

EDITO

Het nut van het verleden. *Paule Verbruggen*..... p. 2

BIJDRAGEN

Foto's met autoriteit. Alledaagsheid in het leven van de Limburgse mijnwerkers in de jaren 50. *Joeri Januarius*.....p. 5

'Bouleverser des habitudes'. De wettelijke regeling van de havenarbeid rond 1900. *Joris Van Elsen*..... p. 27

OPGEMERKT

Terug naar de werkvloer. Afscheidsspeech van Herman Balthazar als voorzitter van Amsab-ISG p. 46

Jean Van Lierde (1926-2006). De kracht van een overtuiging. *Rik Hemmerijckx* p. 50

BRONNEN

Het archief van de RAL-afdeling Gent. *Rik De Coninck* p. 57

Het archief van Nadya De Beule. *Rik De Coninck*..... p. 58

Splitsen en fusioneren. Het archief van Bond Moyson Brugge-Oostende. *Martijn Vandenbroucke*..... p. 59

Het archief van Emiel Vergeylen. *Jan De Smedt*..... p. 61

Kennis voor de arbeider. Het archief van de Centrale voor Arbeidersopvoeding (CAO). *Martijn Vandenbroucke* p. 63

Het archief van de studiediensten van de socialistische partij. *Piet Creve, Jan De Smedt, Martijn Vandenbroucke* p. 65

'Het credo van de paria's' van Ernest Bogaert. *Rik De Coninck*..... p. 67

Het archief van Rein Bellens. *Rik De Coninck* p. 68

KRONIEK

'Oud nieuws, nieuw leven'. Studiedag, Ieper, 1 februari 2007. *Maarten Savels* p. 70

Sint-Felixpakhuis wordt FelixArchief. Voormalig stapelhuis wordt opslagplaats voor Antwerps geheugen. *Liesbeth Talboom* ...p. 74

RECENSIE

Francine Mestrum & Donald Weber, Inside Outside. Past and Future of the Anti-globalization Movement. Proceedings of the International Colloquium on Anti-globalism, Ghent, 9 September 2005. *Jan-Frederik Abbeloos*..... p. 78

Brood & Rozen 2007/1 jaargang 12

2007/1

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

Driemaandelijks tijdschrift
uitgegeven door Amsab-Instituut
voor Sociale Geschiedenis
directeur: Wouter Steenhaut
voorzitter: Frank Beke
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
[T] 09 224 00 79
[F] 09 233 67 11
[E] broodenrozen@amsab.be

2007/1

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

HOOFDREDACTIE: Paule Verbruggen

EINDREDACTIE: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

KERNREDACTIE: Herman Balthazar, Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerdt, Hans Mortelmans, Hendrik Ollivier, Luc Peiren, Ludwine Soubry, Wouter Steenhaut, Geert Van Goethem, Paule Verbruggen, Donald Weber

REDACTIERAAD: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (stafmedewerker Bijlokeuseum/STAM), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

VORMGEVING: Patricia Rau

ILLUSTRATIES: Geert Bonne, Rita Calcoen, Lieve Cosyns, Rik Hemmerijckx, Ludwine Soubry, Liesbeth Talboom

TEKSTVERWERKING: Viviane Taeckens

VERZENDING EN ABONNEMENTEN: Viviane Taeckens, Gwendolina Van Hoecke

DRUK: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent. *Brood & Rozen* is gedrukt op recyclagepapier

OMSLAGILLUSTRATIE: Fotomontage

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Het nut van het verleden

Wellicht hebben velen onder jullie het boek van Marc Reynebeau gekocht, misschien hebben sommigen het al gelezen. Een bundeling van essays die hij her en der schreef en nu verzamelde. Heel vlot geschreven en weer eens getuigend van zijn enorme eruditie. Ik heb me al dikwijls afgevraagd hoe hij al zijn uiteenlopende bezigheden combineert en daarbij telkens puntig uit de hoek blijft komen. Zijn geheim is, denk ik, dat hij alles wat hij doet, echt met plezier doet.

Nu, wat het boek betreft, het verbaast me dat ik er nergens een recensie of bespreking van vond (heb ik er een gemist?) Misschien is het de bevestiging van een van de vele vragen die hij op de achterflap zet: *“Waarom let niemand op wat historici schrijven?”*

Het is nochtans een meer dan lezenswaardige publicatie. Ik wil hier even ingaan op het tweede deel waarin hij behoorlijk uitvaart tegen de ‘academische historici’. Centraal staat de vraag naar de maatschappelijke relevantie van de geschiedenis. Wat betekent die relevantie, aldus Reynebeau, als het publiek niet op de hoogte is van de stand van de geschiedwetenschap, van de krachtlijnen van het lopende onderzoek. Het belangrijkste knelpunt ligt volgens hem in de perceptie van de historisch-wetenschappelijke bedrijvigheid en dus in de manier waarop die bedrijvigheid tot uiting komt. Dat laatste gebeurt vrijwel uitsluitend via publicaties. De meeste daarvan zouden enkel in een inner circle blijven rondgaan, niet alleen omdat de commerciële uitgeverijen er geen brood in zien want niet winstgevend, maar ook omdat de academici zich nestelen ‘in een gevoel van knusheid dat door

de buitenstaanders maar beter niet wordt verstoord’. Academici zouden niet tuk zijn op inmenging van niet-academische recensenten, wegens te oppervlakkig en dat zou dan weer te maken hebben met hun territoriumdrift. Een ander obstakel voor een vlotte doorstroming van het wetenschappelijke werk via de media zou te wijten zijn aan hun taalgebruik dat hij als ‘fantasieloos, verouderd, gezwollen, stuntelig, nodeloos ingewikkeld en bij nader inzien niet zelden gewoon slordig’ omschrijft.

Aan de academici om hier al dan niet op te reageren. Mij valt op dat Reynebeau het alleen over de academische wereld heeft als mogelijke bruggenbouwer van de geschiedwetenschap naar het publiek. Nochtans zijn er ook andere instellingen die geschiedenis bedrijven en trachten nieuwe inzichten in het historisch onderzoek bevatte-lijk te vertalen in publicaties en publieksmomenten. Ik denk aan het brede erfgoed-veld dat in de laatste decennia een enorme expansie heeft gekend. En neem als voorbeeld onze eigenste instelling met een tijdschrift, publicaties, projecten, colloquia nu en dan... Het ene is natuurlijk al meer publieksvriendelijk en onderbouwd dan het andere, soms straalt de rode gloed wel nog eens te fel, en natuurlijk kan er nog ge-sleuteld worden aan de taal en stijl van de publicaties (het probleem van het verwron-gen taalgebruik is trouwens niet specifiek voor historici), maar onze pogingen om ‘overbruggers’ te zijn, krijgen weerklank en feedback van het publiek (binnenkort houden we trouwens een bevraging om een beter zicht te krijgen op wie dat fameuze publiek nu eigenlijk is).

Onze ervaring is trouwens dat, telkens als een beroep wordt gedaan op wetenschap-pelijke ondersteuning vanuit de universiteit, daar bereidwillig wordt op ingegaan. Dit is geen koketterend kushandjes blazen naar de academici, maar de bereidheid en in-teresse om samen te werken met ‘publiekinstellingen’ groeit, meer nog, ‘publieksge-schiedenis’ krijgt ook een volwaardige plaats in de universitaire opleiding.

Blijft natuurlijk een feit dat, zoals in elke discipline, specialisten nodig zijn. Iemand moet het graafwerk, het fundamenteel onderzoek doen. Blijft ook een feit dat helder en bevattelijk schrijven een gave is die niet zo velen is gegeven. Geschiedenis maat-schappelijk relevant maken is dus eerder een collectieve opdracht van academici, erfgoedwerkers en schrijvers-journalisten.

Paule Verbruggen

Joeri Januarius,
vakgroep Geschiedenis,
VUB

Foto's met autoriteit. Alledaagsheid in het leven van de Limburgse mijnwerkers in de jaren 50

Hoewel er de laatste jaren vanuit historische hoek meer (theoretische) aandacht is geweest voor het gebruik van beeldmateriaal, blijft er een lacune bestaan op het vlak van het onderzoek dat gebruik maakt van foto's als bron. Dit valt op, zeker op een ogenblik waarop dit iconografisch materiaal veelvuldig ter beschikking komt dankzij de toenemende aandacht van archiefinstellingen voor beeldmateriaal en de grotere verspreiding van het eenvoudige fototoestel. Foto's leveren essentiële informatie op die vaak enkel maar via deze bron onderzocht kan worden. Het concept van de alledaagsheid wordt hier belicht, wat deuren opent naar de betekenis van consumptiegoederen, huiselijk comfort, de aspiraties van mannen, vrouwen en kinderen, kortom naar de banaliteit van elke dag, waaruit mentaliteiten en wereldbeelden spreken.

De laatste jaren is de aandacht voor foto's als historische bron toegenomen. Vruchtbare theoretische aanzetten zijn reeds gebeurd om iconografisch materiaal zoals foto's op te nemen in het historische metier en te behandelen als een volwaardige historische bron.⁽¹⁾ In het verleden hebben de cultuurhistorici Jacob Burckhardt en Johan Huizinga in hun werken over respectievelijk de renaissance en de middeleeuwen, schilderijen gebruikt als bron. Ook Philippe Ariès met zijn geschiedenis van kinderen en recenter Raffaella Sarti over de geschiedenis van het wonen, eten en kleden in middeleeuws Europa maakten veelvuldig gebruik van prenten en schilderijen. Toch blijft er, ondanks de aanzetten waarvan hoger sprake, een opvallende lacune in het historisch onderzoek dat gebruikt maakt van beeldmateriaal. Dit is bovendien des te frappanter op een ogenblik waarop dit iconografisch materiaal veelvuldig ter beschikking komt dankzij de grotere verspreiding van het eenvoudige fototoestel. De toegenomen kwantiteit lijkt de waarde en het nut van foto's te degraderen. Veelal fleuren minutieus gekozen foto's wetenschappelijk onderzoek op, maar wordt er met de foto an sich niets gedaan

(Foto Lieve Cosyns)

(zie het denigrerende plaatje-bij-een-praatje). Foto's zijn vaak en meestal slechts illustraties (niet in de betekenis om iets te verduidelijken, maar om te verluchten). Andere sociale disciplines staan op dat vlak verder. Foto's waren tot nog toe het exclusieve speelveld van voornamelijk filosofen, kunstwetenschappers en antropologen. Zowel de metafysische betekenis als de esthetische waarde van het beeldmateriaal staan er centraal. Recent zijn er evenwel aanzetten geweest vanuit de antropologie en de kunstwetenschappen om de kruisbestuiving met de historici op het vlak van fotogebruik te bevorderen.⁽²⁾

Foto's kunnen een essentiële informatiebron zijn voor historici. Beeldmateriaal speelt bijvoorbeeld een belangrijke rol in de studie van de materiële cultuur en de alledaagsheid; voor studies van interieurs van arbeiderswoningen en gebruiksvoorwerpen van de burgerij in de 20e eeuw zijn foto's naast de materiële relictten vaak de enige beschikbare bron. Een aantal geschreven bronnen zoals dagboeken en boedelinventarissen kunnen naast mondelinge geschiedenis op dit vlak soelaas bieden. Maar als deze niet bewaard, onbestaand of ontoegankelijk zijn, zijn beschikbare foto's vaak de enige uitweg.

Dit artikel duidt de foto als bron voor de historicus en kijkt naar de wijze waarop beeldmateriaal geïntroduceerd kan worden in historische vraagstellingen. Er dienen uiteraard kritische vragen gesteld te worden in de richting van de foto. Hoe kan de foto als historische bron beschouwd worden en welke informatie kan een foto bieden aan de historicus? In die zin proberen we historici die foto's als bron willen gebruiken, uit een methodologische impasse te halen.

Als toepassing 'lezen' we twee foto's die verwijzen naar de levensomstandigheden van gezinnen van Limburgse mijnwerkers in de jaren 50. We weten natuurlijk al heel wat over het dagelijks leven van mijnwerkers⁽³⁾, maar we hebben nog vaak het raden naar de rol van consumptiegoederen, het huiselijk comfort, de aspiraties van mannen, vrouwen en kinderen, kortom naar de banaliteit van elke dag, waaruit mentaliteiten en wereldbeelden spreken. Buiten foto's, relictten en mondelinge getuigenissen is er weinig materiaal dat een licht kan werpen op de materiële cultuur in de speciaal ontworpen Limburgse tuinvijken of cités. De lectuur van de twee geselecteerde foto's heeft een dubbel doel: 1) via foto's van interieurs kunnen we letterlijk binnenkijken in het leven van deze mijnwerkersgezinnen. De uitvinding van de alledaagsheid, zoals De Certeau het noemt, draagt dan bij tot de studie van het ontstaan en de ontwikkeling van de consumptiemaatschappij. 2) Daarbij kan dit beeldmateriaal een licht werpen op de 'culturaliserende' benadering van de consumptiegeschiedenis, die consumptie eerder beschouwt als een manier om zich naar de buitenwereld toe al dan niet te onderscheiden. Door te kijken hoe leden van een bepaald gezin omgaan met potten, pannen, tafels en stoelen en hoe een bepaald interieur wordt aangekleed, kan een betekenis toegekend worden aan die alledaagse objecten en gekeken worden naar identiteitsvorming en aspiraties van die welbepaalde arbeidersgroep.⁽⁴⁾

Het spreekt voor zich dat op basis van twee foto's niet alles kan worden gezegd

over het dagelijks leven en de materiële cultuur van de mijnwerkers. Representatief zijn die foto's heel waarschijnlijk niet, maar dat is ook niet de opzet van dit artikel. De lectuur van de foto's geeft evenwel een waardevolle indicatie omdat we kijken naar welke objecten geëtaleerd zijn in die ruimte, welke de verhouding is tussen mens en ruimte en welke betekenis aan een bepaalde ruimte wordt toegekend. Maar alvorens daarop in te gaan staan we stil bij de aard van het medium fotografie, wat ons binnenleidt in de wereld van kunsthistorici en filosofen. Dat is nodig, niet alleen om de waarde van deze bron voor historici te kennen, maar ook om methoden van analyse te exploreren.

Kunst, realisme of bron?

Fotografie heeft een vrij recente geschiedenis. Het sleutelmoment in de ontwikkeling had plaats in 1839, het jaar waarin quasi gelijktijdig in Frankrijk en Engeland het fotografisch procedé op punt werd gesteld. Nicéphore Niépce (1765-1833) en, na diens overlijden, Louis-Jacques Mandé Daguerre (1787-1851) ontwikkelden in Frankrijk een manier om beelden vast te leggen op verzilverde koperplaten op basis van de lithografie en heliografie. In Engeland probeerde William Henry Fox Talbot (1800-1877) gelijktijdig beelden vast te leggen op lichtgevoelig papier. Sindsdien hebben experimenten plaatsgevonden die de kwaliteit van de fotografie en de werkwijze verbeterden. Die hebben geleid tot de huidige ontwikkeling van de digitale fotografie, waarbij het traditionele chemische procedé gekoppeld aan een optische werkwijze is weggeval-
len.⁽⁵⁾

De link tussen het nieuwe medium en de bestaande kunstvormen zoals schilderkunst was dubbelzinnig. In de 19e eeuw was het geloof in de fotografie als weerspiegeling van de realiteit sterk. Objectiviteit, realisme en foto's werden vaak in één adem genoemd. Een foto van een gebouw werd gezien als een perfecte reproductie van dat gebouw. Die accuratesse stond evenwel de artistieke creativiteit in de weg, wat ervoor zorgde dat er snel een golf van kritiek op gang kwam die het nieuwe medium niet beschouwde als een kunstvorm, maar louter als een reproduceerbare handeling.⁽⁶⁾

Binnen de algemene fottheorie en fotokritiek blijft de vraag naar de verhouding tussen de foto en de realiteit een van de hete hangijzers die voornamelijk kunstfilosofen en kunstwetenschappers bezighouden. Aan het ene uiterste van het theoretische veld staan de realisten, die in de fotografie een basis van werkelijkheid zien. Vertegenwoordigster van deze strekking is Susan Sontag, die met haar bundeling van essays *On Photography* uit 1978 fotografie begrijpt als een spoor van de werkelijkheid. Op het ogenblik dat een foto genomen wordt, maakt de fotograaf bij benadering een perfecte afbeelding van die situatie. Foto's kunnen toeschouwers niet misleiden, en mocht dat dan toch gebeuren, dan is de tussenpersoon, in dit geval de fotograaf, er niet in geslaagd een goed beeld in te blikken. Aan de andere kant staan de symbolisten, die, als reactie op de realisten, fotografie beschouwen als een symbolisch teken. Nihilisten beweren

op hun beurt dat foto's geen realiteit weergeven of geen betekenis dragen. De Amerikaanse kunstkritica Mary Price stelt dat een foto op zich geen vaste betekenis heeft. Die is immers afhankelijk van de manier waarop een foto gebruikt wordt. In een bepaalde context zal een betekenis aan de oppervlakte komen en het onderwerp waar een foto naar verwijst, is dus maar een van de factoren die een rol spelen in het tot stand komen van een betekenis voor een foto.⁽⁷⁾

Vragen die daarbij aansluiten behandelen de kwestie hoe een foto beschouwd moet worden en welke soorten foto's onderscheiden kunnen worden. De basisopdeling die reeds gehanteerd werd in de ontstaansperiode van de fotografie verwijst naar de tweedeling 'purist' en 'pictorialist'. De eersten waren voorstanders van een zuivere, echte fotografie die zich afzette tegen de schilderkunst, terwijl de pictoralisten fotografie eerder zagen als een kunstvorm. Alle bestaande middelen om de artistieke kwaliteit van een foto te verbeteren, werden aangewend. Die categorisering zou later nog verscheidene keren worden aangepast, onder meer door de curator van de fotoafdeling van het MoMA, John Szarkowski. In 1957 ontwikkelde de fotograaf Minor White een inspirerend fotoanalysemodel. Zijn systeem maakt een onderscheid tussen verschillende types van foto's. De documentaire foto's of afbeeldingen kennen aan de inhoud de grootste betekenis toe. De picturale foto's zijn dan weer meer persoonlijk, in die zin dat ze de eigen visie van de fotograaf weerspiegelen. De informele of informatieve fotografie slaat op de wetenschappelijke beeldvorming zoals luchtfotografie en architectuurfotografie.⁽⁸⁾

Het is in dit artikel niet de bedoeling een nieuwe dimensie te geven aan de discussie in de hedendaagse fototheorie en fotokritiek. Historici zullen zich niet meteen inlaten met de vraag of de fotografie nu al dan niet beschouwd moet worden als kunstvorm. Hoewel interessant, komen ook de vragen naar de compositorische waarde en de artistieke opbouw van een foto niet op de eerste plaats. Wat voor historici van belang is, is te onderkennen dat fotografen belangrijk bronnenmateriaal produceren, zeker als het gaat over onderwerpen zoals materiële cultuur van arbeiders, waar het vaak moeilijk of zelfs onmogelijk werken is met het traditionele historische bronnen-corpus. Uiteraard moet er rekening worden gehouden met de context waarin een foto werd geproduceerd en wordt gebruikt, en met welk formaat van foto er wordt gewerkt. Dat zijn evenwel vragen die historici behandelen door gebruik te maken van de historische bronnenkritiek. De foto kan trouwens zonder meer beschouwd worden als een bron die op hetzelfde niveau staat als bijvoorbeeld de geschreven bron. Op basis van een goede methode en het instrumentarium van de historische kritiek kan de historicus met foto's aan de slag.

De lectuur van een foto: iconografie

Reeds in andere disciplines hebben wetenschappers zich ingelaten met de wijze waarop met iconografisch materiaal moet omgesprongen worden. Alvorens een aanzet te geven tot een mogelijke historische benadering van een foto en de vragen die aan het beeldmateriaal gesteld kunnen worden, is het leerzaam bij de iconografie en de semiotiek te rade te gaan.

De onderzoekstak van de iconografie behoort tot de kunstwetenschappen en is in de jaren 20 ontwikkeld. Verschillende strekkingen hebben zich in het begin van de vorige eeuw geprofileerd. Aan het hoofd van de Franse school, die grote aandacht had voor geschreven bronnen, stond onder meer Emile Mâle. De Princeton School van Charles Rufus Morey legde meer de nadruk op de tradities van de visuele representaties en in Duitsland kwam de bekende Warburgschool tot stand onder leiding van Aby Warburg. De diversiteit onder de onderzoekers was groot, maar het is voornamelijk de school van Warburg en meer bepaald de ideeën van Erwin Panofsky, die de meeste weerklink hebben gekend.⁽⁹⁾

Het uitgangspunt van de iconografen is dat het kunstwerk een belangrijke intellectuele inhoud heeft, dat er een bepaalde filosofie of theologie achter schuilgaat. Een van de meest gangbare definities is de volgende: "[it] applies to the descriptive and the classificatory study of images with the aim of understanding the direct or indirect meaning of the subject matter represented."⁽¹⁰⁾ Deze denkwijze zette zich radicaal af tegen de formele analyses van schilderijen waarin voornamelijk kleurencomposities behandeld werden.⁽¹¹⁾ "Iconography is that branch of the history of art which concerns itself with the subject matter or meaning of the works of art, as opposed to their form", schreef Panofsky in zijn basiswerk uit 1939, waarin hij de principes van de iconografie beschreef.⁽¹²⁾ De iconografische analyse bestaat uit drie grote onderdelen. Primo: de pre-iconografische interpretatie waarin basisvormen van elkaar worden onderscheiden. De natuurlijke betekenis van een object wordt beschreven (boom, huis...) en gebeurtenissen worden benoemd (bijvoorbeeld maaltijden, feesten...). Dergelijke beschrijvingen gebeuren op basis van de kennis van en de vertrouwdheid met in dit geval de materiële cultuur. Secundo: de iconografische analyse zelf, die aan de besproken objecten hun conventionele betekenis toekent. Aan de feitelijke kunstvormen worden specifieke thema's en concepten gelieerd. Zo kan een tafel met mensen gezien worden als het laatste avondmaal of is een afbeelding van een man die in een rivier staat en een klein kind op de schouders draagt, Sint-Christoffel. Deze analyse steunt op de kennis van de beschikbare kunsthistorische literatuur en de vertrouwdheid met gangbare thema's en concepten. Tertio: de uitgewerkte iconografische analyse of de iconografische synthese waarin gezocht wordt naar de intrinsieke betekenis en inhoud van een bepaald werk "which reveal the basic attitude of a nation, a period, a class, a religious or philosophical persuasion".⁽¹³⁾ Deze fundamentele analyse, gebaseerd op symbolische interpretaties, gebeurt volgens Panofsky via intuïtie en de wereldbeelden van de auteur in kwestie.

Een belangrijk uitgangspunt in de iconografie is de kennis die de onderzoeker moet hebben over een bepaalde periode, alvorens hij ten gronde die methode kan toepassen. Hij moet immers op de hoogte zijn van de relatie tussen het afgebeelde en de tijdgenoot (hij dient dus de betekenis van objecten en landschappen te kennen). Voorts zijn zowel oog voor detail bij het identificeren van culturele betekenissen en de desbetreffende kunstenaars, als veel bijkomend opzoekwerk noodzakelijk. Iconografen interpreteren vaak een werk door andere werken ernaast te plaatsen en geschreven bronnen zoals inscripties terug te vinden en toe te passen.⁽¹⁴⁾

Iconografen staan zelf kritisch tegenover de verschillende stappen van analyse, zeker als het op het interpreteren van het beeldmateriaal op basis van overgeleverde teksten aankomt. De verhouding tussen het gebruik van teksten als verklaring en het visuele materiaal als bron is veelal verwrongen, in die zin dat het beeldmateriaal niet altijd als primair beschouwd wordt. Teksten dienen nog wel als verklarende factor in de iconografie, maar zouden aangevuld moeten worden met alle mogelijke verwijzingen die verklarend werken voor de historicus. Het doel van deze kritiek, die het onderwerp was van het congres over iconografie dat in de jaren 90 plaatsvond, was om het beeldmateriaal weer een prominente plaats te geven in het onderzoek. De boodschap voor de historicus is dan ook duidelijk: *“To let go of their texts and approach images on their own terms and on terms that would have been familiar to their creators.”*⁽¹⁵⁾

Voorts is er de belangrijke kritiek dat sommige stappen in het analysekader, bijvoorbeeld het interpreteren, een sterk intuïtief karakter hebben. Daarenboven wordt er heel veel aandacht besteed aan de betekenis van het kunstwerk an sich zonder te kijken naar de mogelijke sociale betekenis ervan en de context waarin het beeldmateriaal tot stand kwam, twee aspecten die relevante informatie opleveren bij de analyse van visueel materiaal. De vraag wie de betekenis geeft, dringt zich natuurlijk meteen op als men enkel van het kunstwerk zelf uitgaat. Want het is goed mogelijk dat verschillende interpretatoren ook verschillende betekenissen aan een kunstwerk geven.⁽¹⁶⁾

Peter Burke behandelt in zijn analyse van het gebruik van beeldmateriaal zoals foto's het nut van iconografie voor de historicus. Volgens hem kunnen de basisprincipes van de iconografie zeker bruikbaar zijn, maar dient de historicus toch nog meer kritische vragen te stellen in de richting van de foto als bron en de methode waarmee dat beeldmateriaal benaderd kan worden. Het klopt inderdaad dat iconografen louter aandacht hebben voor de kunstzinnige aspecten van kunstwerken en beeldmateriaal, daar waar historici de foto niet als een kunstwerk maar als een bron van informatie beschouwen.⁽¹⁷⁾

Foto als systeem van tekens: semiotiek

Historici die in het verleden aandacht hebben geschonken aan het gebruik van foto's hebben de semiotiek of tekenleer naar voren geschoven als de meest geschikte methode om foto's als bron te lezen.⁽¹⁸⁾ Beelden kunnen spreken of communiceren en de semiotiek probeert verklaringen aan te reiken voor die communicatie. Een foto geeft altijd een afbeelding van iets, verwijst altijd naar iets wat de semiologen een teken noemen. Een foto van een keuken is niet die keuken zelf, maar een afbeelding van die keuken op een bepaald moment; de foto verwijst dus naar die keuken. Zoals bij de iconografie is ook hier sprake van verschillende stappen in het analysekader. De eerste fase wordt aangeduid met de term 'denotatie', wat te vergelijken valt met de pre-iconografische fase. Een foto bestaat uit verschillende delen die benoemd moeten worden; elk onderdeel van het beeld moet besproken worden, hoe klein of hoe onbeduidend dit op het eerste gezicht ook lijkt. De volgende stap is voor de interpretatie van een foto belangrijk, want dan wordt aan alle elementen van die foto een betekenis gegeven. De tekens worden 'geconnoteerd' en zo krijgt de volledige foto, door de onderlinge verhouding van alle elementen, een betekenis.⁽¹⁹⁾ De interne structuur van een foto wordt dus helemaal blootgelegd en dat heeft een aantal directe gevolgen. Door te spreken over losstaande tekens die in een bepaalde verhouding de structuur van een foto vormen, wordt de nadruk in de semiotiek veel meer gelegd op tegenstellingen of op hoe bepaalde tekens zich tegenover elkaar verhouden. Zo geeft Burke het voorbeeld van een foto waarop een vrouw te zien is. Naast die vrouw staat een auto afgebeeld. Dit zorgt ervoor dat zowel het teken vrouw als het teken auto een andere invulling krijgen. Plaatsen we diezelfde vrouw naast een tractor, in de keuken of in de tuin, dan zal die vrouw en dus het volledige beeld telkens een andere betekenis krijgen. Daarenboven wordt in deze aanpak ook sterk de nadruk gelegd op de elementen die aanwezig zijn en de elementen die ontbreken. Wat staat op de foto en wat niet, wat wordt er in beeld gebracht en wat niet? Dit is een heel belangrijk punt dat benadrukt moet worden en dat in de lijn ligt van de stiltes in gesprekken die ook vaak meer zeggen dan het gesproken woord.⁽²⁰⁾

De sterkte van die algemene semiotische benadering ligt in de volledige analyse van een beeld. Detail per detail wordt een foto als het ware volledig in lagen besproken en staat de verhouding tussen de actoren van het beeld centraal. Maar zoals dit bij de iconografie het geval is, kan ook een semiotische lectuur van een foto aan kritiek onderworpen worden. Er wordt in de basisbenadering van de semiotiek weinig rekening gehouden met contextuele gegevens die van belang zijn bij het lezen van een foto. Daarenboven zorgt semiotiek voor een strakke benadering van foto's, als een bewust tekensysteem dat ontcijferd moet worden. Burke gebruikt zelfs de term 'reductionistisch': de semiotiek laat effectief weinig ruimte voor variatie. *“The weakness of the structuralist approach is the propensity to assume that images have ‘a’ meaning, that there are no ambiguities, that the puzzle has a single solution, that there is one code to be broken”*, schrijft hij terecht.⁽²¹⁾ Daarenboven wijst hij erop dat het verschil in benadering

tussen de iconografie en de semiotiek in wezen niet zo groot is; bij beide methodes is er het aspect van de beschrijving en de analyse, het is enkel de aanpak die verschilt.

Eén methodologie?

In zijn boek komt Burke tot de conclusie dat het moeilijk is een eenduidige methode voor te stellen om beeldmateriaal zoals foto's op een systematische manier te analyseren. Hoewel hij het moeilijk acht een sluitende en pasklare methode voor te stellen die voor historici bruikbaar is, geeft hij wel een aanzet daartoe. Zo zijn beelden volgens hem indicatoren van een bepaalde wereld, waarbij ook de rol van de fotografen die met een bepaald doel die foto nemen, niet uit het oog verloren mag worden. De reeds aangehaalde context is dan volgens Burke ook noodzakelijk om foto's juist te plaatsen. Ten slotte pleit hij voor een nauwgezette analyse van het beeldmateriaal: details zijn belangrijk, maar ook dingen die niet zijn weergegeven, zijn interessant. Zoals historici tussen de lijnen lezen als ze teksten bestuderen, zo moeten ze ook tussen de lijnen lezen als ze een foto bespreken.⁽²²⁾

Zoals Burke stelt is het verstandig een voorzichtige houding aan te nemen bij een voorstel voor een sluitende en bruikbare methode voor historici. Alvorens aan de eigenlijke analyse van een foto kan begonnen worden, moet de historicus nog heel wat vragen stellen in de richting van de bron. Vragen naar de identiteit van de fotograaf, het waarom van het ontstaan van de foto en de datering ervan behoren tot de basis van een fotoanalyse. Ook een technische analyse van de foto (materiaal, fototechniek, duplicaat enz.) en de vraag naar de authenticiteit zijn noodzakelijk en leveren relevante informatie op. Dit vereist vaak een bijzonder moeilijke zoektocht omdat heel wat foto-collecties deze aspecten negeren of onbelangrijk vinden. Vervolgens wordt de eigenlijke analyse van de foto aangevat. Zowel in de iconografie als in de semiotiek wordt beeldmateriaal in lagen of niveaus besproken: eerst de analyse van wat men ziet om er vervolgens een betekenis aan te geven. Die duale methode kan het best worden toegepast door de verschillende (omgevings)factoren die ook maar iets te maken hebben met de foto, in detail te bespreken. We baseren ons op ideeën van Roland Barthes (spectator, spectrum en operator)⁽²³⁾; de analyse begint bij de fotograaf. We moeten ons afvragen waar hij staat en wat hij al dan niet in beeld neemt. Werd de foto genomen in opdracht van iemand, en zo ja, wie? En anders, waarom werd die foto dan genomen? Dat brengt ons bij de verschillende actoren die in beeld gebracht worden. Wie zijn die mensen? Welke handelingen voeren ze uit? Hoe verhouden ze zich tegenover de camera? Hoe verhouden ze zich tegenover de objecten die ze al dan niet aanraken, of tot andere mensen die op het beeld staan? Welke kledij dragen ze en hoe dragen ze hun haar? Een derde factor is dan het landschap en de omgeving waarin de actoren staan. Waar is dat? Hoe ziet die omgeving eruit? Welke factoren domineren het landschap? Wat staat erop, en vooral, wat staat er niet op en waarom? Dit is een exhaustieve beschrijving van het beeld, die zoals in de semiotiek het geval is, relaties legt tussen objecten, actoren en de ruimte waarin het beeld opgenomen is.

Een tweede stap vormt dan het connoteren of het geven van betekenis aan al die factoren, zonder eenzijdig te werk te gaan en de context uit het oog te verliezen. Het feit dat een arbeider een welbepaald pluigje zou aantrekken (of niet) voor de komst van de fotograaf heeft een betekenis binnen de context van die periode en die groep, zelfs als die foto geposeerd zou zijn. En we mogen niet uit het oog verliezen dat er vaak bij het nemen van een foto bepaalde ingrepen aan voorafgaan, die ervoor zorgen dat de realiteit niet 'waarheidsgetrouw' wordt weergegeven. De historicus moet kritisch reflecteren ten aanzien van die beelden en bijkomende informatie die het beeld verruimt is in sommige gevallen aangewezen omdat men anders met meer vragen blijft zitten dan dat men antwoorden kan formuleren.

Contextgegevens moeten in de ruime zin van het woord begrepen worden: politieke, culturele, sociale en economische factoren moeten indien nodig in beeld gebracht worden. Met niet te eenzijdig werken bedoelen we dat we ons niet moeten vastpinnen op een bepaalde betekenis die de drie niveaus ons kunnen opleveren. Dat brengt ons bij een kritiek die op deze methode kan geleverd worden. Vragen naar de objectiviteit in de benadering van het fotomateriaal zullen zeker gesteld worden. Maar de vraag naar objectief onderzoek moet überhaupt gesteld worden, ook als men werkt met geschreven bronnen, want ook deze interpreteert de historicus op basis van zijn verworven kennis en denkkaders. Bovendien zal de foto als bron vaak gereproduceerd worden zodat de lezer ook zelf kan analyseren en oordelen.

Leven in een tuinwijk: een blik op het alledaagse

In het deel dat volgt zetten we de theorie om in de praktijk door twee foto's te lezen die betrekking hebben op de materiële cultuur en de alledaagsheid van de Limburgse mijnwerkers. We zijn er ons van bewust dat deze twee foto's een smalle uitgangsbasis vormen, maar uit de koppeling tussen theorie en praktijk kunnen verschillende onderzoeksvragen- en velden naar voren geschoven worden.

De twee hier - lukraak - geselecteerde foto's van een interieur dateren van de jaren 50. Ze geven beide een zicht op de eetkamer in een mijnwerkerswoning, maar ze zijn gesitueerd in een verschillende tuinwijk. Door deze foto's grondig te lezen kunnen we proberen meer te weten te komen over de manier waarop mijnwerkersgezinnen hun woning indeelden en decoreerden, welke materialen en modellen ze gebruikten, welke plaats ze de objecten toekenden en hoe ze zelf stonden ten aanzien van die ruimte en die objecten. De mogelijke antwoorden op deze directe vragen kunnen ons een indicatie geven van de manier waarop mijnwerkers zich hun woningen eigen maakten, en dus van de manier waarop ze zichzelf als arbeidersgroep zagen en profileerden en welke aspiraties ze hadden.

Een onderzoek naar de materiële cultuur⁽²⁴⁾ en de alledaagsheid van de mijnwerkers op basis van foto's kan niet losgekoppeld worden van contextuele gegevens die een licht werpen op huisvesting en architecturale bijzonderheden die de huizen in de

tuinwijken kenmerken. Vooral de verwijzing naar de specifieke arbeidsstrategieën van het mijnpatronaat om arbeiders aan te trekken naar de dunbevolkte en veelal agrarische gebieden is relevant. Onderzoek heeft uitgewezen dat huisvesting in de Limburgse mijnregio een weloverdachte strategie was van het mijnpatronaat en de katholieke beweging. Limburgse steenkool werd in vergelijking met de steenkool in het Waalse bekken relatief laat ontdekt. Het was in 1901 dat de boringen van André Dumont in As vette steenkool opleverden. Toen verscheidene maatschappijen zich op de as Beringen-Eisden vestigden om hun activiteiten tot ontplooiing te brengen, had het mijnpatronaat geleerd uit de Waalse situatie. Slechte woon- en leefomstandigheden zorgden voor sociale onrust en vormden een voedingsbodem voor de socialistische beweging. Dat wilden zowel het mijnpatronaat als de prominent aanwezige katholieke beweging absoluut vermijden in Limburg en met goede huisvesting had het patronaat bovendien een middel in handen om arbeiders aan te trekken.⁽²⁵⁾

Met de keuze voor het concept van de tuinwijk speelden het mijnpatronaat en de katholieke beweging in op een architecturaal idee dat was overgewaaid uit Engeland, waar Ebenezer Howard met zijn werk *To-morrow, or the peaceful path to real reform* het idee van de tuinstad propageerde. Ook in België kwamen die ideeën tot ontwikkeling door de verdediger van de tuinwijkgedachte, Jean Bary. Hij beschouwde de tuinwijk letterlijk als een wijk in een tuin, een omgeving dus met veel groen, eerder dan het specifieke samenlevingsmodel dat Howard in Engeland beschreef. Zowel de vooropgestelde financieringswijze van de tuinwijk (als een associatie tussen bewoners en aandeelhouders) als het feit dat een tuinwijk financieel en economisch onafhankelijk moest functioneren, zijn ideeën die in België nooit echt ingang vonden. Maar het concept van een tuinwijk bleef interessant: arbeiders konden in een groene buurt leven temidden van de rust waarvoor het platteland bekend stond. Bewoners van een cité hadden het gevoel in de buurt van een stedelijke agglomeratie te wonen. Daarenboven hoorde bij de tuinwijk een specifieke woonvorm: bij voorkeur eengezinswoningen opgetrokken in cottagestijl, hetgeen voldoende ruimte liet voor een voor- en achtertuin en instond voor een gevoel van geborgenheid. Die tuinen zorgden er dan voor dat de bewoners zich in hun vrije tijd konden bezighouden met gezonde ontspanning, wat ook de sociale vrede ten goede kwam. Naast louter hygiënische overwegingen speelden morele overtuigingen een belangrijke rol in de keuze voor het concept van de tuinwijk.⁽²⁶⁾

Zowel de overheid en de gemeenten als architecten volgden de inplanting van de nieuwe woningen in Limburg op de voet; enquêtes werden georganiseerd en reglementen uitgevaardigd. Zo stipuleerde de provincieraad in het modelreglement van 1906 dat er gemeentelijke controle moest bestaan op het voorgestelde totaalconcept, wat inhield dat brede straten riolering moesten hebben en dat de eengezinswoningen bestaande uit vier kamers op ruime percelen gebouwd moesten worden. Vanaf 1908 werden de eerste eenvoudige woningen neergezet, maar al snel bleek dat deze niet voldeden. Het is pas na WO I dat de eerste aanzetten er kwamen om de typische cités te bouwen.⁽²⁷⁾

Foto van een eetkamer in een mijnwerkerswoning in Beringen, tweede helft jaren 50 (© Archief Vlaams Mijnmuseum (AVM))

Op de eerste foto zien we het gezin Schrijvers-Derwaa, dat in de jaren 50 in de Sauvestrelaan 19 in Beringen woonde, een gemeente waar reeds vanaf 1908 de eerste eenvoudige woningen

werden gebouwd.⁽²⁸⁾ De foto is gemaakt door het mijnbedrijf zelf, want ze vormt een onderdeel van een film die de mijn van Beringen maakte over het leven en werk van de mijnwerkers. De opzet van de film was duidelijk: in het bedrijfsblad van Beringen *Onder en Boven* lezen we de volgende aankondiging: “[...] dat het wenselijk werd een nieuwe rolprent te vervaardigen, welke de activiteit van onze installaties, bovengrondse en ondergrondse op huidige dag, in beeld brengt. De nieuwe film heet *Beringen 1960*. Hij is bijna klaar.”⁽²⁹⁾ Een promotie- en aanwervingsfilm dus en dat is belangrijk om in het achterhoofd te houden bij de lectuur van de foto, die op zich gewoon een screenshot is van een passage uit de film. Deze nieuwe film was nodig omdat, lezen we, “de arbeiders de mijn minder schijnen te waarderen, het van groot belang is het aan het publiek te tonen, dat een modern bedrijf als Beringen de arbeiders niet alleen werk in uitmuntende condities van hygiëne en veiligheid waarborgt, maar hun tevens een gulhartige omgeving biedt, die tot nog toe niet gefaald heeft de werkende massa in Beringen aan te trekken”.⁽³⁰⁾

Foto van een eetkamer in een mijnwerkerswoning in de tuinwijk van Eisden, jaren 50 (© Stichting Eisdens Erfgoed (SEE), collectie inwoners cités, Polen)

De tweede foto is, in tegenstelling tot de voorgaande, gemaakt door een lid van het mijnwerkersgezin zelf, in dit geval, volgens de archiefbeschrijving, een Pools gezin. Meer informatie over

deze foto is er voorlopig niet, buiten het feit dat we op de foto Mania Juwa zien.

Alvorens de mogelijkheden van de foto's te exploreren, is het belangrijk het beeld grondig te analyseren. Van de eerste foto weten we niet wie de fotograaf is, maar wel dat het beeld een onderdeel is van de promotiefilm *Beringen 1960*. Het beeld toont ons de leefruimte waarin het mijnwerkersgezin vredig aan het genieten is van de tijd samen. Het beeld is niet centraal genomen, maar geeft uit op een hoek, waar een deur in een lichte kleur te zien is. Op de foto nemen de tafel en het meubelstuk tegen de muur een centrale plaats in. Andere muren, bijvoorbeeld achter de zetel waarin de man heeft plaatsgenomen, zijn niet te zien. Het beeld slaagt erin het gezin als een hechte eenheid weer te geven. Aan de tafel, die bedekt is met een licht tafelkleed, zitten drie actoren: een vrouw met kort krullend haar en twee kleine kinderen. Het jongetje met kortgeknipt haar leest in een boek en het kindje (meisje?) aan het hoofd van de tafel speelt en lijkt achteloos naar haar grotere broer of de camera te kijken, licht afgeleid van wat ze aan het doen is. De vrouw die vermoedelijk de moeder is van het gezin, is aan het breien. Op tafel ligt een boekentas die vrij prominent in beeld komt en daar op het eerste gezicht vrij nonchalant is gegoooid.

Het tweede luik van de analyse brengt ons bij de twee meubelstukken die centraal op de foto staan en de aandacht trekken door enerzijds de plant en anderzijds de radio die op de kast staat. Beide objecten, plant en radio, verdienen de aandacht (zie verder). De kast waar de radio op staat bevat prullaria en het goede servies (dat bij gelegenheden werd uitgehaald) en is onderaan gesloten; het meubelstuk waar de plant op staat, is een hoge staander of kast. Op de radio zelf staan nog twee dingen, vermoedelijk decoratie, maar dat is niet duidelijk te zien. De stekker van de radio steekt niet in het stopcontact; links van de plant zien we immers een uitgetrokken stekker. Voornamelijk achter de plant is een opvallende schaduwzijde, wat erop wijst dat de kamer verlicht was op het ogenblik dat er gefilmd werd. Mogelijk is er ergens een raam in deze ruimte waardoor er ook nog eens daglicht binnenkwam. Het derde deel van de foto brengt ons bij de man die netjes gekleed is en rustig zit met een dagblad in de hand en een klein kind, vermoedelijk een meisje, op schoot. Hij zit in een meerzit. We zien een witte uitstulping, wat erop kan wijzen dat de man op een kussen of deken zit.

Op het niveau van de omgeving of het kader valt op dat we kijken naar een muur die weinig tot niet versierd is; hij is vermoedelijk behangen: we zien kleine motiefjes die telkens terugkomen. Het is een leefruimte met een combinatie van rust- (radio en sofa) en eetgelegenheid (tafel met stoelen).

De foto kan geïnterpreteerd worden op twee niveaus. Primo: de foto is een lofrede op de waarde van het gezin. We kunnen ervan uitgaan dat het gezin compleet is: moeder ontfermt zich over de twee grootste kinderen en vader, die rustig zijn krant leest in zijn zetel, houdt zich op zijn manier bezig met de jongste spruit. De man lijkt trouwens zeer comfortabel te zitten in de zetel, terwijl de vrouw aan tafel zit, op een houten stoel, wat de traditionele hiërarchie tussen vader en moeder in het gezin versterkt.

Daarenboven lijkt in deze ruimte maar één sofa te staan (voor de vader dus). De kinderen houden zich op dit beeld rustig en vredig bezig; de oudste leest een boek; vermoedelijk is hij aan het werk voor school en is de boekentas die op de tafel ligt, de zijne. Het kindje aan de tafel lijkt te spelen, de vrouw breit en de man leest een krant. Verschillende activiteiten werden dus door de leden van het gezin tegelijkertijd uitgeoefend. Maar het beeld suggereert voornamelijk dat de vader, in dit geval een mijnwerker, na een zware dag van arbeid in de mijn thuis kan rekenen op zijn vrouw en zijn kinderen om tot rust te komen, en dat mijnarbeid dus heel wat voordelen biedt en een gezond familieleven dus helemaal niet in de weg staat.

Secundo: we kunnen die foto interpreteren in functie van de lifestyle en de aankleding van het interieur. Prominent in beeld staat de radio, die in het mijnwerkersmilieu eigenlijk al vanaf de jaren 30 zijn intrede had gedaan, maar in deze ruimte nog wel als vrij belangrijk overkomt. De kast met het goede servies en de staander of kast voor de (al dan niet echte) plant lijken uit stevig materiaal gemaakt en wijzen ook op de nood om de ruimte te decoreren. Het goede servies staat in de eetkamer en krijgt er een prominente plaats, wat enige status etaleert. De plant suggereert huiselijkheid, vastheid en knusheid.⁽³¹⁾ Het idee van degelijkheid wordt ook doorgetrokken naar de tafel, waar voornamelijk de stoelen een indruk van stevigheid geven. Opvallend is wel dat, vanuit het standpunt van het beeld, er eigenlijk maar drie stoelen zichtbaar zijn, hetgeen erop zou wijzen dat niet iedereen tegelijk aan de tafel een maaltijd kon nuttigen. Natuurlijk kunnen stoelen ook verplaatst zijn om het beeld beter te laten uitkomen. Een tafelkleed decoreert de tafel, wat op properheid wijst. Die lijn kan ook doorgetrokken worden naar de uiterlijke verschijning van de actoren op de foto: korte haarsnit, nette kledij, kortom: een degelijke levensstandaard die een arbeider zich kan eigen maken op het ogenblik dat hij voor de mijn begint te werken.

De inscenering van de foto en het beeld dat het mijnbedrijf wil weergeven zijn duidelijk. De vraag in welke mate dit gezin effectief zo leefde (ook in de ruimte), kan natuurlijk gesteld worden (wat meteen ook de vraag stelt naar het realiteitsgehalte van de foto). Maar los daarvan leert de foto ons iets over welke objecten in de eetruimte stonden (op het niveau dus van de materiële cultuur) en welke betekenis aan die objecten kan toegekend worden. Zo is het opvallend dat, zoals opgemerkt, de radio centraal in het beeld staat (wijst op een vorm van vrijetijdsbesteding). Andere objecten worden niet weergegeven. Zo zien we geen schilderij aan de muur of hangen er geen andere wandversieringen zoals een kruisbeeld, een klok of fotokaders. Uiteraard kunnen deze objecten in andere ruimtes hangen of heeft de fotograaf ze verwijderd, ofwel zijn ze er gewoon niet. Maar er is een keuze van objecten gemaakt die veelzeggend is voor het beeld dat de film wilde meegeven over het ideale mijnwerkersgezin.

Als we deze foto nu vergelijken met een foto die door een mijngezin zelf is genomen, kunnen we opnieuw te werk gaan in niveaus bij de bespreking en de interpretatie. Bij deze foto beschikken we over weinig achtergrondinformatie aangaande de fotograaf of het doel van de foto. Ook hier focust de fotograaf op een ruimte, meer bepaald op de eetkamer. De foto is zo opgebouwd dat de vrouw centraal staat in het beeld. Samen met de fotokader vormt ze het centrale punt. Het is ook niet duidelijk of deze ruimte nog voor andere activiteiten gebruikt werd, zoals bij de voorgaande eetruimte het geval was. Er is geen directe aanwijzing dat er een sofa staat die erop zou kunnen wijzen dat de eet- en leefruimte gecombineerd werden. Het niveau van de actoren wordt gedomineerd door de vrouw van wie we weten dat zij Poolse is. Voorts is er niemand in de ruimte. De vrouw draagt een zwart bloesje met een wit evaatje, hetgeen erop wijst dat ze bezig is met een huishoudelijke activiteit. Haar haar is net en verzorgd, ze draagt oorringen en een armband of een horloge aan de linkerarm en een ring aan de linkerringvinger. Met de andere hand houdt ze een soort zilveren kommetje op pootjes vast om groenten of aardappelen in te serveren bij een maaltijd. De vrouw kijkt in de lens en poseert. Toch kijkt ze een beetje verbaasd, of beter, onwennig in de richting van de fotograaf.

Het is vooral de ruimte waarin de Poolse vrouw staat, die deze foto, voornamelijk op het vlak van de studie van het interieur, zo interessant maakt. Ook deze ruimte kunnen we opdelen in drie zones. De eerste zone bevindt zich links beneden, waar de tafel en twee stoelen staan. Er ligt een doek op tafel die vermoedelijk van kant is gemaakt, met daarop een mandje waarin mogelijk gedroogde of namaakvruchten liggen ter decoratie (het fruit kan uiteraard ook vers zijn). Het tweede en meest opvallende deel van deze ruimte is de muur waar het dressoir tegen staat en de vrouw zich bevindt. Enerzijds valt de versierde muur op. Het is moeilijk uit te maken of de muur behangen is dan wel geverfd met sjablonen, de muur bovenaan is afgewerkt met een decoratieve band, wat doet vermoeden dat hier toch behang is gebruikt. Het was immers in het mijnwerkersmilieu de gewoonte om van de muren die niet geverfd werden, maar behangen zoals de eetkamer, het bovenste gedeelte niet te behangen. Dit zorgde ervoor dat de Regie die de gebouwen en huizen van de mijn beheerde, behangpapier uitspaarde. Op het dressoir tegen de muur staan veel prullaria. We herkennen een fotokader en een soort klok en vermoedelijk nog een aantal kleine beeldjes. Ook hier liggen de objecten op kanten doekjes. In het midden van de muur hangt een in het oog springende versiering, een zware kader waarin een afbeelding van een vrouw te zien is. De kans bestaat dat het hier om de vrouw zelf gaat of om een familielid. De foto is vrij artistiek opgevat en domineert volledig die muur. In het derde gedeelte van de ruimte zien we een vitrinekast rustend op een soort console, waarop nog twee objecten staan, ook weer op kanten onderleggers. Ook hier staat in de vitrinekast het goede servies geëtaleerd. De legplanken zijn versierd, mogelijk met een gekarteld bandje in kant. Omdat de afmetingen variëren en de patronen verschillen, is de kans groot dat de vrouw des huizes haar kast zelf versiert heeft. Een laatste element is de deur aan

de linkerkant van de kamer, die uitgaat in een andere kamer. We merken enkel nog de sobere deurlijst op.

Als we ons dan begeven op het niveau van de interpretatie en betekenisgeving van de foto, merken we dat de vraag waarom de foto genomen is, heel belangrijk is. We zouden ervan kunnen uitgaan dat de Poolse vrouw met haar man net gemigreerd is naar België, of dat het echtpaar pas deze woning heeft gekregen van de Regie in Eisden. Om te pronken met het nieuwe, pas ingerichte interieur, nemen ze er een foto van. De mogelijkheid bestaat natuurlijk ook dat er voorbereidingen aan de gang zijn voor een feestje; de ruimte is netjes, alles mooi versierd, en de opgemaakte huisvrouw is de maaltijd aan het bereiden. Maar de foto kan natuurlijk ook geïnterpreteerd worden als een tafereel uit het dagelijks leven, of het echtpaar had mogelijk net een nieuw fotoapparaat gekocht en besloot het gewoon eens te proberen. De vraag naar het waarom van de foto blijft dus bestaan. Hoe dan ook leert de foto ons veel over de manier waarop een ruimte werd ingericht en welke voorwerpen gebruikt werden in het dagelijks leven.

Besluit

Een vergelijking tussen beide foto's is natuurlijk niet eenvoudig omdat de beelden ons toegang verschaffen tot twee verschillende cités met eigen accenten qua bevolking en woonvormen en omdat de aard van de foto's verschillend is. Als we ze toch naast elkaar leggen, valt het op dat het interieur uit Eisden meer gedecoreerd is en dat er een grotere zorg voor detail heerst dan in het huis in Beringen, dat al bij al een vrij sobere maar degelijke indruk maakt (zeker als we weten dat het hier een promotiefilm betreft). De gezinssituatie varieert; in Beringen ligt de nadruk meer op het gezin als hechte eenheid terwijl in Eisden vooral de vrouw in 'haar' interieur of op haar terrein wordt afgebeeld (hetgeen informatie geeft over de wisselende betekenis van een ruimte gekoppeld aan het al dan niet aanwezig zijn van een gezinslid). Eén ding valt op, en dat terwijl het hier gaat om enerzijds een privéfoto en anderzijds een beeld uit een promotiefilm: vrouwen worden afgebeeld als huismoeders die zorgen voor de kinderen of zich bezighouden met huishoudelijke activiteiten (cf. traditionele hiërarchie man-vrouw). De zorgvuldigheid die heerst in beide eetkamers is opvallend maar springt in Eisden meer in het oog dan in Beringen (bijvoorbeeld de prullaria die op kanten doekjes staan). De invulling van het beeld van de huismoeder verschilt in dit geval wel. In het eerste geval ligt de nadruk veel meer op de moederfiguur (matroneachtig beeld), terwijl in het tweede geval het moederschap niet benadrukt wordt, maar wel veeleer het modieuze in de verf wordt gezet.

Deze twee voorbeelden tonen aan dat een uitgebreide lectuur van fotomateriaal voor de historicus een belangrijke en zelfs essentiële bron van informatie is in de

studie van de materiële cultuur en alledaagsheid van een arbeidersgroep, zeker in combinatie met meer achtergrondinformatie over objecten en vormen van kledij (bijvoorbeeld welk type radio wordt afgebeeld en wat betekent dat?). Fotoreeksen van een bepaalde tuinvijk doorheen de tijd (door bijvoorbeeld het opstellen van een typologie en het werken met genres van beelden) maken het mogelijk een evolutie waar te nemen in de manier waarop de mijnwerkerswoningen werden aangekleed. Maar ook over de betekenis van het maken van de foto zelf kan iets gezegd worden. Persoonlijke smaak en aspiraties in wat De Certeau de alledaagsheid noemt, worden op die manier blootgelegd. Hoe probeerden mijnwerkers zich in hun woning thuis te voelen en wat vonden ze van de privésfeer? Was een mooi interieur voor hen van belang (even voorbijgaand aan de vraag wat ‘mooi’ voor hen betekende)? Richtten zij hun interieur in voor zichzelf of met het oog op status of respectabiliteit (zoals we bijvoorbeeld gezien hebben met het servies en de plant)? En hadden ze daar tijd voor? Onderzoek heeft immers uitgewezen dat er binnen een cité veel verhuisd werd, naar schatting jaarlijks zo’n 700 keer in de cité van Eisden.⁽³²⁾ Of speelde de controle van de mijn op de huisvesting op een of andere manier een rol? Welke betekenis had dat woonproces voor de mijnwerkers? Welke invulling gaven ze aan die voorwerpen en die ruimten? Deze vragen kunnen beantwoord worden door minutieus te kijken naar de gebruiksvoorwerpen, het behang en de meubels die ook indirect verwijzen naar de ontwikkeling van de consumptiemaatschappij na WO II. Deze vragen kunnen uitgebreid worden tot de exterieure materiële cultuur; niet enkel interieurs maar ook zichten van de cités en van de huizen zelf behoren tot de studie van het dagelijkse leven. Vragen naar hoe de mijnwerkers zich de opgelegde ruimte van de cité eigen hebben gemaakt en welke ingrepen ze erin hebben gedaan, kunnen aan de hand van foto’s maar ook via plannen beantwoord worden.

- (1) Zie onder meer: P. BURKE, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*, New York: Cornell University Press, 2001, 223 p. en H. OLLIVIER, *Met licht geschreven. Foto's uit een eeuw dagelijks leven*, Gent: AMSAB, 1994, 271 p.
- (2) E. EDWARDS, Photography and the Performance of History. In: P. HAMILTON (ed.), *Visual Research Methods*, London: SAGE Publications, 2006, p. 239-258. Recent hebben in Nederland voornamelijk historici en kunsthistorici aandacht voor het gebruik van foto's als historische bron. Zie bijvoorbeeld: M. ALTENA, *Visuele strategieën. Foto's en films van fabrieksarbeiders in Nederland 1890-1919*, Amsterdam: Aksant, 2003, 328 p. en E. TOPS, *Foto's met gezag. Een semiotisch perspectief op priesterbeelden 1930-1990*, Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2001, 336 p. Voor een goed overzicht over het

- gebruik van foto's door verscheidene sociale disciplines: P. HAMILTON (ed.), *Visual Research Methods*, London: SAGE Publications, 2006, 4 vol.; L. WELLS (ed.), *The Photography Reader*, London: Routledge, 2003, 466 p.
- (3) J. KOHLBACHER, *De koolputters. Geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers. De cités*, Zwolle: Waanders uitgeverij, 2007, p. 369-392 (ter perse); G. VAN MEULDER & T. DE RIJCK, *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers*, Berchem: EPO, 2000, p. 204-403.
- (4) P. VAN DEN EECKHOUT, *Geschiedenis van het dagelijkse leven*, Brussel: VUB (onuitgegeven cursus), 2005, p. 2; P. GLENNIE, Consumption within Historical Studies. In: D. MILLER (ed.), *Acknowledging Consumption. A Review of New Studies*, London: Routledge, 1995, p. 164, p.

- 178-179. Zie ook: J. ART, B. DE NIL, M. JACOBS (red.), *Een mens leeft niet van brood alleen. Bouwstenen voor een culturele arbeidersgeschiedenis (1800-1940)*, Gent: Amsab-ISC, 2005, 304 p.
- (5) J. SWINNEN, *De lichte kamer. De onverborgen fotografie*, Antwerpen: Garant, 2005, p. 30-31.
- (6) L. WELLS & D. PRICE, Thinking about Photography. In: L. WELLS (ed.), *Photography. Critical Introduction*, London: Routledge, 1997, p. 20-24.
- (7) J. SWINNEN, *De paradox van de fotografie. Een kritische geschiedenis*, Boom: Garant, 1992, p. 209-210; L. WELLS & D. PRICE, *Thinking about Photography* [...], p. 37-42.
- (8) J. SWINNEN, *De lichte kamer* [...], p. 28-29.
- (9) B. CASSIDY, Introduction: Iconography, Texts, and Audiences. In: B. CASSIDY (ed.), *Iconography at the Crossroads*, Princeton: Princeton University Press, 1993, p. 5.
- (10) B. CASSIDY, Introduction: Iconography, Texts, and Audiences [...], p. 3.
- (11) P. BURKE, *Eyewitnessing* [...], p. 34-35.
- (12) E. PANOFKY, *Studies in Iconology. Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*, London: Harper and Row, 1972, p. 3.
- (13) E. PANOFKY, *Studies in Iconology* [...], p. 7.
- (14) P. BURKE, *Eyewitnessing* [...], p. 38-40.
- (15) B. CASSIDY, Introduction: Iconography, Texts, and Audiences [...], p. 10.
- (16) Zie het basiswerk van J. BERGER, *Ways of Seeing*, London: Penguin Books, 1977, 166 p.
- (17) P. BURKE, *Eyewitnessing* [...], p. 42.
- (18) P. BURKE, *Eyewitnessing* [...], p. 17; H. OLLIVIER, *Met licht geschreven* [...], p. 18; J.L. JADOULLE, M. DELWART, M. MASSON (eds.), *L'Histoire au prisme de l'image. L'Histoire et l'image fixe*, Louvain-la-Neuve: UCL, 2002, p. 15-25.
- (19) J. SWINNEN, *De paradox van de fotografie* [...], p. 196-197.
- (20) P. BURKE, *Eyewitnessing* [...], p. 173-175.
- (21) P. BURKE, *Eyewitnessing* [...], p. 176.
- (22) P. BURKE, *Eyewitnessing* [...], p. 187-188.
- (23) R. BARTHES, *Camera Lucida. Reflections on Photography*, New York: Hill and Wang, 1980, p. 9.
- (24) De term verwijst naar de levenscyclus van een object en de manier waarop een object evolueert door toedoen van de verhouding met de omgeving en het contact met mensen. Gebaseerd op: J. ATTFIELD, *Wild Things. The*

- Material Culture of Everyday Life*, Oxford: New York, 2000, p. 3.
- (25) G. VAN MEULDER & T. DE RIJCK, *De ereburgers* [...], p. 204-205; M. VAN HAEGENDOREN & B. PLUYMERS, Belgisch-Limburgse mijnwerkers in de jaren twintig. Willige slachtoffers van het kapitaal of een ‘blauwe-maandag compagnie’? In: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 24(1998)1, p. 53-54.
- (26) A. OGATA, *Art Nouveau and the Social Vision of Modern Living. Belgian Artists in a European Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 120-129; M. SMETS, *De ontwikkeling van de tuinvijkgedachte in België. Een overzicht van de Belgische volkswoningbouw 1830-1930*, Brussel: Pierre Mardega, 1977, p. 78-80.
- (27) G. VAN MEULDER & T. DE RIJCK, *De ereburgers* [...], p. 204-207; V. JACOBS, De sociale huisvestingsproblematiek van de Limburgse steenkoolmijnen. In: D. CONINCKX, *Acta van het colloquium Limburg 1945-1992*, Diepenbeek: LUC, 1994, p. 147-148; B. DELBROEK, *De koolputters. Geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers. Opstart en opbouw*, Zwolle: Waanders uitgeverij, 2006, p. 114-115.
- (28) Die informatie staat in de publicatie waarin de foto verschenen is. Zie: *Onder en boven*, XI(1960)44, p. 8.
- (29) Geciteerd in: *Onder en boven*, XI(1960)44, p. 8.
- (30) Geciteerd in: *Onder en boven*, XIII(1962)49, p. 19.
- (31) Planten en bloemen kwamen veel voor in katholieke arbeidersgezinnen in de naoorlogse periode. Ze zorgden voor een persoonlijke toets in het interieur. Zie: F. FLORE, Promoting Catholic Family Values and Modern Domesticity in Postwar Belgium. In: H. HEYNEN & G. BAYDAR (eds.), *Negotiating Domesticity. Spatial Productions of Gender in Modern Architecture*, London: Routledge, 2005, p. 93.
- (32) J. KOHLBACHER, Het dagelijks leven in de cité van de kolenmijn “Limburg-Maas” te Eisden. Een case-study. In: D. CONINCKX, *Acta van het colloquium Limburg 1945-1992*, Diepenbeek: LUC, 1994, p. 177.

De toestand der Dokwerkers

Wij zijn eigenlijk de slaven der samenleving.

Geen enkel werkman heeft het slechter als wij. Wij worden behandeld als den overschot. Geene scheldnamen zijn gemeen genoeg voor ons.

Geen enkele dag zekerheid van werk; nooit een bepaald loon; altijd verplicht te drinken, te bedelen om arbeid, dat is ons lot op de wereld.

Onze vrouwen werken op de fabriek; onze kinders loopen op straat; onze keuken kunnen wij zelf doen als wij goesting hebben naar patatten met azijnsaus. Een familieleven is ons onbekend.

De gevaarlijkste werken zijn voor ons : zware lasten dragen, op gangen en ladders dobberen, in schepen of op zolders kruipen, in kolen of guano wroeten, in koude en wind, in stof of hitte werken, altijd werken dat wij breken, of hongerend op de hoeken wachten, dat is wat wij ons leven noemen.

Geene slaven hadden het zoo slecht als wij. Geene verworpingen verdroegen hun lot zoo gelaten als wij. Maar nu gaat het eindigen!!

Ja nu gaat het eindigen!

De reddende engel is ons verschenen! De vereeniging zal ons verlossen, want haar kenden wij niet.

Op! allen op! dokslaven. Wij willen menschen worden! Te lang heeft men ons mishandeld. Wij gaan leeren wat wij kunnen. Wij gaan ons vereenigen. Dan zullen betere dagen voor ons aanbreken.

'Bouleverser des habitudes'. De wettelijke regeling van de havenarbeid rond 1900

"Les trente mille ouvriers qui travaillent quotidiennement au port d'Anvers étaient jusqu'ici victimes d'accidents de tout genre, dans la proportion énorme d'environ 1 sur 10 annuellement. (...) La nouvelle réglementation venait bouleverser des habitudes invétérées (...)." ⁽¹⁾ Met deze veelbelovende woorden kondigde inspecteur Ver Eecke een nieuw tijdperk aan voor de Antwerpse dokwerkers. In dit artikel blikken we terug op een eeuw arbeidswetgeving aan de haven. Net 100 jaar geleden kregen de havenarbeiders voor het eerst een wet die hen moest behoeden voor 'gevaar en onheil'.

Tien- tot dertigduizend Antwerpse dokwerkers versjouwden dagelijks tonnen goederen van en naar de aangemeerde schepen. De haven was een krioelend mierennest dat bruiste van activiteit. Terwijl de buildragers kreunden, vloekten en elkaar de huid vol scholden, leek het alsof de hoge hoeden in Brussel alle moeite van de wereld deden om hun bestaan te negeren. Het is opmerkelijk dat net deze arbeiders die België groot (eufemistisch gezegd 'mogelijk') hebben gemaakt, zowat de laatsten waren die van enige wettelijke bescherming konden genieten.

In de geest van het economisch liberalisme meende de overheid dat het niet haar taak was in te grijpen in het arbeidsproces. Het vrije initiatief was de motor van een goede economie en mocht niet aan banden worden gelegd. Arbeidswetten en -reglementen waren dan ook schaars in het jonge België en de arbeiders bleven overgeleverd aan de grillen van de ondernemende burgerij. Toen in 1884 de katholieken aan de macht kwamen, veranderde er weinig aan de sociale non-interventiepolitiek die door de liberale regeringen was uitgetekend. De stakingsgolf van 1886 toonde aan dat die toestand niet langer houdbaar was. Gaandeweg werd duidelijk dat liefdadigheid en paternalisme niet meer volstonden om de miserie van de arbeiders te bestrijden. Ja-

Artikel uit *De Dokwerker*, 1890

renlang werden de sociaaleconomische opvattingen van liberalen en katholieken gedomineerd door waarden als individuele vrijheid en zelfredzaamheid, hier en daar gecorrigeerd door de gulle hand van boetvaardige kapitalisten. Rond diezelfde periode ontstond er onder de arbeiders een krachtige emancipatiebeweging en schoten de lokale hulpkassen uit de grond. Tegen het einde van de 19e eeuw ontspon zich een strijd tussen verschillende sociale actoren om de hegemonie over de sociale bescherming.⁽²⁾ Tegelijkertijd wijzigde het parlementaire klimaat wat betreft de arbeidswetgeving. Steeds meer volksvertegenwoordigers erkenden dat arbeidsongevallen niet alleen voortkwamen uit de achtteloosheid van individuen, maar inherent waren aan het sociale organisme.⁽³⁾

Vrouwen en kinderen eerst

Kinderarbeid en mijnarbeid waren decennialang de enige aandachtspunten van de wetgever wanneer het ging om arbeidsreglementering. In 1813 had Napoleon Bonaparte een verordening uitgevaardigd die kinderen onder de 10 jaar verbodt ondergrondse mijnarbeid te verrichten. Voor de Belgische overheid leek dit aanvankelijk ruimschoots te volstaan. Ondanks de besprekingen die sinds 1840 zo nu en dan in de Kamer werden gevoerd, duurde het nog tot 1884 voor een nieuwe arbeidswet werd goedgekeurd. *“Il a fallu plus de quarante ans”,* zo besluit B.-S. Chlepner een hoofdstuk over de economische en sociale politiek in België tussen 1850 en 1886, *“plusieurs enquêtes, de nombreuses pétitions, des vœux multiples, des discussions prolongées pour arriver à interdire aux enfants l’admission aux travaux souterrains dans les mines.”* En dit werd dan nog maar geregeld met een koninklijk besluit (KB) waarvan de wettelijkheid twijfelachtig bleef.⁽⁴⁾

Het was geen eenvoudige kwestie om mee te beginnen. Vrouwen en kinderen waren goedkope werkkrachten en daardoor een zegen voor de economie. De uitwassen van de tewerkstelling van ‘beschermden arbeiders’ (jongens onder 16 jaar en meisjes of vrouwen onder de 21 jaar)⁽⁵⁾ waren echter zo verderfelijke, dat de wetgever er paal en perk aan wilde stellen. Slechte hygiënische arbeidsomstandigheden zouden onherroepelijk leiden tot de degeneratie van de bevolking en uitgeputte vrouwen betekenden een bedreiging voor het voortbestaan van het menselijk ras.⁽⁶⁾ Op 13 december 1889 werd uiteindelijk de eerste algemene wet op de vrouwen- en kinderbeid gestemd.

De eerste vrouwen verschenen aan de Antwerpse haven in 1867 omdat de mannen een te grote kost waren voor de ondernemers. De vrouwenarbeid stuitte er op heel wat weerstand, maar geraakte toch ingeburgerd. Niettemin bleef het verzet tegen de dokwerkers bestaan en langs alle kanten klonken er oproepen om de vrouwenarbeid aan de haven af te schaffen. In zijn brochure van 1898 beschreef Nicolas Winkeler de vrouwenarbeid als *“eene ware pest”*. Vrouwen roofden het werk van de mannen, verstopten gestolen koopwaar in de plooien van hun rokken, verwaarloosden hun gezin

Zakkennaaiers en dokwerkers behandelen de zakken voor de overslag van goederen, 1900 (© Stadsarchief Antwerpen)

waardoor de opvoeding van de kinderen te wensen overliet en lagen aan de basis van onzedelijke praktijken op de werkvloer. Aan de haven was dit laatste probleem zeker niet denkbeeldig. *“In ’t ruim bestaat een zekere vrijheid”,* zo schreef *De Dokwerker* in 1907 *“en de meisjes die er werken moeten schoon zijn of zij kunnen op de kaai blijven!!”*⁽⁷⁾

De wet van 13 december 1889 was uitdrukkelijk van toepassing in de *“havens, losplaatsen, statieën”*. De wet was echter te weinig specifiek om de situatie aan de haven te veranderen. Zo was het vrouwen onder de 21 jaar verboden ondergrondse arbeid te verrichten, maar over het werken in de scheepsruimen werd niets gezegd. Met het KB van 26 december 1892 werd een aparte regeling getroffen voor een aanzienlijk aantal nijverheden, rekening houdend met de specificiteit van de arbeid. De dokwerkers werden helaas niet als afzonderlijke groep in dit besluit opgenomen.

Het overgrote deel van de ‘zakkenwijven’ - zoals de dokwerksters in de volksmond werden genoemd - deden dag in dag uit niets anders dan gevulde zakken dichtnaaien en gescheurde zakken repareren. Andere vrouwen werkten ‘in’ de gezouten vellen die op de kaai werden uitgespreid, met een bezem schoongeveegd en in pakken gebonden. Het was een heel ongezond en onhygiënisch werk. Na verloop van tijd werden deze bezigheden als typische vrouwenkarweien aanzien omdat ze fysiek niet te zwaar

waren. Bovendien veroorzaakte deze arbeid geen bijkomend gevaar voor het mannelijke deel van het contingent. Sommige vrouwen moesten overigens niet onderdoen voor hun mannelijke collega's. Ze torsten zware lasten of dronken *“den jenever zoo smakelijk als de grofste kaaiwerker”*.⁽⁸⁾

Kinderarbeid zorgde daarentegen wel voor een verhoging van het arbeidsrisico. Een groot deel van de jongemannen werd net als de vrouwen bij de gezouten vellen of bij andere fysiek niet te zware en ongevaarlijke bezigheden ingezet, maar er werden ook geregeld jongens aan de winch (scheepslieper) tewerkgesteld. Zo kregen ze een grote verantwoordelijkheid die ze door hun jeugdige leeftijd nauwelijks konden dragen.

Met het KB van 20 november 1906 werd de kinderarbeid in de haven aan banden gelegd. Jongens onder de 16 en meisjes onder de 21 mochten vanaf 1 januari 1907 niet meer aan de hefwerktuigen werken of aanwijzingen geven aan de kraanmannen. Ondanks deze bepalingen, bleven *“te jonge knapen aan het werk”*. De toezichters van de patronale Algemeene Beroepsvereniging ter Bescherming van den Arbeid aan de Haven van Antwerpen, onderdeel van de Fédération Maritime, die een oogje in het zeil hielden op de werkzaamheden van de eigen leden, maakten tussen 1908 en 1910 jaarlijks 84 tot 311 opmerkingen over deze problematiek. In meer dan de helft van de gevallen werd hieraan geen gevolg gegeven.⁽⁹⁾

Al bij al bleef de vrouwen- en kinderarbeid aan de haven eerder beperkt. Van de meer dan 15.000 arbeiders die de Antwerpse arbeidsinspecteur tussen 1907 en 1913 aan de haven controleerde, waren er slechts 1000 vrouwen en een kleine 300 door de wet beschermde kinderen. In vergelijking met de rest van het district waarvoor de inspecteur bevoegd was, was dit een peulschil. Vrouwen en kinderen namen in de industrie ruim 11 % van de arbeidsplaatsen in (zie bijlage). We moeten er echter rekening mee houden dat de cijfers een vertekend beeld kunnen geven van de werkelijkheid. De arbeidsinspecteurs zagen niet alles en het is niet denkbeeldig dat te jonge werklieden voor de inspectie werden weggestoken. Aan de haven was dat wellicht niet zo moeilijk.

In de literatuur wordt vrouwen- en kinderarbeid doorgaans in één adem genoemd en de wetgeving nam beide categorieën in dezelfde wetten op. Toch waren er aanzienlijke verschillen. De vrouwen werden voornamelijk gezien als concurrenten voor de oude en invalide dokwerkers en waren daarom niet welkom. De kinderen waren niet alleen goedkoop, maar ook gevaarlijk voor de havenarbeiders. De wetgever wilde trouwens vooral de vrouwen en kinderen zelf beschermen en niet de mannelijke arbeiders. De respectievelijke drijfveren van havenarbeiders en nationale overheid waren dus niet dezelfde, maar desondanks kwamen de wetten die de vrouwen- en kinderarbeid regelden aan beider wensen tegemoet. Althans in theorie, want over de toepassing van de wetten valt nog heel wat te zeggen.

Het Publiek met grote P

Het zou verkeerd zijn te denken dat de wetgever geen belangstelling had voor veiligheid en gezondheid. Reeds in 1824 vaardigde het Nederlandse bewind een KB uit dat het arbeidsproces in de gevaarlijke, ongezonde of hinderlijke ondernemingen moest regelen. Vreemd genoeg ging het hier niet om een echte arbeidswet, aangezien het reglement niet was opgesteld om de arbeiders te beschermen. Het besluit had betrekking op *“(…) de fabrieken en trafieken, en andere inrigtingen, die bij eene ongepaste daarestelling, of verandering, klaarblijkelijk het Publiek met gevaar, schade of hinder kunnen bedreigen (…)*”. De wetgever wilde voornamelijk de omwonenden beschermen tegen geluidsoverlast, luchtvervuiling (lees: stank en stof), water- en bodemverontreiniging en brand- en explosiegevaar. Verschillende besluiten borduurden voort op het klasseringssysteem van 31 januari 1824. In 1849 werd de lijst met gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke bedrijven aangevuld en opnieuw ingedeeld. Het KB van 1863 beperkte zich tot een administratieve hervorming. De bekommernis van de wetgever om de gezondheid van de lokale bevolking had soms nefaste gevolgen voor de arbeiders in de nijverheden. Zo gaf de Bestendige Deputatie leerlooier Bogaerts uit Kapellen in 1864 de opdracht alle ramen van zijn leerlooierij dicht te metselen om de stank niet over de straat te verspreiden. De gevolgen voor de arbeiders waren legio.⁽¹⁰⁾

In 1886 zag de wetgever eindelijk in dat de bestaande wetten niets deden voor de arbeiders in deze ondernemingen. Het *Rapport au Roi* bij het KB van 27 december 1886 geeft blijk van dit besef: *“Il est reconnu aujourd’hui (...) que la salubrité intérieure des ateliers n’est pas assurée comme elle devrait l’être. Les travailleurs manquent (...) d’une protection suffisante.”* Het begeleidend schrijven aan de koning is wellicht interessanter dan het besluit zelf. Voortaan moest bij een aanvraag voor de oprichting van ‘geklasseerde’ bedrijven een nota worden gevoegd met de veiligheids- en gezondheidsmaatregelen die de ondernemer voornemens was te treffen. Het besluit van 27 december was trouwens niet enkel voor de arbeiders gemaakt. Het moest de industriëlen meer garanties geven voor de onpartijdige en snelle afhandeling van hun aanvraagdossiers. De wijze woorden uit het *Rapport au Roi* resulteerden in 1887 in een nieuw klassement voor de gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke bedrijven, waarbij de veiligheid en gezondheid van de arbeiders in rekening werden genomen.

Met het KB van 21 september 1894 kregen de arbeiders eindelijk een been om op te staan. Het *Reglement betreffende de gezondheid der werkhuizen en bescherming der werklieden tegen de ongevallen van het werk* regelde in 27 artikels de gezondheid en veiligheid van de arbeiders. Het KB was van toepassing in alle als gevaarlijk, ongezond of hinderlijk geklasseerde ondernemingen en verwees hiervoor naar de KB's van 29 januari 1863, 27 december 1886 en 31 mei 1887. De niet-geklasseerde ondernemingen bleven voorlopig buiten schot.

Foutje !?!

Met het KB van 21 september 1894 maakte de overheid een kapitale fout. Door de eerste beschermende arbeidsreglementering voort te bouwen op een reeks 'milieuwetten', haalde de regering twee doelgroepen door elkaar. Enkel de arbeiders uit industrieën die voor de buurtbewoners gevaar of overlast meebrachten, kregen wettelijke bescherming. De niet-geklasseerde nijverheden vielen uit de boot.

De havenarbeid was zo'n niet-geklasseerde nijverheidstak. Strikt genomen was de havenarbeid zelfs geen 'nijverheid', aangezien dokwerkers niets produceerden. Hinder of gevaar voor de buurtbewoners was er evenmin, voornamelijk bij gebrek aan buurtbewoners. Het lawaai van de machines, paarden en dokwerkers versmolt met dat van de drukke stad, en de stank van chemische producten, bedorven waar en gezouten huiden, bleef lokaal. Het besluit van 1894 zou voor de dokwerkers overigens weinig soelaas geboden hebben indien het wel werd toegepast op de haven. De meeste artikels behandelde specifieke fabrieksproblemen. Het woord 'werkhuizen' (*ateliers*) in de titel van het besluit, wijst erop dat de arbeid in openlucht niet de primaire bekommernis van de wetgever was. Met de KB's van 21 februari 1898 en 18 april 1898 werden er lichte wijzigingen aan het arbeidsreglement van 1894 aangebracht, maar de havenondernemingen bleven nog steeds buitenspel. Zelfs het KB van 3 oktober 1898, dat de bedrijfsleiders verplichtte de eerste zorgen toe te dienen aan de werknemers die door een ongeval getroffen waren, gold enkel voor de geklasseerde ondernemingen.

Net voor de eeuwwisseling maakte de wetgever zijn fout goed. De wet van 2 juli 1899 stelde uitdrukkelijk dat de regering gemachtigd was "(...) *de maatregelen voor te schrijven, geschikt om de gezondheid te verzekeren van de werkplaatsen of den arbeid, alsmede de veiligheid van de werklieden (...)*". Deze wet was onder meer van toepassing op de "*werklieden in den nijverheids- en handelsondernemingen waarvan het drijven gevaar oplevert, zelfs wanneer zij niet als gevaarlijk, ongezond of hinderlijk gerangschikt zijn*".

Het arbeidsreglement van 21 september 1894 was onvolmaakt en de aanvullingen en lichte wijzigingen konden de grote problemen niet oplossen. In 1905 stemde het parlement een volledig nieuwe wet die het besluit van 1894 moest vervangen. De *Algemeene verordening tot vaststelling der maatregelen, welke dienen nageleefd met het oog op de gezondheid en de veiligheid van de werklieden in nijverheids- en handelsondernemingen* (Veiligheidswet) was wel van toepassing op de havenarbeid. De havenbedrijven vielen onder "*de ondernemingen voor bewaring in magazijn of pakhuis, verpakking, laden en lossen (...)* En, in 't algemeen, de ondernemingen waar, anders dan tijdelijk, gebruik wordt gemaakt van werktuigen die worden bewogen door ene andere kracht dan die van mensch of dier."

Voor de arbeiders in nagenoeg alle industrieën was deze wet een verademing, maar voor de dokwerkers veranderde er niets. Het werd de ondernemers verboden hun arbeiders in "*doorgaans vochtige vertrekken*" te laten werken. Zolang het niet regende, genoten de dokwerkers van deze luxe, maar het Belgische weer is beslist 'doorgaans vochtig' te noemen. Bovendien moesten de vertrekken behoorlijk verwarmd zijn in de winter en niet te heet in de zomer. Ook dit was afhankelijk van de wispelturige weer-

goden, die echter geen rekening hielden met de verordeningen van de Belgische wetgever. In 1906, het jaar waarop de Veiligheidswet in werking trad, bezweek een dokwerker aan de gevolgen van een zonnesteek en tijdens de laatste week van 1908 werd een gemiddelde temperatuur vastgesteld van -5°C. De grootste aandacht van de 59 artikels tellende wet ging naar de bescherming van de arbeiders tegen machines. Van de 15 artikels die het machinevraagstuk regelden, waren er slechts 3 over hefwerktuigen en deze beperkten zich tot algemene bepalingen als: "*De noodige maatregelen dienen genomen om te beletten dat vrachten of vrachtgedeelten, door gemelde toestellen vervoerd, kunnen nederstorten.*" Het was de werklieden verboden onder de hangende vrachten te gaan of te staan indien het niet nodig was. Gezien het drukke luchtverkeer van goederen aan de haven, was dit echter onvermijdelijk. Kortom, de dokwerkers bleven voorlopig letterlijk en figuurlijk in de kou staan.

Verzekering tegen arbeidsongevallen

Bij gebrek aan een degelijke wetgeving terzake bleven ongevallen deel uitmaken van het dagelijkse leven aan de haven. Zelfs de dokwerkers beschouwden ongevallen als inherent aan hun werk. Er was geen ontsnappen aan en niemand kon er wat aan doen. Maar wat moest er gebeuren met het legertje oudgedienden dat kreupel of verminkt zijn dagen in de werkloosheid moest slijten? Of met de wezen en weduwen van de tientallen dokwerkers die jaarlijks het leven lieten tijdens het werk? Om te beletten dat slachtoffers van arbeidsongevallen al te veel in de armenzorg terechtkwamen, was een verplichte ongevallenverzekering even noodzakelijk als veiligheidsmaatregelen. In de 19e eeuw konden de arbeiders zich beroepen op allerlei privé-initiatieven. In ruil voor een maandelijkse bijdrage genoten de leden van een uitkering in geval van ziekte, ouderdom en werkloosheid. De specifieke arbeidsongevallenkassen vormden slechts één afdeling van de beroeps- of vakverenigingen en hadden bijna zonder uitzondering met liquiditeitsproblemen te kampen. Bij gebrek aan een behoorlijke wettelijke regeling waren de kassen inefficiënt en de beheerders vaak corrupt.

In plaats van de 25e verjaardag van zijn troonsbestijging uitbundig te vieren, schonk koning Leopold II het bedrag dat voor deze gelegenheid opzij was gezet aan de slachtoffers van arbeidsongevallen. Met een startkapitaal van zo'n twee miljoen Belgische frank werd bij wet (21 juli 1890) het Fonds van voorzorg en onderstand ten bate der slachtoffers van ongevallen bij den arbeid opgericht. Dit geld kon als vergoeding aan de slachtoffers worden uitgekeerd of besteed aan de promotie van de verzekering tegen arbeidsongevallen. De ongevallenkas was een initiatief dat volledig paste in het oude paternalistische systeem. Maar liefdadigheid, hoe lovenswaardig ook, loste de structurele problemen niet op.

Tot de eeuwwisseling wees het gros van de parlementsleden op de individuele verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers om arbeidsongevallen te vermijden. De enige rechtsregels waar slachtoffers zich op konden beroepen, waren de

Dokwerkers laden een lichter aan de kade. Via de smalle loopplanken brengen ze het klaarstaande zakkengoed aan boord. Een man met een stootkar wacht op lading, 1897 (© Stadsarchief Antwerpen)

artikels 1382-1386 van het *Burgerlijk Wetboek*. Wie brokken maakte, moest brokken lijmen (i.c. de schade vergoeden) en de werkgever was verantwoordelijk voor zijn werknemers. Het grote probleem was echter dat de getroffen arbeider de schuld van zijn baas moest aantonen om aanspraak te kunnen maken op een vergoeding. In de praktijk was dat nauwelijks mogelijk.

Om dit hiaat op te vullen, velde het Hof van Cassatie op 8 januari 1886 een arrest over de invoering van het arbeidscontract. Hierbij werd de schuldvraag aan de kant geschoven. De werkgever moest niet alleen betalen omdat het zijn schuld was dat arbeiders verongelukten, maar ook omdat hij zijn arbeiders 's avonds gezond en wel moest afleveren. Ondanks deze lichte verschuiving bleef het arbeidscontract een individuele zaak tussen werkgever en werknemer. De grote omschakeling kwam er door de introductie van de notie 'beroepsrisico'. Arbeidsongevallen zijn eigen aan het gejaagde industriële milieu. Zelfs zware fouten van de arbeiders kunnen nauwelijks vermeden worden. Jo Deforme spreekt in dit opzicht van 'sociaal holisme': niet het individu, maar het ongrijpbare functioneren van de maatschappij is de oorzaak van de talloze ongevallen.⁽¹¹⁾

De *Wet op de vergoeding der schade voortvloeiende uit arbeidsongevallen* van 24 december 1903 (Ongevallenwet) was symptomatisch voor deze mentaliteitswijziging. Hij onthief de arbeiders van de verplichting de schuld van hun baas te bewijzen. Bovendien

moesten de geneeskundige kosten om het slachtoffer weer op te lappen, betaald worden door het ondernemingshoofd van het bedrijf waar het ongeval zich had voorgedaan. De baas kon deze verplichting evenwel overdragen aan een verzekeringsmaatschappij waarmee hij een contract had afgesloten. Naast de vergoeding voor heelkundige ingrepen, konden de getroffen arbeiders rekenen op een compensatie van 50 % van hun gemiddelde dagloon in geval van tijdelijke of blijvende werkonbekwaamheid. Indien de werkmans het leven liet als gevolg van het ongeval, ontving zijn gezin hiervoor jaarlijks de helft van het doorsneejaarloon.

Wanneer de arbeider nog geen jaar werkzaam was in de onderneming waar het ongeval zich voordeed, werd het loon van de gemiddelde daar werkende arbeider met dezelfde functie als uitgangspunt genomen.

Hoewel deze wet impliciet ook voor de dokwerkers gold, zorgde de laatstgenoemde regeling voor de nodige problemen. Dokwerkers hadden geen vaste werkgever en verdienden niet elke dag hetzelfde loon. Niet alleen de bazen beleden een zuiver economisch liberalisme, ook de dokwerkers voelden zich vrij in het bepalen van hun arbeid. De losse dokwerkers waren niet verplicht elke dag hun diensten aan te bieden of bleven werkloos op de 'luijen hoek' achter. Uiterst zelden schreven dokwerkers op wat ze dagelijks verdienden, waardoor de verzekeringsmaatschappijen nergens houvast aan hadden voor de berekening van de vereiste uitkering. Om dergelijke problemen te vermijden, propageerde de socialistische dokwerkersbond Willen is Kunnen loonboeken en de zogenaamde 'souchen', driedelige uittreksels waarop het verdiende loon werd genoteerd. Ondanks de nobele doelstellingen rees er heel wat verzet tegen de introductie van de loonboeken. De dokwerkers voelden zich gekrenkt omdat ze hierdoor een deel van hun vrijheid verloren zagen gaan nu hun vrouwen zouden weten hoeveel ze hadden verdiend. In 1914 was het probleem nog steeds niet opgelost en vroeg het Landelijk Verbond der Kristene Dokwerkersbonden om de bazen te verplichten een loonbewijs af te geven.

Ondanks de aanvullende KB's bleef de wet van 24 december 1903 onvolmaakt. "Zij dient dus te worden herzien", zo stelde *De Havenarbeider*, "en nogal grondig, want zij laat toe dat er in vele gevallen, met de slachtoffers van den arbeid onrechtvaardig wordt gehandeld."⁽¹²⁾ De eigenheid van de havenarbeid speelde de dokwerkers opnieuw parten bij de toepassing ervan. Enkel een echte dokwerkerswet kon in deze situatie verbetering brengen.

'Bouleverser des habitudes': de arbeidsinspectie

Parallel met de voortschrijdende arbeidswetgeving, ontwikkelde de wetgever controleorganen die de naleving en efficiëntie van de wetten moesten onderzoeken. De eerste inspectie werd op 3 september 1855 opgericht bij ministerieel besluit en was belast met de controle op de wet van 12 november 1849 aangaande de gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke bedrijven. Aanvankelijk moest de inspectiedienst hoofdza-

kelijk exploitatievergunningen afleveren, maar na verloop van tijd groeide hij uit tot de eerste Belgische arbeidsinspectie.⁽¹³⁾

De wet van 5 mei 1888 reorganiseerde de inspectiedienst. De reeds aangestelde inspecteurs die belast waren met de controle op de geklasseerde bedrijven, alsook deze die instonden voor het toezicht op de stoom- en verwarmingsketels, kregen uitdrukkelijk vrije toegang tot alle betrokken fabrieken, ateliers, depots en lokalen. Het KB van 10 juli 1889 regelde de verdere organisatie van deze inspectiedienst. De inspecteurs moesten inbreuken op de wetten met betrekking tot de geklasseerde ondernemingen en de stoom- en verwarmingsketels vaststellen, de efficiëntie van de genoemde wetten nagaan en advies geven aan de werkgevers en de nationale overheid.

De wetten op de vrouwen- en kinderarbeid die sinds 13 december 1889 in gang vonden, moesten eveneens aan een controle worden onderworpen. De bevoegdheid van de door de regering aangeduide ambtenaren zou bij KB worden geregeld. Dat gebeurde in 1891 met het *Arrêté royal désignant les fonctionnaires chargés de surveiller l'exécution de la loi du 13 décembre 1889, concernant le travail des femmes, des adolescents et des enfants dans les établissements industriels et déterminant les attributions de ces agents*. Er werd geen nieuwe toezichtcommissie gecreëerd aangezien de drie bestaande inspectiediensten deze taak gemakkelijk op zich konden nemen. Deze waren: “1° les agents de l'inspection de l'industrie et de l'enseignement professionnel; 2° ceux de l'inspection des établissements dangereux, insalubres ou incommodes; 3° les ingénieurs des mines.”

Met het KB van 21 september 1894 werden de inspectiediensten gedeeltelijk samengevoegd en gereorganiseerd. Naast het arbeidstoezicht (arbeidsinspectie of inspectiedienst) werd er in 1894 een algemene Arbeidsdienst opgericht onder het ministerie van Landbouw, Nijverheid en Openbare Werken, dat voortaan ministerie van Landbouw, Nijverheid, Arbeid en Openbare Werken zou heten. De Arbeidsdienst was geen inspectieorgaan. “De voornaamste zending van den Arbeidsdienst (...) bestaat in het verzamelen van statistische inlichtingen over den toestand van den arbeid (...).” Het was met andere woorden een onderzoekscommissie naast het arbeidstoezicht, dat op 21 september 1894 nog grondig werd geherstructureerd. In het KB van 12 april 1895 werden heel nauwkeurig de taken van de Arbeidsdienst opgesomd. De ambtenaren moesten niet alleen gegevens verzamelen over het aantal arbeiders, hun gezondheid, de levenskosten enz., maar ook over “het getal der arbeidsongevallen, volgens de beroepen, de zwaarigheid der verwondingen, den duur der onbekwaamheid tot werken; den ouderdom en den burgerstand der slachtoffers en de stoffelijke oorzaken der ongevallen”. De resultaten van dit onderzoek werden gepubliceerd in het maandelijkse *Arbeidsblad*. Op 22 oktober 1895 werd onder de vleugels van de Arbeidsdienst een nieuwe Inspection du Travail gecreëerd die een groot deel van de taken van de reeds bestaande inspecties overnam.

Over de werking van deze Arbeidsinspectie zijn we goed ingelicht. De verslagen van de inspecteurs werden gepubliceerd in de *Rapports Annuels de l'inspection du travail*. Ze zijn een goudmijn voor het onderzoek naar de arbeidsomstandigheden. De inspec-

teurs waren aanvankelijk belast met de controle op de wetten over vrouwen- en kinderarbeid, alsook over de gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke ondernemingen. Al gauw werd hun bevoegdheid uitgebreid met het toezicht op de reglementen aangaande de gezondheid en de veiligheid van de arbeiders, de zondagsrust, de werkplaatsreglementen en het uitbetalen van de lonen.

De Arbeidsinspectie was hiërarchisch opgebouwd en vijf ‘centrale inspecteurs’ coördineerden de werking ervan voor heel België. Het land werd opgedeeld in twaalf districten en per district werd een inspecteur of afgevaardigde aangesteld. De grenzen van de districten liepen niet gelijk met de provinciegrenzen en Antwerpen behoorde tot een gebied dat zich uitstreckte van Antwerpen over Mechelen en Turnhout tot Maaseik. M.P. Ver Eecke was vanaf de oprichting tot het interbellum hoofdinspecteur van dit grote district. Hij was een gedreven man en schrok er niet voor terug de onvolmaakte wetgeving te bekritisieren. Over de bescherming van de arbeiders schreef hij in zijn eerste jaarverslag: “Rien n'a été plus négligé jusqu'ici dans tous les établissements industriels.”⁽¹⁴⁾ In datzelfde verslag merkte hij op dat het KB van 21 september 1894 enkel geldig was voor de als gevaarlijk, ongezond en hinderlijk geklasseerde ondernemingen en de andere fabrieken en werkplaatsen ongemoeid liet. De Ongevallenwet van 30 maart 1905 beschouwde hij als een persoonlijke overwinning, want na tien jaar konden nu ook de arbeiders in niet-geklasseerde ondernemingen van de inspectie genieten.⁽¹⁵⁾ De havenarbeiders moesten echter nog een jaar geduld oefenen, want vóór 1907 werden er geen havenondernemingen bezocht.⁽¹⁶⁾ Enkel wanneer een havenarbeider het leven liet door een werkongeval, begaf de inspecteur zich naar de haven om een onderzoek in te stellen naar de oorzaken van het ongeluk.

‘Un énorme surcroît de besogne administrative’: aangifte van arbeidsongevallen

Om een zicht te krijgen op de frequentie en de oorzaken van de gebeurlijke ongevallen, had de wetgever de uitbaters van geklasseerde ondernemingen sinds 1894 verplicht alle ernstige arbeidsongevallen aan de bevoegde inspecteur te melden. De Ongevallenwet van 24 december 1903 breidde dit uit tot nagenoeg alle andere industrietakken.

De praktische uitwerking van de ongevallenaangifte werd geregeld door het KB van 20 december 1904. Voortaan moesten alle ongevallen die een werkonbekwaamheid van minstens één dag tot gevolg hadden aan de arbeidsopziener en de griffier worden aangegeven. Indien de werknemer langer dan een week buiten strijd bleef of het leven erbij inschoot, moest een geneeskundig getuigschrift aan de aangifte worden toegevoegd. Een voorbeeldformulier met de verschillende gegevens die het ondernemingshoofd moest doorgeven, werd als bijlage aan het besluit toegevoegd.

Voor één keer liepen de dokwerkers geen achterstand op in vergelijking met andere niet-geklasseerde bedrijven. Vanaf 1905, het jaar waarin het KB van 20 december 1904 in werking trad, werden havenongevallen aan de arbeidsinspectie gerapporteerd, zo blijkt uit de verslagen van de arbeidsinspectie. In het rapport over 1905 meldde

inspecteur Ver Eecke dat de meerderheid van de dodelijke ongevallen in Antwerpen aan de haven voorvielen. Voor de inspecteurs was dat vervelend, want de eigenheid van de havenarbeid maakte een onderzoek naar de omstandigheden van het ongeval niet eenvoudig. In tegenstelling tot de 'gesloten ondernemingen' was het aan de haven vaak moeilijk getuigen te vinden omdat de ploegen erg variabel waren en werden ontbonden nadat een schip vertrokken was.

Het KB van 20 november 1906

De welbespraakte, socialistische volksvertegenwoordiger Edward Anseele wijdde in 1899 een toespraak over de Belgische arbeidsomstandigheden voor een groot deel aan de Antwerpse haven en besprak zowat alle grote problemen die er waren. Volgens Karel Van Isacker was deze speech het begin van de parlementaire behandeling van de dokwerkerskwestie.⁽¹⁷⁾ Vier jaar later werd bij KB een onderzoekscommissie ingesteld die moest nagaan welke maatregelen er konden genomen worden om de havenarbeid te beveiligen. De commissieleden namen de situatie aan de Antwerpse haven als uitgangspunt, maar bezochten eveneens de havens van Gent, Oostende en Rotterdam. Bovendien vroeg de commissie de bestaande wetten en reglementen uit belangrijke wereldhavens op voor verdere studie. Om uiteindelijk tot een voorproject van een havenreglement te komen, verzamelden de commissieleden allerlei statistische gegevens met betrekking tot de havenarbeiders. Ze onderzochten de oorzaken van ongevallen en deden onderzoek naar mogelijke preventieve maatregelen.⁽¹⁸⁾ De resultaten van het onderzoek werden in 1905 voorgelegd aan de minister van Industrie en Arbeid.

Op 20 november 1906 was het dan zover. Het *Koninklijk Besluit tot vaststelling der bijzondere maatregelen, welke dienen nageleefd in de ondernemingen voor het laden, lossen, herstellen en onderhouden der schepen* (Havenreglement) werd ondertekend en trad op de eerste dag van 1907 in werking. Het was een uitgebreid besluit dat zowat alle aspecten van de havenarbeid regelde. Voor het eerst werden er specifieke reglementen voorgeschreven met betrekking tot het 'stellen' (het plaatsen van loopbruggen tussen het schip en de kade), de werking van hefwerktuigen, de bescherming tegen het vallen van koopwaar en zoveel meer. Hoewel het besluit niet tot in de kleinste puntjes voldeed, was de wetgever eindelijk in orde met zijn huiswerk. Tot aan WO I bleef de wetgeving op de havenarbeid nagenoeg onveranderd.

In de literatuur wordt het Havenreglement van 1906 praktisch verwaarloosd. Van Isacker besteedde nauwelijks aandacht aan het besluit, aangezien deze "indrukwekkende reeks veiligheidsmaatregelen (...) een dode letter bleef".⁽¹⁹⁾ Door de nalatigheid van de bazen en de gebrekkige controle op de naleving van de arbeidswetten, was het effect van het Havenreglement aanvankelijk niet erg groot. Dit betekent echter niet dat het reglement onbelangrijk was. Voor het eerst werd de havenarbeid langs wettelijke zijde geregeld. De nationale overheid had de dokwerkers (h)erkend en voortaan

Dokwerkers brengen kisten, die door collega's uit het ruim van een zeilschip worden gehesen, via een loopplank naar de kaai. Een natiebaas of een kaai meester kijkt nauwlettend toe, 1900
(© Stadsarchief Antwerpen)

konden zij rekenen op dezelfde bescherming als hun collega's uit andere nijverheidstakken. De wetgever maakte duidelijk dat de bestaande arbeidswetten ook aan de haven golden en de arbeidsinspectie moest daarop toezien. Natuurlijk kon het besluit de arbeidsomstandigheden niet als een deus ex machina verbeteren, maar door het toezicht ervan in handen te leggen van de arbeidsinspectie, kwam er eindelijk controle op het arbeidsproces.

In januari 1907 had de arbeidsinspectie de handen vol met het verspreiden van de integrale tekst van het KB onder de betrokken ondernemers, arbeiders en hun syndicaten en verenigingen. De eerste weken gingen volledig op aan het bekendmaken van de voorschriften, zodat pas in februari met de effectieve controle van de havenbedrijven kon worden gestart. Hoeveel ondernemingen voor het laden en lossen van schepen er in de drie daaropvolgende maanden werden bezocht, is niet bekend. Tot en met het verslag over de maand april werden de dokwerkers in de restcategorie onderverdeeld. Nadien kregen de havenbedrijven een eigen rubriek. Tijdens de rest van het jaar legde de arbeidsinspectie meer dan vierhonderd bezoeken af om de naleving van het havenreglement te controleren. De inspectie verifieerde meteen ook de andere arbeidsreglementen waarvoor ze bevoegd was, met name de wetten op de vrouwen- en kinderar-

heid, de gezondheid en veiligheid, het arbeidsloon, de werkplaatsreglementen en de zondagsrust.⁽²⁰⁾ De eerste maanden controleerden de inspecteurs alle genoemde wetten in alle bezochte bedrijven. Vanaf juni 1907 gingen ze selectiever tewerk. Naast het Havenreglement werd voornamelijk de uitvoering van de wetten op de vrouwen- en kinderarbeid nagegaan.

Terwijl de arbeidsinspectie de haven in 1906 nog verwaarloosde, werd ze in 1907 tot hoofdprioriteit gebombardeerd. “*Son exécution*”, zo schreef inspecteur Ver Eecke in een bespreking over het bewuste besluit van 20 november 1906, “*a absorbé la majeure partie de notre activité au cours de cette année.*”⁽²¹⁾ Van het 43 pagina’s tellende jaarverslag van de Antwerpse inspecteur waren er 16 uitsluitend gewijd aan de havenarbeid, aangevuld met talrijke illustraties.

De invloed van de arbeidsinspectie op de havenarbeid was natuurlijk niet absoluut. Ondanks de inzet van de inspecteurs bleven misbruiken bestaan. Toen in 1907 de arbeidsinspectie de haven ‘ontdekte’, waren er drie inspecteurs voor het hele district Antwerpen-Mechelen-Turnhout-Maaseik. In 1910 telde *De Dokwerker* twee ‘arbeidsopzichters’ aan de haven.⁽²²⁾ Veel te weinig, vond de redactie van het blad en aan de vooravond van WO I vroeg *De Havenarbeider* om meer inspecteurs aan de haven, “*niet alleen ingenieurs, maar ook werklieden-vakmannen, die de haven en het werk en de trukken van sommige bazen kennen*”.⁽²³⁾

Het gezag van de toezichters was evenmin verstrekkend. Volgens het KB van 22 oktober 1895 dat de bevoegdheid van de inspectiedienst vastlegde, moesten de toezichters “*zonder de palen hunner bevoegdheid te buiten te gaan*”, de “*nijverheidsgestichten*” bezoeken, allerhande verslagen opstellen en overtredingen “*aanstippen*”. De voornaamste doelstelling van de inspectie bestond erin “*de uitwerksels der wetgeving op het werk vast te stellen, alsmede de noodige hervormingen te bestudeeren*”. Over het sanctioneren van nalatige ondernemers werd niets gezegd.

Conclusie

Gedurende het grootste deel van de 19e eeuw schoof de federale overheid de regeling van het arbeidsrisico van zich af. Gezondheid werd trouwens als een gemeentelijke aangelegenheid aanzien en de liberale en katholieke bourgeoisie stond huiverig tegenover de minste inmenging in het sociaaleconomische systeem. Na de nodige rellen, arbeidersopstanden, stakingen en andere incidenten, symbolisch samengevat in de staking van 1886, begon de overheid tegen het einde van de 19e eeuw in te zien dat enkele corrigerende maatregelen wenselijk, zoniet noodzakelijk waren voor de sociale vrede in het land. Met de eerste arbeidswetten probeerde de wetgever de arbeiders te beschermen tegen de dictatoriale willekeur van de patroons. Deze sociale wetten getuigen van de onbeholpenheid van de wetgever op dit nieuwe domein van het recht. Niet alleen vergaten de parlementariërs een onderscheid te maken tussen publiek en

arbeiders, ze zagen bovendien een van de grootste en voornaamste beroepscategorieën over het hoofd: de havenarbeiders.

Met het KB van 20 november 1906 kwam er verandering in de situatie van regeleloosheid en anarchie aan de haven. De toepassing van de wetten werd voortaan ook aan de haven gecontroleerd. Hoewel sommige havenondernemers heftig protesteerden tegen deze inmenging van overheidswege, konden zij niet meer om de reglementen heen. De eerste vervolgde ondernemer bevocht zelfs de wettelijkheid van het KB, maar verloor het pleit.⁽²⁴⁾ De Algemeene Beroepsvereniging van de Fédération Maritime stond pal achter het besluit en nam zelfs maatregelen om de veiligheid van sommige categorieën havenarbeiders te verbeteren. Op 15 maart 1908 werd zelfs een interne toezichtcommissie ingesteld, die de leden van de Fédération Maritime op de naleving van het KB moest controleren. Helaas bleef de bevoegdheid van de toezichters beperkt. Ze stonden voornamelijk in voor het verstrekken van veiligheidsinstructies en konden nalatige werkgevers enkel op de vingers tikken.⁽²⁵⁾

Zonder dit artikel zou de honderdste verjaardag van de erkenning van de rechten van de Belgische dokwerkers onopgemerkt voorbijgaan. Ook deze bijdrage is niet meer dan een bescheiden hulding van een Havenreglement dat in wezen niet zoveel veranderde voor de arbeiders uit die tijd. Niemand stond er trouwens om te springen, de bazen niet, maar ook de arbeiders hadden er niet echt om gevraagd. Zij waren immers bereid heel wat risico's te lopen, zolang het maar opbracht. De wet kon de arbeiders wel beschermen tegen flagrante misbruiken, maar de losse arbeiders moesten gehoorzamen aan de aloude willekeur van de bazen om hun schamele werkzekerheid niet in gevaar te brengen. Bovendien waren de dokwerkers zelf niet geneigd zich aan de regeltjes te houden. De arbeiders die in ‘entreprise’ werkten hadden lak aan hinderlijke en tijdrovende veiligheidsvoorschriften aangezien hun loon afhankelijk was van het geleverde werk. Het belang van het besluit van 1906 schuilt echter in de mentaliteitswijziging waar het toe bijdroeg. Arbeiders, en uitdrukkelijk ook havenarbeiders, hebben recht op bescherming.

Na WO I konden de patroons niet meer om de arbeiders heen. Terwijl de werkgevers noodgedwongen aan tafel zaten met vakbondsafgevaardigden, werkte de wetgever voort aan de uitbouw van de arbeidswetgeving. Tijdens het interbellum werden tal van arbeidswetten bijgeschaafd en verbeterd. In 1921 schrapte het parlement artikel 310 van het *Strafwetboek*, waardoor de vrijheid van vereniging werd gegarandeerd.⁽²⁶⁾ Nog geen maand later werd de arbeidsduur beperkt tot 8 uur per dag en werd de 48 urenweek ingevoerd. Op 24 juli 1927 keurde de Kamer een wet op de beroepsziekten goed. Bovendien bouwde de overheid de sociale zekerheid verder uit. De verzekering tegen de oude dag, tegen ziekte en invaliditeit en tegen werkloosheid werd gereguleerd en sinds 1944 - het geboortjaar van de sociale zekerheid - ook verplicht voor alle arbeiders.

BIJLAGE 1

Niet-exhaustieve lijst van wetten en besluiten

KB 31 januari 1824 (*Journal officiel*, 20 februari 1824) *Besluit rakende de vergunningen ter oprichting van sommige fabrieken en trafieken.*

KB 12 november 1849 (*Belgisch Staatsblad*, 13 november 1849) *Police des établissements dangereux, insalubres ou incommodes.*

KB 29 januari 1863 (*Belgisch Staatsblad*, 30 januari 1863) *Révision et simplification des dispositions concernant la police des établissements dangereux et insalubres.*

KB 28 april 1884 (*Belgisch Staatsblad*, 3 mei 1884) *Ministère de l'intérieur. Mines.*

KB 15 april 1886 (*Belgisch Staatsblad*, 17 april 1886) *Ministère des finances et Ministère de l'agriculture, de l'industrie et des travaux publics* [instelling van een “comité chargé de s'enquérir de la situation du travail industriel”].

KB 27 december 1886 (*Belgisch Staatsblad*, 28 december 1886) *Police des établissements dangereux, insalubres ou incommodes - salubrité interieure des ateliers.*

KB 31 mei 1887 (*Belgisch Staatsblad*, 15 juni 1887) *Police des établissements dangereux, insalubres ou incommodes. – Nouveau classement. – Mesures de simplification. – Salubrité intérieure des ateliers.*

Wet 5 mei 1888 (*Belgisch Staatsblad*, 13 mei 1888) *Loi relative à l'inspection des établissements dangereux, insalubres ou incommodes, et à la surveillance des machines et chaudières à vapeur.*

KB 10 juli 1889 (*Belgisch Staatsblad*, 14 juli 1889) *Établissements dangereux, insalubres ou incommodes. Organisation de la surveillance. – Comité technique.*

Wet 13 december 1889 (*Belgisch Staatsblad*, 22 december 1889) *Wet betreffende den arbeid van vrouwen, jongelingen en kinderen in de nijverheidsgestichten.*

Wet 21 juli 1890 (*Belgisch Staatsblad*, 22 juli 1890) *Wet instellende een Fonds van voorzorg en onderstand ten bate der slachtoffers van ongevallen bij den arbeid.*

KB 6 november 1891 (*Belgisch Staatsblad*, 8 november 1891) *Arrêté royal désignant les fonctionnaires chargés de surveiller l'exécution de la loi du 13 décembre 1889, concernant le travail des femmes, des adolescents et des enfants dans les établissements industriels et déterminant les attributions de ces agents.*

KB 26 december 1892 (*Belgisch Staatsblad*, 14 januari 1893) *Wet van 13 December 1889, betreffende den arbeid van vrouwen, jongelingen en kinderen in de nijverheidsgestichten. – Toepassing der artikels 4, 6 en 7.*

KB 21 september 1894 (*Belgisch Staatsblad*, 28 september 1894) *Règlement betreffende de gezondheid der werkhuizen en bescherming der werklieden tegen de ongevallen van het werk.*

KB 21 september 1894 (*Belgisch Staatsblad*, 28 september 1894) *Herinrichting van het toezicht van het werk en van den bewakingsdienst der ogevaarlijke (sic), ngezonde (sic) of hinderlijke gestichten.*

KB 12 november 1894 (*Belgisch Staatsblad*, 17 november 1894) *Ministerie van landbouw, nijverheid en openbare werken* [oprichting Arbeidsdienst].

KB 12 april 1895 (*Belgisch Staatsblad*, 27 april 1895) *Inrichting van den arbeidsdienst.*

KB 22 oktober 1895 (*Belgisch Staatsblad*, 6 november 1895) *Koninklijk besluit betreffende het Arbeidstoezicht en de gevaarlijke, ongezonde of hinderlijke gestichten.*

KB 21 februari 1898 (*Belgisch Staatsblad*, 26 februari 1898) *Arbeidstoezicht.*

KB 18 april 1898 (*Belgisch Staatsblad*, 21 april 1898) *Wijziging van het koninklijk besluit van den 21n September 1891 betreffende de gezondheid der werkplaatsen en de bescherming der werklieden tegen arbeidsongevallen.*

KB 3 oktober 1898 (*Belgisch Staatsblad*, 9 oktober 1898) *Koninklijk besluit waarbij de uitbaters der gevaarlijke, ongezonde of hinderlijke gestichten gehouden zijn de noodige maatregelen te nemen, om de eerste zorgen te verzekeren aan de werklieden die de slachtoffers zijn van arbeidsongevallen.*

Wet 2 juli 1899 (*Belgisch Staatsblad*, 12 juli 1899) *Wet betreffende de veiligheid en de gezondheid der werklieden, die in nijverheids- en handelondernemingen arbeiden.*

Wet 24 december 1903 (*Belgisch Staatsblad*, 28 december 1903) *Wet op de vergoeding der schade voortspruitende uit arbeidsongevallen (Ongevallenwet)*

KB 10 januari 1904 (*Belgisch Staatsblad*, 18 januari 1904) *Koninklijk besluit tot instelling der commissie voor de arbeidsongevallen.*

KB 29 augustus 1904 (*Belgisch Staatsblad*, 31 augustus 1904) *Koninklijk besluit houdende algemeene verordening op de verzekering tegen arbeidsongevallen.*

KB 30 augustus 1904 (*Belgisch Staatsblad*, 31 augustus 1904) *Koninklijk besluit tot vaststelling van het tarief, bij artikel 5, lid 3, der wet van 21 December 1903.*

KB 20 december 1904 (*Belgisch Staatsblad*, 28 december 1904) *Koninklijk besluit tot regeling der aangiften van arbeidsongevallen.*

Wet 30 maart 1905 (*Belgisch Staatsblad*, 16 april 1905) *Algemeene verordening tot vaststelling der maatregelen, welke dienen nageleefd met het oog op de gezondheid en de veiligheid van de werklieden in nijverheids- en handelondernemingen, onderworpen aan de wet van 24 December 1903 (Veiligheidswet).*

KB 20 november 1906 (*Belgisch Staatsblad*, 5 december 1906) *Koninklijk besluit tot vaststelling der bijzondere maatregelen, welke dienen nageleefd in de ondernemingen voor het laden, lossen, herstellen en onderhouden der schepen (Havenreglement).*

KB 7 september 1910 (*Belgisch Staatsblad*, 15 september 1910) *Veiligheid van den arbeid in de havens: herziening van artikel 32 van het koninklijk besluit van 20 november 1906.*

Wet 24 juli 1927 (*Belgisch Staatsblad*, 12 augustus 1927) *Wet betreffende schadeloosstelling in zake beroepsziekten.*

Beschermdе arbeiders in havenbedrijven (Rapports Annuels 1907-1913)									
Jaar	bezochte bedrijven	aangetroffen arbeiders	beschermdе arbeiders						
			jongens 12-14	jongens 14-16	meisjes 12-14	meisjes 14-16	meisjes 16-21	vrouwen > 21	totaal beschermden
1907	400	19845	30		26			183	56
1908	299	16131	13				20	200	33
1909	412	23034	14				14	146	28
1910	343	19938	5	8	5	5	6	136	29
1911	356	17030	geen gegevens beschikbaar					104	geen gegevens
1912	558	24608	10	21	5	21	12	128	69
1913	793	35344	16	14	17	23	13	167	83
Totaal	3161	155930						1064	298

Beschermdе arbeiders in district Antwerpen (Rapports Annuels 1907-1913)									
Jaar	bezochte bedrijven	aangetroffen arbeiders	beschermdе arbeiders						
			jongens 12-14	jongens 14-16	meisjes 12-14	meisjes 14-16	meisjes 16-21	vrouwen > 21	totaal beschermden
1907	2342	73830	3291		1689		3768	3254	8748
1908	2304	68440	2934		1552		3368	3417	7854
1909	2436	75542	2887		1923		4296	4055	9106
1910	2367	73720	3300		1654		3735	2519	8689
1911	2408	76740	4402		2037		4210	2575	10649
1912	3238	88437	4165		2128		4956	2469	11249
1913	3831	102492	4339		2296		5109	3453	11744
Totaal	18926	559201	25318		13279		29442	21742	68039

Dit artikel is gebaseerd op mijn licentiaatsverhandeling en is een vervolg op het eerder verschenen artikel Het slagveld van den arbeid. Arbeidsrisico in de haven van Antwerpen rond 1900. In: *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, 2005/2.

(1) *Rapports Annuels 1907*, p. 148.

(2) G. VANTHEMSCHE, *La sécurité sociale. Les origines du système belge. Le présent face à son passé*, Bruxelles, 1994, p. 38.

(3) J. DEFERME, De schuld van het toeval. De Belgische Wet op de arbeidsongevallen (1903) als breekpunt in het parlementaire sociale denken. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 27(2001), p. 52; J. DEFERME, Geen woorden maar daden. Politieke cultuur en sociale verantwoordelijkheid in het België van 1886. In: *BTNG*, XXXI(2000), p. 131-171.

(4) In tegenstelling tot wat Chlepner laat uitschijnen, regelt het besluit verschillende aspecten van de mijnarbeid. Slechts 1 van de 92 artikels behandelt de kinderarbeid. Andere artikels gaan over de mijnputten, het afdalen in de mijnschachten, de ondergrondse verluchting en verlichting, het gebruik van explosieven, voorzorgen tegen arbeidsongevallen en nog veel meer. Bovendien dateert het besluit van 28 april en niet van 24 april, zoals Chlepner schrijft. B.-S. CHLEPNER, *Cent ans d'histoire*, p. 97-107; KB 28 april 1884, *Belgisch Staatsblad*, 3 mei 1884.

(5) Dit zijn de arbeiders die door de wet van 13 december 1889 worden beschermd. Zie: wet 13 december 1889, *Belgisch Staatsblad*, 22 januari 1889.

(6) J. DEFERME, Debatteren over pijnstillers. De arbeidswetgeving in het parlement. In: L. NYS e.a. (ed.), *De zieke natie. Over medicalisering van de samenleving 1860-1914*, Groningen, 2002, p. 245.

(7) N. WINKELER, *Grieven*, p. 20-22; *De Havenarbeider*, (maart 1914)1, p. 6; *De Dokwerker*, (1 juni 1907)1, p. 3.

(8) N. WINKELER, *Grieven*, p. 15.

(9) Zie voor deze cijfers de tabellen onder de titel *Toezicht van den arbeid onzer leden aan de Haven*. In: *Algemeene Beroepsvereniging. Verslag 1908-1910*.

(10) Antwerpen, Provinciebestuur, Vergunningsplichtige Inrichtingen, VI Kapellen (1861-1942), dossier 2.

(11) J. DEFERME, De schuld van het toeval [...], p. 70.

(12) *De Havenarbeider*, (maart 1914)1, p. 7-8.

(13) K. VELLE, De centrale gezondheidsadministratie in België vóór de oprichting van het eerste ministerie van volksgezondheid (1849-1936). In: *BTNG*, XXI(1990), p. 175-176.

(14) *Rapports Annuels 1895*. Tome premier, p. 20-21; *Rapports Annuels 1895*. Tome second, p. 35.

(15) *Rapports Annuels 1906*, p. 113.

(16) De lijsten met het aantal bezochte ondernemingen per nijverheidstak werden gepubliceerd in het *Arbeidsblad*. De jaarlijkse totalen zijn terug te vinden in de *Rapports Annuels*.

(17) K. VAN ISACKER, *De Antwerpse dokwerker 1830-1940*, Antwerpen, 1963, p. 84.

(18) *Commission chargée de rechercher les mesures propres à réduire les dangers que présente le travail des ouvriers dans les ports. Rapport Présenté à M. le Ministre* (Ministère de l'Industrie et du Travail), Bruxelles, 1905, p. 1-2.

(19) K. VAN ISACKER, *De Antwerpse dokwerker [...]*, p. 88.

(20) *Arbeidsblad*, 15/06/1907.

(21) *Rapports Annuels 1907*, p. 148.

(22) *De Dokwerker*, (15 juni 1910)2, p. 2-3.

(23) *De Havenarbeider*, (maart 1914)1, p. 7.

(24) *Rapports Annuels 1907*, p. 149.

(25) *Algemeene Beroepsvereniging ter Bescherming van den Arbeid aan de Haven van Antwerpen (wettig erkende Beroepsvereniging). Verslag van het Komiteit – Union Générale pour la Protection du Travail au Port d'Anvers (Union professionnelle Reconnue). Rapport du Comité*, 1908, p. 4.

(26) Dit gebeurde door twee wetten, die allebei dateren van 24 mei 1921. T. LUYKX & M. PLATEL, *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot 1944*, Antwerpen, 1985, p. 305.

Terug naar de werkvloer. Afscheidsspeech van Herman Balthazar als voorzitter van Amsab-ISG

Op 8 februari 2007 nam Herman Balthazar officieel afscheid als voorzitter van Amsab-ISG en verwelkomde de nieuwe voorzitter, Frank Beke.

Geen ongenoegen, geen onmacht, geen wegebbende belangstelling, neen, geen enkel kwaad gevoel ligt aan de oorsprong van mijn vertrek als Amsab-voorzitter. Zolang ik actief was als hoogleraar en als gouverneur kon dat stuk voorzittersmanagement er nog bij als een structurele bijdrage aan mijn geliefd Amsab. Nu zijn de tijden voor mij veranderd.

Ons instituut vond zijn vroegste oorsprong in een donkere, stoffige kamer achter de projectiecabine van de cinema Vooruit, een tweederangsbioscoop in de grote en vervallen theaterzaal van een ook vervallen en mismeesterd Feestpaleis Vooruit. Dat is 42 jaar geleden en wees gerust: dit is geen inleiding tot een autobiografisch heldenverhaal of een ander soort melodrama.

Ik was toen 25 jaar, navorser aan het seminarie voor hedendaagse geschiedenis en geestdriftig adept van mijn leermeester Jan Dhondt. Samen met Albert Bracke, de laatste en bezielde bibliothecaris van de grote Vrijzinnige Werkmansbibliotheek Leren Vereert vond ik in die stoffige kamer het bronnenmateriaal waarvan elke historicus droomt. Het waren documenten waarmee men een concrete geschiedenis kon schrijven van het concrete socialisme zoals de generatie Gentse socialisten tussen 1870 en 1914 het wilden en deden. Jullie kunnen het begin en de afwikkeling van dit verhaal best lezen in het boek *Geschiedenis maken*, een prachtig boek dat ik in 2003 dankbaar zag verschijnen. Gita Deneckere heeft er in het artikel *De historicus en het gevecht met de tijd* mijn portret getekend en Wouter Steenhaut en Geert Van Goethem hebben er de kroniek van Amsab geschreven. In beide bijdragen vindt u alles wat ik zou kunnen vertellen over de achtergronden van mezelf en van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, toch wel de meest gekoesterde van al mijn maatschappelijke bezigheden.

Als hoogleraar kreeg ik de toevoeging 'emeritus' en aan gouverneur werd het woordje 'ere' geplakt. Het is een maatschappelijke politesse, die eigenlijk een verdwijntuc is: *ne plus en vue, encore un peu reconnu*. Het is dus tijd voor een tegenoffensief, voor een herovering van vrijheid. Sinds jaren neurie ik stilletjes, maar verbeteren de

song van Leonard Cohen: *"They sentenced me to twenty years of boredom for trying to change the system from within. I'm coming now, I'm coming to reward them. First we take Manhattan, then we take Berlin."* Cohen overdrijft een beetje, hij was *"guided by a signal in the heavens"*. Een roeping uit de hemel heb ik niet gekregen en als onverbeterlijke, ongelovige scepticus kom ik wellicht niet in aanmerking, maar *"remember me, I used to live for history"*.

Muziek voor Cohen. Geschiedenis voor mij. Ik wil dus terug naar de werkvloer. Ik wil terug met de geest van Albert Bracke en met andere, oude en jonge zielsgenoten op zoek gaan naar kamers waar ik materiaal vind om geschiedenis te schrijven, over brood en rozen. Ik zal dus zeer waarschijnlijk en redelijk frequent - op mijn vrijer ritme - naar Amsab komen. Wee hem of haar die mij er zal begroeten als erevoorzitter, want ik zal er komen als vrije ambachtsman op zoek naar grondstoffen en inspiratie.

De producten die ik wil maken hebben ten gronde nog steeds dezelfde hoofdfunctie, koesteren nog steeds hetzelfde hoofdobjectief als in 1964. Ik heb het al zovele keren gezegd en geschreven: iedereen heeft een historisch verleden, maar niet iedereen vecht om zijn verleden op dezelfde wijze. En het is slechts het kenbare verleden dat cultureel doorwerkt op de huidige en komende generaties. Die twee zinnen zijn letterlijk overgenomen uit een van mijn vele voorwoorden, die ik misschien eens moet bundelen. Het was in dit geval een voorwoord voor de geschiedenis van Bond Moyson, de socialistische ziekenbeurs die in 1875 te Gent werd opgericht, exclusief gericht naar de arbeidersklasse en zeer snel ingeschakeld in een politiek-emancipatorische strijd. Dit was de eerste pijler van Amsab: op zoek gaan naar de bronnen van de socialistische arbeidersbeweging. Want het was het onmisbare laboratoriummateriaal om voor het collectieve geheugen de geschiedenis van een beweging te bewaren, kritisch door te lichten en de erfenis ervan te behoeden voor misbruik of usurpatie.

Die drie functies zijn belangrijk. Machtdragende elites hebben er steeds zorg voor gedragen dat hun historische sporen bewaard bleven, ook en vooral zelfs als wapen

in de strijd om bestendiging van macht en aanzien. Dit is een vaststelling, die zowel geldt voor het roerend als voor het onroerend erfgoed. De monumentenzorg is lange tijd gericht gebleven op kerken, kastelen en prominente gebouwen. In mijn opvatting van de geschiedenis hoorden bij de monumentenzorg ook de volkshuizen en de arbeidersbeluiken, ook het erfgoed in zijn complete sociale gestalte.

Dit was in de eerste fase van Amsab een standpunt waarvoor men nog krachtig op de bres moest staan. Zelfs in de rangen van de oude arbeidersbeweging. Daarom onder meer stond het Feestpaleis Vooruit er toen zo verkommerd bij, voor sommigen zelfs afbrekensklaar.

Krachtig op de bres staan, zo nodig tegenwind geven, geschiedenis niet herleiden tot heldenepossen, kritische vraagstellingen formuleren: dit was, dit is mijn opvatting over de rol van geschiedenis. Dit betekende dus het bewaren en bruikbaar stellen van een historische erfenis, maar ook het bevragen van emancipatorische functies, gisteren en vandaag. Om nog eens naar een lied van mijn favoriete Leonard Cohen te grijpen, deze keer naar een lied waar ik het ten gronde niet mee eens ben: *“Everybody knows the fight was fixed: the poor stay poor, the rich get rich. That’s how it goes. Everybody knows.”* Neen, geschiedenis moet ook blijven uitkijken naar emancipatorische processen, naar verandering, naar breuklijnen. Emancipatie en sociale strijd zijn er precies om te stellen dat *“the fight is not fixed”*. En daarom ook moet, mocht Amsab in zijn opdracht niet blijven stilstaan.

De eerste pijler waaraan we onze eerste naamgeving Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging ontleenden, blijft zonder twijfel en onmiskenbaar een primaire archief- en onderzoeksfocus. In de loop van de 20e eeuw zijn er echter vele andere emancipatorische ideeën, concepten en bewegingen opgedoken die even zovele pijlers zijn geworden voor Amsab dat nu in eerste instantie een open Instituut voor Sociale Geschiedenis is geworden, dat in nauwe en collegiale samenwerking met andere archief- en erfgoedinstellingen maatschappelijk dienstbaar wil zijn in Vlaanderen en in internationale contacten. Het staat met meer woorden en betekenisverlening in het beleidsplan dat wij zonet hebben besproken en goedgekeurd. Alle grote uitdagingen staan er helder in opgesomd. Bij de uitdagingen komt nu nog het gevecht om meer en betere huisvesting, liefst in de onmiddellijke omgeving van de universiteit waarmee wij nog sterkere structurele banden moeten smeden. De grote ploeg die in Amsab werkt, kijkt er met recht en reden naar uit. Het zal de grote werkvloer worden waar ik graag naar zal terugkeren. Het is een werkvloer waaraan ik zelf heb mogen

Een van de etiketten op de wijnflessen die geschonken werden aan de uittredende en de nieuwe voorzitter (ontwerp Lieve Cosyns)

meebouwen met en dankzij jullie allen: met compagnons van het eerste uur zoals Wouter, die nog steeds met ijver en overgave de leiding in handen heeft; met medewerkers, die er helaas niet meer zijn en aan wie ik met weemoed en dankbaar terugdenk - Nestor Blom, Guy Vanschoenbeek, Lode Hoste en Marianne De Waegeneer; met jullie allemaal, een bonte bende met talent, die samen de gestalte en de uitstraling van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis waarmaken als personeelsleden, beheerders, leden van de algemene vergadering, vrijwilligers, leden van redactie- of wetenschappelijke raad. Zoals Max Havelaar het zei in zijn rede tot de hoofden van Lebak: ik voel vreugde in mijn hart nu ik u hier allen vergaderd zie. Ik wil u danken en ik groet u allen zeer.

Ik groet zeer in het bijzonder mijn goede vriend Frank Beke, die de fakkel overneemt. Frank, twee jaar al ben ik het complot aan het smeden en ben ik vroeg genoeg, eerst op kousenvoeten, bij jou gekomen om de voorzittershamer in jouw handen te leggen. Ik wist en weet waarom want er zijn redenen te over. Om te beginnen zal het minder opvallen, want op straat blijft men ons toch als één en dezelfde persoon aanspreken. Die vluchtige verwarring weet echter niets van onze waarachtige verwantschappen. Die zijn het resultaat van een jarenlange vriendschap en waardering. Zij steunen op een gemene deler van ideologische en humane overtuiging. Zij dragen de kennis van een concrete ervaring in maatschappelijk engagement en leiding nemen. Op jouw groot feest zei men ‘merci Frank’ voor wat je betekende en presteerde als burgemeester. Ik zeg nu ‘merci Frank’ omdat je kracht, talent, ervaring en inzet zult geven aan Amsab. *Avanti Amsab, a la riscossa.*

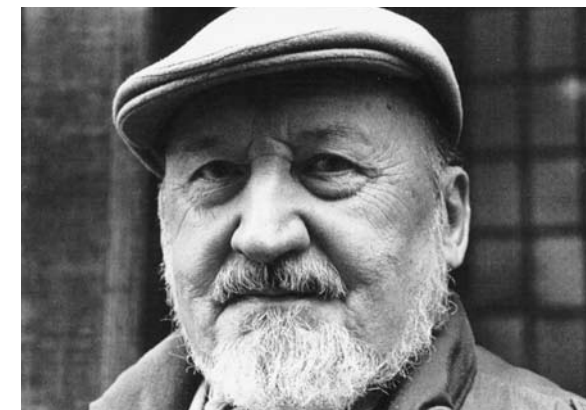
Rik Hemmerijckx,
doctor in de
geschiedenis

Jean Van Lierde (1926-2006). De kracht van een overtuiging

De strijd tegen de militaire dienstplicht en voor de erkenning van het recht op gewetensbezwaren op filosofische, religieuze of morele gronden heeft in België een lange parlementaire weg doorlopen. Een van de voorvechters in deze strijd was Jean Van Lierde (1926-2006), die in 1949 weigerde zijn dienstplicht te vervullen. Van Lierde wilde evenwel het traditionele pacifisme overstijgen en wist zijn antimilitarisme op feilloze wijze te combineren met de strijd tegen het kolonialisme, de sociale uitbuiting en het totalitarisme. Op professioneel vlak moet hij vooral herinnerd worden als de algemeen secretaris van de CRISP-publicaties. Wie hem ooit ontmoet heeft zal erkennen dat Van Lierde een onmiskenbare begeestering uitstraalde. Zijn bureau in het Vredeshuis in de Elsense Van Elewijckstraat, volgestouwd met allerlei boeken, tijdschriften, brieven en papieren, was de neerslag van een gevuld en gepassioneerd leven.

Jean Van Lierde is opgegroeid in een christelijk arbeidersgezin uit het Waals-Brabantse Waver. Zijn moeder was een Waalse, zijn vader een Vlaming, beïnvloed door het daensisme. Zoals voor zovele jongeren betekent de oorlogsperiode een breuk in Van Lierdes leven: zeer tegen zijn zin moet hij op 15-jarige leeftijd de school verlaten om in de fabriek te gaan werken. Via avondstudies weet hij zich op te werken tot industrieel tekenaar, waardoor hij na de oorlog terecht kan in de Solvay-fabriek te Brussel. Van Lierde heeft dus nooit een universitair diploma behaald. Desondanks heeft hij van jongs af aan die drang gevoeld om zich te informeren, te lezen en zich een eigen visie op de wereld te vormen.

De leidende gedachte doorheen zijn hele leven zal deze van de geweldloosheid worden: wanneer in september 1944 het uur van de bevrijding is aangebroken stelt hij in Waver, als lid van de Mouvement National Belge (MNB), alles in het werk om de arrestatie van Duitse soldaten en collaborateurs zonder geweld te laten verlopen.

Tijdens zijn zoektocht komt de jonge Van Lierde in contact met een aantal personen die een onmiskenbare invloed op hem hebben uitgeoefend. Een van hen was Marcel Dieu, ook bekend onder zijn schrijversnaam Hem Day, een notoir anarchist uit het Brusselse, pacifist, dienstweigeraar en vrijmetselaar. Via deze kleurrijke figuur leert Van Lierde de evangelische teksten en de figuren uit de christelijke wereld kennen die hem bevestigen in zijn opvattingen over antimilitarisme en geweldloosheid. Tegelijk zal zijn kennismaking met de revolutionair-socialistische literatuur hem immuun maken voor de mogelijke aantrekkingskracht van het communisme. Van Lierde wil een revolutionair zijn, maar stelt zich ook op als tegenstander van elk mogelijk totalitarisme. Samen met Marcel Dieu wordt hij een van de voortrekkers van de War Resisters International (WRI), in oorsprong een eerder libertaire organisatie. Daarnaast speelt hij ook een leidende rol in de International Fellowship of Reconciliation (IFOR), dat een christelijk-progressieve stempel draagt. Gedurende heel zijn leven zal Van Lierde zich inzetten om beide organisaties nader tot mekaar te brengen.

De naam Van Lierde krijgt voor het eerst enige bekendheid wanneer hij in 1949 besluit om het bevel tot militaire dienstplicht naast zich neer te leggen. Het gaat hier niet alleen om een individuele geloofsdaad: het is er hem vooral om te doen het recht op gewetensbezwaren op de politieke agenda te krijgen en een wettelijke basis te geven. De drie processen die voor de militaire rechtbanken gevoerd worden, en zijn vijftien maanden durende opsluiting in de gevangenissen van Nijvel, Namen, Luik en St.-Gillis weet hij stevast aan te wenden om de zaak van de gewetensbezwaarden in de publieke opinie te krijgen.

Zijn confrontatie met de Belgische autoriteiten houdt meteen ook een breuk in met het conservatieve en patriottische katholicisme: hij wordt geweerd uit de nationale scoutsleiding en uit de parochiale werken van Waver en krijgt verbod om nog langer

Affiche van het Centre d'information sur le désarmement et l'objection de conscience (C.I.D.O.C), ongedateerd

te publiceren in het PSC-blad van Nijvel. Tegelijk weet hij zich de blijvende steun te verwerven van een aantal linkse katholieken - onder meer van Jules Gérard-Libois (*Témoignage Chrétien en Esprit*), André Oleffe (Waalse Kristelijke Werknemersbeweging (KWB)), kanunnik Jozef Cardijn, de bezieler van de kajottersbeweging - en van een aantal figuren uit de socialistische beweging: vooral Gaston Baccus, BSP-parlementslid uit Nijvel die in 1950 als eerste een wetsvoorstel betreffende het recht op gewetensbezwaren indient, en van Emile Van Ceulen, de Brusselse leider van de Socialistische Jonge Wacht (SJW). Deze capaciteit om doorheen zijn overtuiging steun en aansluiting te vinden bij deze uiteenlopende stromingen en figuren, en in feite de klerikale en antiklerikale tegenstelling te overbruggen, is typerend voor Van Lierde.

Zijn strijd tegen de dienstplicht krijgt in 1952 een voorlopig beslag met een compromis: in plaats van zijn legerdienst aanvaardt Van Lierde om in de steenkoolmijnen te gaan werken als een soort vervangende legerdienst. Zo wordt hij in april 1952 als mijnwerker aangeworven in Le Bois du Cazier te Marcinelle. Van Lierde zou Van Lierde

niet zijn als hij ook hier zijn reputatie van dwarsligger geen eer zou aandoen. Geconfronteerd met de sociale mistoestanden en de gevaarlijke werkomstandigheden schrijft hij in 1953 een striemende aanklacht tegen de onmenselijke mijnarbeid: *Six mois dans l'enfer d'une mine belge*, een SJW-uitgave. In het licht van de mijnramp die zich in 1956 in Le Bois du Cazier zal voordoen heeft deze brochure een ontegensprekelijke visionaire betekenis gekregen.

Na een periode van werkloosheid wordt Van Lierde in februari 1956 officieel ontslagen van zijn militaire verplichtingen. Door de kracht van zijn overtuiging en dankzij de steun van zijn ouders, vrienden, medestanders en van zijn vrouw, Claire Oudenaerde, heeft hij deze harde strijd kunnen doorstaan. De wet betreffende het statuut van de gewetensbezwaarden wordt uiteindelijk in juni 1964 in het parlement goedgekeurd. Eenmaal deze wet gestemd stelt Van Lierde alles in het werk om de burgerdienst institutioneel te omkaderen met de oprichting van de Burgerdienst voor de Jeugd (BDJ). Via deze organisatie hebben duizenden jongeren hun burgerdienst kunnen volbrengen, eerst bij de eenheden van de civiele bescherming en vanaf 1969 ook in allerlei instellingen van openbaar nut.

Van Lierde was ongetwijfeld radicaal in zijn pacifistische opvattingen, maar hij was zeker geen 'jusqu'au boutist'. Wanneer de totaalweigeraars in 1984 hun opwachting maken weigert hij om zich voor hun zaak in te zetten, precies omdat zij het concept van de burgerdienst dreigen op de helling te zetten.

Het antimilitarisme van Van Lierde is ook geen alleen op hemzelf betrokken overtuiging. Met de doorzetting hem eigen zet hij zich ook in voor de antikoloniale strijd. Vooral via het tijdschrift *Routes de Paix*, dat doorheen de jaren wordt omgevormd tot *Coexistence, Paix et Coexistence* en *Carrefours de la Paix*, klaagt Van Lierde vanaf 1954 het Franse optreden in Algerije aan en steunt hij het Congolese onafhankelijkheidsstreven. Hoeft het gezegd dat zijn artikels regelrecht ingingen tegen de opvattingen van het Belgische establishment? Kardinaal Van Roey kwam zelfs tussen om te waarschuwen tegen *Routes de Paix* omdat het in de kaart zou spelen van het communisme en blij zou geven van een misbegrepen oecumenisme.

Zoals steeds gingen woord en daad bij Van Lierde samen. In die jaren is hij actief betrokken bij de clandestiene steun aan de Franse dienstweigeraars en aan de militanten van het Algerijnse Front de Libération Nationale. Vanaf 1954 vinden we hem ook terug in de Brusselse denkgroepen omtrent de dekolonisering van Congo: het Centre de Documentation Internationale, Les Midis du Congo en Les Amis de Présence Africaine. Via deze kringen komt Van Lierde in contact met de diverse zwarte leiders die de jonge Congo-staat gestalte zullen geven. Hij erkent zich vooral in de figuur van Patrice Lumumba, voor wie hij een blijvende bewondering aan de dag legt. Wanneer Lumumba op 30 juni 1960, tijdens de officiële machtsoverdracht te Leopoldstad, het proces maakt van de Belgische kolonisering, wordt de aanwezige Van Lierde ervan verdacht de inspirator van de tekst te zijn...

De publieke Van Lierde mocht dan al een zeer uitgesproken figuur zijn, daarnaast bestond er ook nog een andere Van Lierde, namelijk de directeur-gerant van het Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques (CRISP), een initiatief dat gegroeid was uit de progressief-pluralistische *Esprit*-groepen. In 1954 had Van Lierde zijn baan als technisch tekenaar bij Solvay terug opgenomen, maar wanneer Jules Gérard-Libois hem in 1957 vraagt of hij bereid is om de organisatie van het nog op te richten onderzoekscentrum op zich te nemen, is hij graag bereid deze nieuwe uitdaging aan te gaan. Zo is Van Lierde de eerste en lange tijd enige bestendige van de CRISP geweest, een instelling die zich met de jaren een ijzersterke reputatie heeft opgebouwd in het onderzoek naar de Belgische machtsstructuren. Wanneer de CRISP-publicaties in 1970 verboden worden in Zaïre neemt hij ook het beheer van het Centre d'Etude et de Documentation Africaines (CEDAF) op zich. Zijn taak als directeur-gerant en secretaris-generaal van het CRISP oefent hij gedurende 25 jaar uit. Voor een niet-universitair mag dit een bijzondere prestatie genoemd worden.

Na zijn ongeval in mei 1982 moet Jean Van Lierde zijn taken bij het CRISP en het CEDAF wel opgeven, maar ondanks alles blijft hij actief betrokken bij de werking van de vredesbeweging. Zelfs tot op het einde, als hij fysiek al sterk verzwakt is, blijft hij regelmatig naar zijn bureau in de Van Elewijckstraat komen. Van Lierde overlijdt op 15 december 2006 op 80-jarige leeftijd te Watermaal-Bosvoorde. Met hem verloren het links katholicisme en de vredesbeweging een van hun meest gerespecteerde persoonlijkheden.

Enige jaren geleden publiceerde Jean Van Lierde zijn herinneringen in *Un insoumis* (X. ZEEBROEK & P. ARCQ, red.), Bruxelles: Labor, 1998, 208 p. (Collection La Noria, Vol. 17). Zijn gevangenisnota's werden eveneens uitgegeven: *Carnets de prison*, Bruxelles: EVO, 1994, 262 p. Recentelijk publiceerde hij ook nog een biografie over Lumumba: *Patrice Lumumba: la dimension d'un tribun* (Bruxelles: MIR-IRG, 2005, 74 p.). Wie zich wil informeren over het links katholicisme kan terecht bij: G.-R.HORN & E. GERARD, *Left Catholicism 1943-1955: Catholics and Society in Western Europe at the Point of Liberation*, Leuven: Leuven University Press, 2001, 319 p. (KADOC-Studies, Vol. 25)

Jean Van Lierde applaudisseert voor Lumumba, de eerste premier van Congo, juni 1960
(Uit: J. Van Lierde, *Un insoumis*, Labor, 1998)

BRONNEN **Het archief van de RAL-afdeling Gent**

Rik De Coninck, Amsab-ISG

Wie de inleiding leest van de inventaris van het archief van de Belgische afdeling van de Vierde Internationale⁽¹⁾, zal niet verbaasd zijn dat de Gentse afdeling van de Revolutionaire Arbeidersliga (RAL) niet erg omvangrijk was. Toch heeft die groepering een bijzondere invloed gehad, enerzijds op de oprichting van de RAL en anderzijds op het ontstaan van alternatieve bewegingen. In Gent en vooral aan de Gentse universiteit werden immers de eerste kaders gerekruteerd voor de heroplevende trotskistische beweging in Vlaanderen.⁽²⁾ Aan het eind van de entristische periode in de Belgische Socialistische Partij (BSP) (1950-1964) vonden enkele Vlaamse jongeren van de Socialistische Jonge Wacht (SJW) aansluiting bij de groep rond de notoire marxistische econoom Ernest Mandel, een van de belangrijkste leiders van de trotskistische Vierde Internationale. Net zoals Mandel kozen ze in 1964 voor een autonome werking in plaats van zich te schikken naar de BSP; voor deze jongeren betekende dat verderwerken in de kernen van de SJW als propagandistische groep. Vooral aan de enige Vlaamse rijksuniversiteit vormden ze een invloedrijke groep met Guido Totté, François Vercammen, Eric Coryn, ... later aangevuld met Peter Piot, Marijke Colle, Ludo Nelen enz.⁽³⁾ Ze vormden

*Betoging van de RAL, jaren 70
(vooraan l. wijlen Guy Vanschoenbeek)*

gaandeweg een voorhoedeorganisatie waarmee ze zich afzetten tegen het reformisme van de BSP en het spontaneïsme van de maoïsten. Op organisatorisch gebied was Lenin (het democratisch centralisme) hun inspiratie. Hun politieke leidraad was het *Overgangsprogramma* van Trotski.

De Gentse SJW startte met een jeugdclub (De Rode Hoek), diende een lijst in voor de studentenverkiezingen van 1968 en organiseerde het nationaal congres van 1969. Het belang van de studentenbeweging als rekruteringsveld van kaders voor een toekomstige revolutionaire partij was er het centrale thema van. De SJW kwam meteen in een stroomversnelling die twee jaar later leidde tot het stichtingscongres van de RAL, een samengaan van de oude trotskistische militanten met de geradicaliseerde jongeren van de SJW. De geschoolde militanten van de Gentse RAL-afdeling kregen een belangrijke rol in de gecentraliseerde partij met haar instanties, commissies en centrale campagnes. De Gentse RAL-afdeling was vooral actief in de - soms wilde - stakingen in de Gentse bedrijven (Fabelta, Sidmar, Acec...) en in internationale solidariteitscomités voor Vietnam, Palestina, Noord-Ierland, Brazilië, Chili enz. Opmerkelijk was haar invloed op een groep kritische ingenieurs en op de studenten in de rechten die later de Gentse Wetswinkel oprichtten; haar steun aan initiatieven op het gebied van onderwijsvernieuwing; haar belangrijke rol in de organisaties Dolle Mina en De Rooie Vlinder; haar kritiek op de caritatieve derdewereldbeweging... Het opgaan in de RAL leidde niet tot het verdwijnen van de SJW die een nieuw leven kreeg als jongerenorganisatie van de RAL; de Gentse SJW was dus actief in de universiteit, in de scholen en in het Anti-militaristisch Front en was ook betrokken bij het Jonge-

rencongres over leefmilieu in 1972. De paar tientallen militanten van de Gentse RAL en haar sympathisanten bouwden rond 1975 een aantal wijkwerkingen uit en meenden dat het kleine partijlokaal met boekenwinkel op de Sint-Kwintensberg te krap werd; daarom werd gezocht naar een groter lokaal met een café en een zaal. Het nieuwe lokaal in de Frans Ackermansstraat werd als Socio-kultureel Centrum Stapelhuis geopend in 1978.⁽⁴⁾

Bij de verhuis zorgde Nadya De Beule ervoor dat dit archief van de papiercontainer gered werd. Ze bewaarde het samen met haar persoonlijke collectie, maar het wordt hier apart beschreven. Het archief bestaat uit 13 dozen en 93 beschrijvingen en bevat ook een mooie verzameling periodieken en brochures. Het archief is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

(1) BAVI, archiefnummer 45.

(2) De andere belangrijke kern was Antwerpen; in Wallonië waren er kernen in Quaregnon, Le Centre, Moeskroen, Luik en uiteraard ook in Brussel.

(3) Deze jongeren hadden meestal een vrijzinnige achtergrond en gingen dus eerder studeren aan de Gentse universiteit. De belangrijke radicalisering van de studentenbeweging aan de veel grotere universiteit van Leuven werd niet of nauwelijks beïnvloed door de trotskisten; gaandeweg verkreeg het maoïstische Amada daar een bijna exclusieve positie in de studentenvertegenwoordiging. Deze situatie veranderde pas rond 1976 toen jonge economen zoals Guy Hendrix en Frank Vandenbroucke lid werden van de RAL.

(4) Misschien heeft dit initiatief inspirerend gewerkt voor de heropstart van het Feestlokaal Vooruit enkele jaren later.

BRONNEN Het archief van Nadya De Beule

Rik De Coninck, Amsab-ISG

Nadya De Beule (°Lokeren, 1955) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Gent en maakte een eindverhandeling over het Belgisch trotskisme in de periode 1924-1940. Die verhandeling werd in 1980 als boek uitgegeven.⁽¹⁾ Ze werkte eerst als onderzoekster (in nepstatuten, o.a. in deze instelling), vervolgens als journaliste bij *De Morgen* en bij TV-Brussel, stapte over naar de persdienst van enkele Brusselse politici, startte de persdienst van het Paleis voor Schone Kunsten en is nu woordvoester van Brussels VLD-minister Guy Vanhengel.

Het persoonlijk archief waarvan hier sprake werd afgezonderd van de collectie die ze bij Amsab-ISG deponeerde en dat onder meer het archief van de RAL-afdeling Gent bevatte. Het bevat een zeer waardevolle collectie van documenten over de werkgroepen en de uiterst linkse organisaties aan de Gentse universiteit, een reeks dossiers over de feministische beweging, een dossier over de nepstatuten en een omvangrijke verzameling pamfletten die ze met veel zorg verzamelde in de periode 1975-1985 (vooral de nummers 18-20 en 42). Het gaat om 48 beschrijvingen in 10 dozen. Het archief is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

(1) N. De BEULE, *Het Belgisch trotskisme 1925-1940*, Gent: Masereelfonds, 1980, 276 p.

BRONNEN Splitsen en fusioneren. Het archief van Bond Moyson Brugge-Oostende

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

Bond Moyson Brugge-Oostende werd (her)opgericht op 1 juli 1968, als onmiddellijk gevolg van het uiteenvallen van de Federatie van Socialistische Mutualiteiten van West-Vlaanderen. Voor de oprichting van deze West-Vlaamse federatie in 1932, bestond in het noorden van de provincie reeds de federatie Brugge-Oostende (opgericht in 1913). Hier hebben we het echter over de tweede federatie met deze naam. Het terugdraaien van de centralisering in 1968 was in feite het gevolg van het aanvoelen van voornamelijk Brugse leidinggevende figuren dat het zuiden zich binnen de provinciale federatie verhoudingsgewijs teveel voordelen toeëigende. De uiteindelijke aanleiding was de bouw van de nieuwe polikliniek te Mene (waarvan de kostprijs vijfmaal zo hoog lag als aanvankelijk geschat) en 'het excuus' de afsplitsing van het gewest Moeskroen, al was die in feite het gevolg van de herteekening van de provinciegrenzen. De afsplitsing van het gewest Brugge werd door het Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten (NVSM) enkel toegestaan indien samen met Oostende opnieuw een federatie zou worden gevormd, wat ook gebeurde. De federatie Brugge-Oostende was in de eerste plaats de 'speeltuin' van Frank Van Acker, die de mutualiteit vooral gebruikte voor zijn eigen ambities. Hij had er vaak het eerste en het laatste woord, wat de mutualiteit zeker niet altijd ten goede kwam. Hoewel hij als burgemeester van Brugge duidelijk zijn managerstalent had bewezen,

kende de mutualiteit heel wat problemen. Omdat ze vaak eerst en vooral als melkkoe diende, werd de uitbreiding van het ledental verwaarloosd. Dit leidde in het begin van de jaren 80 tot een achteruitgang van de marktpositie en tot ernstige financiële problemen. Bovendien kregen de socialistische ziekenfondsen tussen 1982 en 1987 af te rekenen met een echte schandaalsfeer, waar pas met de nieuwe ziekenfondswet uit 1990 een einde aan werd gemaakt. Intussen was secretaris Jan Lauwers op federaal niveau begonnen met een hervormingsplan, waarin ook plaats was voor de vernieuwing van de bureautica, waarbij de afkeer van Frank Van Acker voor de moderne techniek lange tijd een sta-in-de-weg was geweest, met alle gevolgen van dien.

In de jaren 90 kreeg de federatie een nieuw elan. De vzw's West-Vlaams Socialistisch Instituut (WISA) en De Vooruitziende Mutualist, die de mutualiteit zelf intussen aan het overvleugelen waren, werden als gevolg van de nieuwe wetgeving op de vzw's en de centralisering in het gareel gebracht. Hoewel de federatie zich kon handhaven, en zelfs hier en daar wat terrein won, groeide langzaam het besef dat ze beter haar plaats zocht in een groter geheel. En zo verscheen eind 2002 de provinciale mutualiteitsfederatie West-Vlaanderen opnieuw op het toneel. Maar ook al werd deze fusie vanuit het NVSM gedirigeerd, er was duidelijk minder om te doen dan om de splitsing 34 jaar voordien.

Het archief, dat de jaren 1968 tot en met 1992 (de jaren van het voorzitterschap van Frank Van Acker) bestrijkt, bevat convocaties, agenda's en notulen van het dagelijks bestuur en van de twee voornoemde vzw's WISA en De Vooruitziende Mutualist, en diverse dossiers, waaronder enkele over de

vernieuwing van de burotica en over de problematiek van het teruglopende ledenaantal en het zoeken naar een oplossing hiervoor, dé tweede belangrijkste thema's in de jaren 70 en 80. Het archief bevat 62 nummers in 7 archiefdozen (0,8 lopende meter) en is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

BIBLIOGRAFIE

R. VAN LERBERGHE & J. D'HONDT (red.), *Een ziekenfonds in tijdsperspectief. 25 jaar Bond Moyson Brugge-Oostende*, Brugge/Gent: BM Brugge-Oostende/AMSAB, 1993, 135 p.

BRONNEN **Het archief van Emiel Vergeylen**

Jan De Smedt, Amsab-ISG

In *Brood&Rozen*, (2006)4 kwam Emiel Vergeylen bij de bespreking van het archief van de BSP-federatie Gent-Eeklo al summier ter sprake, maar de aandacht ging er vooral naar de verwezenlijkingen van Gilbert Temmerman. Hij was nu eenmaal de grote man van de naoorlogse periode en een van de laatste sterke figuren van de federatie. Een andere sterke man uit dezelfde federatie, maar dan uit een vroegere periode, was Vergeylen, Temmermans voorganger als federaal secretaris.

Emiel Vergeylen spreekt op een manifestatie tegen de oorlog, eind jaren 30

Vergeylen, geboren te Lokeren in 1888, werd in 1922 door Anseele sr. als federaal secretaris aangezocht nadat hij drie jaar vakbondssecretaris geweest was bij de Voedingscentrale. Hij was toen ook al een jaar gemeenteraadslid van Sint-Amandsberg. Voordien had de jonge Emiel zich reeds laten opmerken bij activiteiten van de Socialistische Jonge Wacht, maar vooral door zijn passie voor toneel. Tijdens WO I schreef Vergeylen, huisschilder van beroep, twee eenakters waarvan er één de eerste prijs won in een prijskamp uitgeschreven door de Vlaamse Bond van Socialistische Jonge Wachters. Anseele sr. was voorzitter van de jury van deze wedstrijd.

Vergeylens carrière verliep voorspoedig. Naast zijn functie als gemeenteraadslid zetelde hij tussen 1925 en 1936 in de Oost-Vlaamse provincieraad. In 1936 werd hij tot senator verkozen. Hij oefende dit mandaat 22 jaar uit.

Tijdens WO II belandde hij voor drie maanden in de gevangenis als gijzelaar van de Duitse bezettingsmacht. In zijn curriculum vitae vermeldt hij onder de hoofding 'Enige bijzonderheden' zijn gevangenschap en stelt: *"Ik was zowat de spil van de illegale soc. Actie in het arrondissement Gent-Eeklo."*⁽¹⁾ Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij zich na de oorlog enorm inzette voor de erkenning van weerstanders en oorlogsslachtoffers.

Op 2 maart 1974 overleed Vergeylen. Zijn stoffelijk overschot werd opgebaard in de inkomhal van het Feestlokaal Vooruit, tot zijn begrafenis op 6 maart.

Het archief bestaat uit 4 archiefdozen (0,44 lopende meter) met 15 archiefbeschrijvingen op het niveau van een stortingslijst.

Bij raadpleging doet men er goed aan ook archief 32 van de BWP-federatie Gent-Eeklo in te kijken waarin ook stukken betreffende Vergeylen te vinden zijn; hetzelfde geldt voor archief 233 van de BSP/SP-periode. Het archief is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

BRONNEN **Kennis voor de arbeider.** **Het archief van de Centrale voor** **Arbeidersopvoeding (CAO)**

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

De Centrale voor Arbeidersopvoeding (CAO) werd gesticht in 1911 met als doel: "De werking te organiseren en te ordenen van al de inrichtingen van arbeidersopvoeding (die afhangen van de grote takken der socialistische beweging) die aan de arbeiders de nodige kennis en eigenschappen verschaffen, die hen beter in staat stellen de strijd voor hun ontvoogding als klasse op alle gebied te voeren." Aldus de statuten. De partijleiders wilden dan ook in de eerste plaats hun groeiende organisaties bemannen met socialistisch geschoold personeel. De CAO stond dus aanvankelijk in het teken van kennisverstrekking en kadervorming. In tientallen steden en grote gemeenten werden 'socialistische scholen' opgericht waar een- of tweemaal per week avondcursussen werden gegeven en die gewoonlijk doctrinevraagstukken als onderwerp hadden. Al snel werden ook op zondag, maar nu op nationaal niveau,

Affiche van de Centrale voor
Arbeidersopvoeding, 1956

cursussen ingericht. Na WO I leidde dit tot de stichting van een permanente instelling waarvan Hendrik de Man - eerste secretaris van de CAO - directeur werd, namelijk de Arbeidshogeschool of Ecole Ouvrière Socialiste (EOS). Voor de financiering van deze initiatieven werd een beroep gedaan op de industrieel Ernest Solvay, die een eigenzinnige visie had op het gebied van sociale hervormingen en een vriendschappelijke relatie onderhield met Emile Vandervelde. Naast het organiseren van cursussen werden ook andere wegen gezocht om 'kennis te verschaffen'. Zo werd begin 1912 het Centraal Bureau voor de Bibliotheken opgericht, met als doel het ondersteunen van nieuwe bibliotheken met giften van boeken, het centraliseren van de aankoop ervan om de financiële last voor de bibliotheken te verlichten, het samenstellen van modelboekenlijsten voor volwassenen en jongeren en de stichting van een rondreizende jeugdbibliotheek. Dit laatste initiatief werd echter nooit gerealiseerd. In 1922 werd de Aankoopdienst overgenomen door de nieuw opgerichte boekhandel-uitgeverij De Wilde Roos/l'Eglantine (tot de ontbinding ervan in 1936). In 1913 werd binnen de CAO een Filmdienst opgericht, maar ook die kreeg af te rekenen met organisatorische problemen en de activiteiten ervan werden snel overgenomen door de Nationale Federatie van Filmclubs. Toen in 1936 de arbeidsvakantie werd gereguleerd, was dit voor de CAO meteen aanleiding om een Reisbureau op te richten, wat leidde tot het openen van tientallen vakantiehuizen voor volwassenen en kinderen door diverse socialistische organisaties. De CAO speelde hier vooral een rol in de vorming van begeleid(st)ers. Voorts werden ook radio-avonden ingericht in de volkshuizen en werden toneel- en

muziekverenigingen ondersteund waar mogelijk. Ten slotte werd in 1924 het Bureau voor Documentatie opgericht, met als doel 'socialistische en algemene gegevens te verzamelen omtrent actuele politieke, economische, sociale en culturele vraagstukken'. Dit Bureau werd later overgenomen door de Belgische Werkliedenpartij (BWP) en speelde een belangrijke rol in de voorbereiding van de acties rond het Plan van de Arbeid. Na WO II maakte de CAO een crisis door. Materiaal en archief waren door de bezetter in beslag genomen, de financiële steun van Solvay was weggefallen, de gewestelijke en plaatselijke comités hadden zich verzelfstandigd en de sectorale organisaties hadden zich tot federaties ontwikkeld (Natuurvrienden, toneel, atletiek, muziek e.d.). Bovendien had de BWP, die als koepelorganisatie fungeerde, zich omgevormd tot een autonome politieke partij, de Belgische Socialistische Partij (BSP), waarin de CAO moeilijk haar plaats vond. Met de oprichting van de Gemeenschappelijke Actie - naar aanleiding van de Koningskwestie - keerden de 'vier takken' wel nog even terug, maar het bleef onduidelijk hoe het verder moest met de CAO. Door het feit dat ze geen individuele leden telde, bestond de CAO enkel bij gratie van de partijorganisaties. Even werd overwogen ze onder te brengen bij het nieuwe Emile Vandervelde Instituut (EVI), maar deze instelling zou zich al snel ontwikkelen als onderzoekscentrum en het 'opvoedingswerk' links laten liggen. Het socialistische scholensysteem werd in Vlaanderen grondig geherstructureerd. In samenwerking met het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV) kwam de Schoolraad tot stand die zou instaan voor de samenstelling van een typeprogramma om vakbondsmilitanten klaar te stomen voor de bedrijfsra-

den. Dit vormingsmodel verving al snel de traditionele scholen, die in Wallonië - waar de samenwerking met de vakbonden achterwege bleef - echter bleven overheersen. In de jaren 50 deden ook de mutualiteiten en coöperaties een beroep op de Schoolraad, die werd omgevormd tot Scholendienst-Gemeenschappelijke Actie. Toch begonnen de verschillende organisaties elk hun eigen vormingsdienst uit te bouwen, waarna enkel nog de vakbond overbleef, die vervolgens de Scholendienst steeds dichter naar zich toehaalde. Om de activiteiten van de vele vormingsorganisaties te coördineren gaf de CAO de impuls tot de inrichting van het Congres der Vlaamse Socialistische Cultuurwerken, later omgevormd tot Centrale der Socialistische Cultuurwerken. Naast de CAO vonden in dit Congres verschillende nationale federaties onderdak: Rode Valkengroepen, Jongsocialisten, natuurvrienden, muziekverenigingen, zangkoren, turngroepen, toneelverenigingen, foto- en filmclubs, maatschappelijke werkers, esperantisten, postzegelverzamelaars, televisieverenigingen en bibliotheekfondsen. De Centrale der Socialistische Cultuurwerken verklaarde zich bij haar stichting bereid tot ontbinding over te gaan zodra de grondslagen waren gelegd van een definitieve reorganisatie in verstandhouding met de bevoegde instanties van de socialistische beweging. Vrij snel werd een formule gevonden voor een nieuwe organisatie die de coördinatiegedachte huldigde en een op autonomie gerichte medezeggenschap van de culturele organisaties erkende. In juli 1968 werden de Centrale der Socialistische Cultuurwerken en de CAO ontbonden en de Centrale voor Socialistisch Cultuurbeleid (CSC) boven het doopvont gehouden.

Het archief van de CAO maakte tot voor kort deel uit van het archiefconglomeraat 75. Naar aanleiding van de herwerking ervan, werden de diverse archiefvormers onderscheiden en hun archief afgesplitst van het grotere geheel. In de nabije toekomst zullen ook de archieven van de BSP en van diverse andere partijorganisaties uit het voornoemde archief 75 ontsloten worden. Het archief van de CAO omvat 128 nummers in 9 archiefdozen (1 lopende meter) en is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris. Het oudste stuk dateert uit 1936 (al is het archief eigenlijk volledig naoorlogs) en het jongste uit 1969, één jaar na de ontbinding van de archiefvormer.

BRONNEN **Het archief van de studiediensten van de socialistische partij**

Piet Creve, Jan De Smedt en Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

Een complexe administratieve geschiedenis

Het Emile Vandervelde Instituut (EVI) werd in 1946 opgericht als studiecentrum dat ten dienste zou staan van de Belgische socialistische beweging. In feite was het daarmee de opvolger van het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (NISG). De middelen kwamen aanvankelijk uit de nalatenschap van Emile Vandervelde, waarmee onder meer de gronden voor de vakantiecentra van Verlof der Arbeidersjeugd te Klemsterke (Torenhof - Blekkaard), te Izel-sur-Semois en Bohan-sur-Semois (Les Dolimarts) werden aangekocht.

Oorspronkelijk was het instituut ondergebracht in een gebouw van de Sociale Voorzorg aan de Regentschapslaan te Brussel, maar in 1964 werd de zetel overgebracht naar de lokalen van het Huis van de BSP. Het EVI was een vereniging zonder winstoogmerk en had als hoofddoel de studie van de economische, politieke, sociale en culturele problemen. De raad van beheer was oorspronkelijk samengesteld uit vertegenwoordigers van de vier takken van de Socialistische Gemeenschappelijke Actie ((Belgische Socialistische Partij (BSP), Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV), Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten (NVSM) en Febe-coop)) en de voorzitters en ondervoorzitters van de parlementaire groepen. De autonome ontwikkeling van de takken van de Gemeenschappelijke Actie had echter als gevolg dat het EVI zich vooral ten dienste zou stellen van de partijorganisatie. Bij gebrek aan morele steun en financiële middelen was het EVI gedwongen zijn werking vanaf de jaren 60 sterk terug te schroeven. Zo bedroeg het aantal voltijdse equivalenten bij het aantreden van Sylvain Libert als secretaris in 1969 nog slechts 3,5 met inbegrip van de directeur en de secretaris zelf. Het EVI had lange tijd opgedraaid voor het beheer van de hoofdzetel van de partij en nu en dan de tekorten van het Huis van de BSP gedekt. Dankzij de verkoop van de 'opgepote' socialistische postzegel (E. Vanderveldereeks) werden nu en dan ontstane gaten gedicht. Rond 1975, toen het einde van de unitaire BSP in zicht kwam, werd het echter duidelijk dat, om aan de gewijzigde behoeften te beantwoorden, de structuur van de studiedienst moest herzien worden. Dat gebeurde ook: er kwamen twee directeurs, de Nederlandstalige Oscar Debunne en de

Franstalige Philippe Moureaux en de banden met de partij werden nog verstevigd, dit in nauwe samenwerking met de socialistische parlementaire groepen. Bovendien verliet de ‘Nederlandstalige’ vleugel de Keizerslaan om zijn intrek te nemen in een appartement in een gebouw aan het Dinantplein. Toen de partij in 1978 effectief werd gesplitst, werd ook de feitelijke splitsing van het EVI verder geïnstitutionaliseerd. Het oorspronkelijk overkoepelend orgaan (Emile Vandervelde Instituut - Institut Émile Vandervelde) behield zijn juridisch statuut van autonome vzw, vooral met het oog op het beheer van de onroerende goederen en de Bibliotheek voor sociale en socialistische geschiedenis. Vanaf de oprichting van AMSAB (het huidige Amsab-ISG) in 1980 werd de rol van het overkoepelend orgaan tot een louter materiële beheersfunctie beperkt. De vroegere gastprogramma’s voor de televisie werden overgedragen aan de nieuw opgerichte Socialistische Omroep (SOM). Op 1 april 1979 werden ten slotte nog nieuwe vzw’s opgericht, met name het Studie- en Documentatiecentrum Emile Vandervelde (SEVI) en het Centre d’Études et de Documentation Institut Émile Vandervelde (CEDIEV). De interne verhoudingen verslechterden echter snel en uiteindelijk werd beslist de gronden van de vakantiedomeinen en de bibliotheek op te splitsen, waardoor de koepelorganisatie omzeggens overbodig werd. Met de opbrengst van de verkochte gronden (eigendom van EVI-IEV) werd een deel van de schulden van *De Morgen* gedelgd. Met een deel van wat de parlementsleden afdroegen en met bijkomende leningen konden de lokalen van de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV) en de Femmes Prévoyantes Socialistes in de Agoragalerij overgenomen worden. Nieuwe lokalen waren bovendien

broodnodig als gevolg van de explosie van het personeelsbestand. Op een bepaald ogenblik telde het SEVI niet minder dan 120 personeelsleden, van wie echter minder dan de helft effectief voor het SEVI werkte: de anderen waren in werkelijkheid medewerkers van de parlementsleden en werden ‘beheerd’ door het SEVI.

Pas in de nasleep van de Agusta-affaire midden jaren 90 kwam hieraan een eind en werd het SEVI als gevolg van een chronisch gebrek aan middelen zelfs helemaal opgedoekt: na de terugbetaling van de Agusta-miljoenen was er nauwelijks nog geld in kas! Enkele jaren later werd opnieuw een studiedienst opgericht, maar deze is nu volledig geïncorporeerd in de vernieuwde Socialistische Partij Anders (sp.a).

Achter elke partij staat een sterke studiedienst

Zoals eerder al aangegeven was de opdracht van het EVI-SEVI het bestuderen van economische, sociale, administratieve, politieke en juridische problemen. De opdrachtgevers van de te ondernemen studies waren in hoofdzaak het partijbureau en de parlementaire fracties. Binnen EVI en SEVI werden één of meerdere commissies (werkgroepen) opgericht, waarvoor een beroep werd gedaan op belangstellende vrijwilligers en deskundige partijgenoten, onder leiding van een - meestal - socialistisch parlements lid en desgevallend van een socialistisch zwaargewicht. Zeker binnen het SEVI werkten de commissies met de steun van een secretaris die deel uitmaakte van de staf verbonden aan het Instituut. De administratieve en materiële begeleiding van de commissie, zoals verslagen maken, uitnodigingen versturen, werd verzekerd door SEVI-personeel. Vooral in de jaren 80 en 90 werden nage-

noeg alle thema’s uit de actualiteit door de studiedienst onder de loep genomen: van de grote institutionele vraagstukken zoals de verschillende fases van de staatshervorming tot heel specifieke problemen, zoals mensen met mucoviscidose. Van de thema’s die een werkgroep langere tijd bestudeerde, kan de ontwikkeling van de standpunten goed gevolgd worden. De resultaten van de studietoelagen gingen naar de politieke mandatarissen en partij-instanties, de leden van de studiedienst bleven op de achtergrond, maar hun invulling van de politieke debatten was cruciaal.

Het archief van het EVI/SEVI werd niet in één geheel overgedragen aan Amsab-ISG, maar kwam er onder de vorm van verschillende schenkingen. De kern ervan wordt gevormd door een deel van het zogenaamd archiefconglomeraat 75, een archief dat begin jaren 80 werd opgehaald in de toenmalige hoofdzetel van de partij en als archief van de BSP werd ontsloten. In werkelijkheid had dit archief meerdere archiefvormers, waarvan partij en EVI de grootste waren. Dit deel werd aangevuld met diverse schenkingen die in de loop van de jaren 80 werden overgedragen door gewezen EVI-secretaris Sylvain Libert. Ten slotte werd daaraan een grote schenking toegevoegd uit begin jaren 90 van voornamelijk SEVI-archief dat bewaard werd in het Amsab-ISG-depot in de Pijndersstraat. Het zo ontstane archief omvat 2619 beschrijvingen in 361 archiefdozen en bestrijkt de periode 1946-1999, met onder meer een (onvolledige) reeks notulen van de bestuursvergaderingen, dossiers van de werkgroepen en allerhande verslagen. Het is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

‘Het credo van de paria’s’ van Ernest Bogaert

Rik De Coninck, Amsab-ISG

Ernest Bogaert, een brievenbesteller, was lid van de Kommunistische Partij van België (KPB) na WO I. In 1926 stond hij in Gent op de lijst voor de gemeenteraadsverkiezingen, bij de splitsing in de partij in 1928 koos hij de kant van de Linkse Oppositie (tegen de Stalin-getrouwen), maar na enige tijd gaf hij zijn militantisme op. In 1935 schreef hij *Het credo van de paria’s* onder zijn schuilnaam Renest Bergota; de tekst was een inzending voor een wedstrijd, een hulde aan “*de nederige eerlijke voorlopers tegen alle sociale kwalen*”. In dit verhaal is er vooral aandacht voor de politieke en emotionele evolutie van de hoofdpersonages. Het is een sleutelroman, het verhaal van een groep overtuigde socialistische militanten die rond 1912 in conflict kwamen met de leiding van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) en die gehoor vonden bij leden van de Socialistische Jonge Wacht (SJW); in 1917 lagen ze aan de basis van de Vredesgroep in Gent, een organisatie met maximaal 320 leden. Deze militanten hadden al veel problemen gehad met de Duitse bezetter, maar na de wapenstilstand werden ze nog eens hard aangepakt door plunderende, wraakzuchtige bendes die geen onderscheid maakten tussen de activisten en de leden van de Vredesgroep. Velen werden ook gebroodroofd. Sommige leden van deze sociaal erg bewogen groep lagen aan de basis van de communistische beweging in Gent. Het archief bestaat alleen uit dit waardevolle typoscript van 120 pagina’s.

Betoging tegen de abortusprocessen, jaren 80

BRONNEN Het archief van Rein Bellens

Rik De Coninck, Amsab-ISG

Rein Bellens (°1950) is sinds 1978 als arts en activiste intens betrokken bij de abortushulpverlening. In de loop van de jaren bouwde zij een uitgebreid archief op, dat allerlei facetten van de abortusproblematiek en van de geschiedenis van abortus in België (1978-2005) omvat.

Bellens studeerde geneeskunde aan de Universiteit van Gent. Ze werkte twee jaar (1976-1978) in Portugal, waar ze geconfronteerd werd met de kwalijke gevolgen van clandestien uitgevoerde abortussen.⁽¹⁾ Na haar terugkeer naar Vlaanderen, anno 1978, was ze werkzaam in het Centrum voor Sek-

suele Voorlichting in Gent. Ook daar kreeg ze te maken met schrijnende situaties bij ongewenste zwangerschap en met het zogenaamde 'abortustoerisme' naar Nederland. Op dat ogenblik was abortushulpverlening in België nog illegaal, in Nederland niet. De toestand van onwettelijkheid belette niet dat in 1980 - onder impuls van de Gentse Dolle Mina's - een abortuscentrum werd opgericht, met name het Kollektief Antikonceptie. Een van de medestichters was Rein Bellens. Samen met dokter Frans van Acoleyen volgde ze in Nederland een opleiding tot abortusarts. Van 1980 tot 1990 werkte een gemotiveerd team van artsen, verpleegsters, psychologen, ... in de illegaliteit. Dit had juridische gevolgen. In 1983 vond in het Gentse abortuscentrum een huiszoeking plaats. Het medische materiaal en de boekhouding werden in beslag genomen. De zaak leidde tot een monsterproces

met zestig beklagden. Het geding sleepte jarenlang aan en resulteerde uiteindelijk in een vrijspraak voor het hof van beroep in Antwerpen in 1992. Het abortuscentrum kreeg ook af te rekenen met de ultraconservatieve katholieke actiegroep Pro Vita die herhaaldelijk voor de deur kwam postvatten in een poging om de hulpverlening te verhinderen. Al deze ervaringen werden door Rein Bellens opgetekend in *Omtrent abortus. Dagboek van een dokter*, uitgegeven in 1985 bij Epo, onder de schuilnaam Jo Philippe. Intussen werd de strijd voor de legalisering van abortus op het politieke toneel gevoerd. Op 3 april 1990 - na de fameuze 'minikorningskwestie' rond Boudewijn - kreeg abortus in België eindelijk een wettelijk karakter. Enkele maanden later werd de Evaluatiecommissie opgericht, die om de twee jaar aan het parlement verslag moet

uitbrengen. Een financiële regeling voor de abortuscentra liet nog twaalf jaar op zich wachten. Pas in 2002 was de wettelijke financiering een feit.

Het archief van dokter Bellens bevat dossiers over zowat alle thema's die in dit overzicht aan bod kwamen, onder meer over de acties voor legalisering, de acties van Pro Vita, de verschillende wetsvoorstellen, persartikels uit binnen- en buitenland (van 1978 tot 2005) en de totstandkoming van de financiering. Het gaat om 38 beschrijvingen in 21 dozen. Het archief is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

(1) J. DE GROOTE, *Van 'baas in eigen buik' tot de Riziv-conventie. De geschiedenis van de Gentse abortusbeweging en het Kollektief Antikonceptie 1970-2002*, Universiteit Gent, licentiaatsverhandeling, 2006, p. 33 e.v.

Oud nieuws, nieuw leven

Studiedag, Ieper, 1 februari 2007

Op 1 februari 2007 werd te Ieper de studiedag *Oud nieuws, nieuw leven* georganiseerd met als centraal thema de digitalisering en de digitale bewaring en ontsluiting van historische kranten. De organisatie van deze dag was in handen van de Erfgoedcel Ieper in samenwerking met de Culturele Biografie Vlaanderen en de VVBAD.

De studiedag was een zeer interessant initiatief. We kregen niet alleen de kans om kennis te maken met een aantal lopende en pas opgestarte digitaliseringsprojecten, maar er werden ook een aantal juridische thema's aangesneden en verduidelijkt door specialisten. Daarnaast werd ook voldoende tijd voorzien voor contact met collega's binnen het erfgoedveld en met vertegenwoordigers van digitaliserings- en microverfilmingsfirma's.

Na het welkomstwoord van de stadssecretaris van Ieper en een inleiding door moderator Iris Steen, werd het eerste project voorgesteld door Eva Wuyts van de Erfgoedcel Ieper. Zij presenteerde het project *Het Geheugen van Ieper* dat in meerdere opzichten belangwekkend is. Het is een van de eerste (bijna) voltooide soortgelijke projecten in de Lage Landen. Bovendien valt het op doordat gekozen werd voor een zo goed mogelijke benadering van de oorspronkelijke *look and feel* van de historische kranten. Daarnaast kunnen de kranten op tekst worden doorzocht middels OCR (Optical Character Recognition) en kunnen de verschillende artikels uit de krant worden gelicht en nader bekeken of afgedrukt. Het idee 'archiefbeleving' was een belangrijk concept dat mede aan de basis lag van het project. De inhoudelijke kant verdient echter ook belangstelling aangezien de historische kranten van Ieper een unieke bron zijn die een zeer gediversifieerd beeld van de maatschappij tonen. Ze vormen tevens een zeer belangrijke bron aangezien veel andere archiefstukken vernietigd werden tijdens WO I. Voor meer informatie: www.geheugenvanieper.be

Het tweede project, de digitalisering van de *Leeuwarder Courant*, werd voorgesteld door Eddy van der Noord van de uitgeversgroep NDCVBK. Dit project is in feite nog maar net opgestart, maar het wekt om verschillende redenen toch de belangstelling. De *Leeuwarder Courant* is namelijk een zeer omvangrijke bron: deze krant loopt al sinds

1752 en bestaat nog steeds. Het is daarmee een van de langstlopende kranten ter wereld. Bovendien is de reeks volledig, dus zo'n 800.000 pagina's of 10 miljoen artikels moeten gedigitaliseerd worden. Het spreekt voor zich dat een dergelijk project financieel moeilijk draagbaar is. De oplossing werd gevonden in een constructie waarbij zowel Tresoar (de erfgoedcel van Friesland) als de huidige uitgever van de *Leeuwarder Courant* (NDCVBK) werden ingeschakeld. Er werd een vzw opgericht die de eisen van beide instellingen kon bundelen in een project dat ook subsidieerbaar was. De archiveringseisen werden opgevangen door de krant niet alleen te laten digitaliseren vanuit een presentatiedoelstelling, maar ook vanuit een preservatie-/substitutiedoelstelling. De commerciële eisen werden opgevangen door de krant te laten aansluiten op de digitale krant die iedere dag verschijnt en die toegankelijk is voor de abonnees.

Het derde project, het bekende *Metamorfoze*-programma, werd voorgesteld door Dennis Schouten en Sophie Ham van het Bureau Metamorfoze. Dit project heeft, meer nog dan het *Geheugen van Ieper*, de status van voortrekker en voorbeeld. Het bestaat namelijk al zo'n 10 jaar en is in die tijd uitgegroeid tot een begrip in de erfgoedsector. Aanvankelijk was *Metamorfoze* echter geen digitaliseringsproject. De focus lag enkel op preservatie en substitutie door middel van microverfilming. De visie op de bron is echter breder gesteld. Kranten vormen de ruggengraat van het programma, maar ook boeken, tijdschriften en bepaalde cultuurhistorische archiefcollecties komen in aanmerking. De bronnen worden geselecteerd, geïnventariseerd en voorbereid voor microverfilming. Het filmen gebeurt vanuit een substitutiestandpunt, omdat het proces de bronnen soms ook onherstelbaar beschadigt. Momenteel zijn er op die manier al zo'n 20.000 microfilms aangemaakt. Vanaf 2001 werden ook digitalisering en ontsluiting in de focus van het project geïncorporeerd. Het digitaliseren gebeurt nu nog vanaf de microfilm, omdat dat heel goede resultaten oplevert, maar voor de toekomst bestaat echter de mogelijkheid dat men zal overgaan tot rechtstreekse scanning van het origineel. Voor meer informatie: www.metamorfoze.nl

Na de middagpauze werd het eerste juridische thema - met name het auteursrecht - besproken door prof. Marie-Christine Janssens van het Centrum voor Intellectuele Rechten. Al vlug bleek uit haar betoog dat het auteursrecht geen simpele materie is. Bovendien kunnen de gevolgen van het niet of slecht toepassen van de wetgeving bijzonder onaangenaam zijn, wat het geheel tot een delicate materie maakt. Het auteursrecht blijkt bijzonder ver te gaan op veel vlakken en speelt hoofdzakelijk in het voordeel van de auteur. Het recht beschermt ongeveer alles wat een intellectuele creatie en een materieel voorwerp is, het beschermt dus geen ideeën, enkel concrete realisaties. Deze bescherming geldt tot 70 jaar na het overlijden van de auteur. Het auteursrecht hoeft ook niet gedeponeerd te worden: de auteur is altijd beschermd. Naast het traditionele auteursrecht zijn er ook nog een aantal andere rechten (eventueel met minder lange beschermingstermijnen), met name de licenties op computerprogramma's, de rechten op databanken en de zogenaamde naburige rechten. Het auteursrecht valt uiteen in twee onderdelen: de morele rechten en de exploitatierechten. De morele rechten zijn het vaderschapsrecht, het openbaarmakingsrecht en het integriteitsrecht en zijn dus niet overdraagbaar. De exploitatierechten zijn wel overdraagbaar en bestaan uit het reproductierecht en het mededelingsrecht. Indien men een werk wil reproduceren en/of mededelen, moet men toestemming vragen aan de auteur, zijn familie (indien de auteur overleden is) of de persoon of instelling die het recht heeft opgekocht. De toestemming van de auteursrechthebbende verkrijgen moet verlopen via een contract. Dit contract dient volgens zeer strikte regels te worden opgesteld en bevoordeelt opnieuw de auteursrechthebbende. Er zijn echter wel een aantal uitzonderingen op het auteursrecht, maar deze zijn vrij beperkt van aard. De gulden regel voor erfgoedinstellingen blijft: plan goed op voorhand en speel zo veilig mogelijk.

Daaropvolgend werd het tweede juridische thema, de wet op de verwerking van persoonsgegevens, aangesneden door Sven Van Damme van het Interdisciplinary Centre for Law and ICT. Alle geheel of gedeeltelijk geautomatiseerde verwerkingen van gegevens waaruit een levende persoon kan geïdentificeerd worden, zijn aan die wet onderworpen. Het basisprincipe is dat deze gegevens alleen verwerkt mogen worden indien de verwerking rechtmatig en eerlijk gebeurt, men toestemming heeft van de betrokkene en men de gegevens anoniem maakt. Ook deze wetgeving is vrij complex en streng, maar heeft gelukkig een aantal speciale afwijkingen wat betreft de verwerking voor historische, statistische of wetenschappelijke doeleinden, wat het voor de erfgoedsector een stuk makkelijker maakt. Zo moeten de gegevens niet anoniem zijn en hoeft men geen toestemming van de betrokkene te vragen indien dat niet mogelijk is (bv. wegens te arbeidsintensief). Men moet echter wel zijn doelstellingen en privacybeleid kenbaar maken, de gebruikers inlichten en hen een verklaring laten tekenen. De betrokkene blijft echter wel een aantal rechten hebben. Zo mag hij of zij altijd verzet aantekenen tegen de verwerking en vragen dat foutieve gegevens verbeterd worden. Het blijkt dus makkelijker om aan deze wet te voldoen dan aan het auteursrecht. Goed plannen en veilig spelen blijft echter aangewezen.

Ter afsluiting lichtten An Renard van de Stadsbibliotheek Antwerpen en Dirk Luyten van het SOMA het *Presse-Papier*-project door. *Presse-Papier* wil in feite de Belgische tegehanger worden van *Metamorfoze*. De doelstelling van dit project is tweezijdig: enerzijds wil het de bestaande Belgische krantenreeksen opsporen en registreren, anderzijds een aantal belangrijke en bedreigde collecties beter conserveren en toegankelijker maken. De strategie hiervoor bestaat uit het microfilmen van de collecties om de bewaring op lange termijn te garanderen. Hieraan worden afspraken gekoppeld voor de verantwoorde opslag van de originelen. Men gaat dus nog niet meteen uit van substitutie. Om een verhoogde toegankelijkheid te bereiken, worden de microfilms vervolgens gedigitaliseerd. Men overweegt echter ook de mogelijkheid om rechtstreeks de originelen te scannen, indien de technologie ver genoeg staat om een duurzame digitale kopie te genereren. Voor een eerste fase werden reeds 30 krantentitels geselecteerd. Later dit jaar zal de operatie normaal gezien van start kunnen gaan.

Tot besluit kunnen we een aantal belangrijke conclusies trekken uit deze interessante dag. Ten eerste blijkt het erfgoedveld geen verstarde en statische sector te zijn. Er is heel wat beweging en er wordt veel gedaan, zowel op theoretisch als op praktisch vlak. Er zijn echter nog veel vragen en onduidelijkheden. Bovendien lopen de standpunten over goede bewaring, digitalisering en brede ontsluiting sterk uiteen. Veel lijkt echter af te hangen van het doel van de operatie: substitutie of preservatie, ontsluiting of bewaring, microfilmen of digitaliseren... Ten tweede kunnen we stellen dat het juridische aspect dringend meer aandacht verdient, niet alleen binnen de instellingen, maar meer dan ooit ook op federaal en Europees vlak. Het mag dan relatief gemakkelijk zijn om te voldoen aan de wet op de verwerking van persoonsgegevens, de problemen die voortvloeien uit de auteurswet zijn dan weer erg moeilijk te omzeilen.

Sint-Felixpakhuis wordt FelixArchief.

Voormalig stapelhuis wordt opslagplaats
voor Antwerps geheugen

De manier waarop een stad omgaat met haar verleden vertelt ook veel over haar toekomst, want gisteren is onontbeerlijk om vandaag en morgen te begrijpen. In het nieuwe FelixArchief, op een steenworp van het toekomstige MAS (Museum Aan de Stroom), zijn alle Antwerpenaars voortaan welkom om te graven in het geheugen van Antwerpen. De 16 kilometer stadsarchieven vonden een nieuwe, veilige plek in het Sint-Felixpakhuis, een pareltje van 19e-eeuwse havenarchitectuur.

Aanvankelijk bewaarde de stad haar belangrijke documenten in het stadhuis, in de zogeheten 'privilegiekom', een kist van meer dan 2 meter lang. De beveiliging was optimaal: de sleutels van de negen sloten werden verdeeld over de stadsbestuurders. Alleen door allemaal samen te werken konden zij de koffer openen. Maar hoe groter de stad werd, hoe talrijker de bijhorende documenten en de kist werd al snel te klein. Het Antwerpse stadsarchief, al bestond die benaming toen nog niet, bleef wel tot de 20e eeuw op het stadhuis. Vanaf 1796 onder toezicht van een speciaal daartoe aangestelde ambtenaar, de eerste Antwerpse archivaris. Binnen het stadhuis vonden een aantal verhuisoperaties plaats en een deel van de stedelijke archieven kwam terecht op de (onveilige) zolder van het stadhuis. Na WO II werd het probleem van de huisvesting van het archief door brandgevaar en plaatsgebrek acuut en het pleidooi voor een nieuw archiefgebouw des te dwingender. Het toenmalige college liet zijn oog vallen op de gebouwen van de voormalige Openbare Kas van Lening in de Venusstraat, die tot 1923 Berg van Barmhartigheid heette. Op 15 december 1956 werd de nieuwe en toendertijd bijzonder moderne stek plechtig ingehuldigd. Bijna vijftig jaar lang beleefden de Antwerpse stadsarchieven hier een enorme bloeiperiode. De archieven groeiden sterk aan, werden beschreven en geïnventariseerd en vooral, steeds vaker geraadpleegd. Het stadsarchief werd zo langzaamaan het slachtoffer van zijn eigen succes en de stijgende erfgoedbelangstelling: de leeszaal werd te klein voor de stroom bezoekers die steeds hogere eisen stelden aan het gebruiksgemak, de archiefmagazijnen raakten overvol en ook aan de wensen van klimaatbeheersing en van brandveiligheid kon al lang niet meer worden voldaan. Dus herhaalde de geschiedenis zich: de stadsarchivaris zocht en vond, samen met de stad, een nieuwe locatie.

*Het gerestaureerde Sint-Felixpakhuis aan het Willemdok (l.) (foto Tony Gonzalez).
De unieke binnenstraat van het pakhuis (r.) (foto Liesbeth Talboom).*

Naar het Sint-Felixpakhuis!

Op amper 500 meter van het archief in de Venusstraat werd de oplossing gevonden. Het Sint-Felixpakhuis staat al sinds 1976 op de lijst van beschermde monumenten wegens zijn bijzondere architectuur en zijn unieke binnenstraat. Het pakhuis werd tussen 1859 en 1861 gebouwd op de interessante locatie naast de dokken en een voormalig goederenstation. Net na de ingebruikname, op 2 december 1861, sloeg het noodlot echter toe en werd het pakhuis met alle erin opgeslagen goederen nagenoeg volledig met de grond gelijkgemaakt door een reusachtige brand.

Dezelfde architect, Felix Pauwels - vandaar waarschijnlijk ook de naam Sint-Felixpakhuis - tekende nieuwe plannen met extra aandacht voor brandveiligheid. Daaraan hebben we de unieke binnenstraat te danken die het gebouw sindsdien in twee verdeelt. 'De Felix' werd volgestapeld met tabak, graan, kleding, glasramen, kaarsen en wijn. Maar hoe meer de Antwerpse havenactiviteit opschoof naar het noorden, hoe stiller het in het Sint-Felixpakhuis werd. In 1985 verliet de laatste baal tabak het pakhuis en behalve voor tijdelijke, kleinschalige opslag van uiteenlopende goederen, stond het enorme gebouw er verlaten bij. 'De Felix' was sinds 1912 eigendom van de stad Antwerpen en het college ging dan ook op zoek naar een nieuwe bestemming voor het leegstaande monument. Niet eenvoudig, want met exact 1515 houten en gietijzeren zuilen, lage plafonds en weinig licht waren veel functies al op voorhand uitgesloten.

Na een uitgebreide haalbaarheidsstudie werden beide zoektochten op elkaar afgestemd: het leegstaande Sint-Felixpakhuis zou omgevormd worden tot nieuwe vestiging van het stadsarchief. In 1998 werd het project door het college goedgekeurd en toegewezen aan het studiebureau Grontmij Vlaanderen uit Zaventem (destijds Atenco nv). Het

studiebureau ging voor de uitwerking van het architecturale concept een samenwerking aan met het vermaarde architectenbureau Robbrecht en Daem uit Gent.

De restauratie werd uitgevoerd met het grootste respect voor het oorspronkelijke karakter van het monument. De werken werden onderverdeeld in drie fasen. De eerste fase werd uitgevoerd door Strabag nv en omvatte vooral grote infrastructuurwerken zoals een nieuw dak en het gieten van de liftkokers. In de tweede fase voerde Verstraete & Vanhecke vooral de restauratiewerken van de gevels, ramen, laadplatforms, uit. In de derde en laatste fase lag de klemtoon op de inrichting als archief door Van Laere uit Zwijndrecht.

Archieven in containers

De architecten kozen voor een uiterst moderne en doordachte manier van archiefbewaring. In 18 afzonderlijke archiefcontainers is er plaats voor maar liefst 36 strekkende kilometer archieven. Het werken met afzonderlijke archiefcontainers biedt verschillende voordelen. Het onderbrengen van kostbare archieven in verschillende compartimenten betekent een voordeel voor de brandveiligheid, maar ook het klimaat kan afzonderlijk worden aangepast aan de specifieke inhoud. Bovendien is dit in het Sint-Felixpakhuis de gedroomde oplossing: de dubbelwandige containers schermen de archieven volledig af van licht zodat een extra verduistering van de ramen - wat ongetwijfeld geraakt zou hebben aan het beschermde monument - niet meer nodig was.

Wat geldt voor archieven - afgeschermd van licht - geldt natuurlijk niet voor hen die de archieven raadplegen. Ook hier zijn de architecten op majestueuze wijze omgegaan met het gebouw. De zesde verdieping, waar alle publieksruimtes van het FelixArchief zich bevinden, is een oase van licht en rust. Veel hout, veel wit, stijlvolle atria en moderne leeszaalvoorzieningen: een verademing voor de bezoekers én voor het personeel.

De grote verhuis

Hoewel de oude en de nieuwe behuizing maar 500 meter van elkaar verwijderd waren, was de uitdaging toch niet min: verhuis op een korte tijd exact 112.009 archiefdozen in optimale omstandigheden én slaag erin om ze na de operatie allemaal vlot terug te vinden. Het Antwerpse stadsarchief profiteerde ook van deze unieke gelegenheid om over te gaan op formaatplaatsing. De archieven staan nu niet meer alleen thematisch bij elkaar, maar ook volgens grootte. Zo levert één grotere archiefdoos in een reeks niet meteen plaatsverlies voor een heel legbord op. Al in 1998 werd gestart met de voorbereiding van dit huzarenstukje en kreeg elk archiefdocument een nieuwe zuurvrije verpakking. Daarna kreeg elke archiefdoos een gekleurd etiket met een uniek verhuisnummer. Dit bleek een onmisbaar instrument in de communicatie met de verhuisfirma

Vandergoten uit Brussel. Aan de hand van een gedetailleerd verhuisdraaiboek werd vrachtwagen na vrachtwagen geladen. Op 18 augustus 2006 omstreeks 15.00 u maakte de allerlaatste archiefdoos 'de grote oversteek'. Daarna kon gestart worden met het koppelen van 940.000 archiefnummers aan de nieuwe plaatsingsnummers in onze bestanden.

En daarmee is het Sint-Felixpakhuis het FelixArchief geworden. Dat de stad Antwerpen terecht trots is op haar rijke verleden wisten we al, nu heeft zij ook een archiefinstelling waar anderen jaloers op kunnen zijn.

Praktische info:

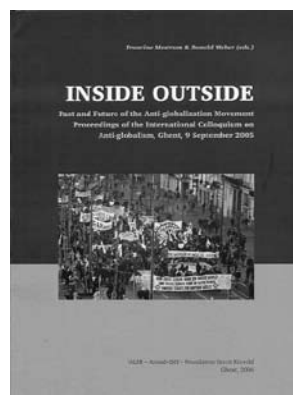
Het Antwerpse stadsarchief bewaart de documenten van de stedelijke administratie vanaf de 13e eeuw tot op vandaag. Daarnaast vervullen een aantal privé-archieven van Antwerpse families, bedrijven of verenigingen het beeld van Antwerpen door de eeuwen heen. De nieuwe leeszaal van het FelixArchief is de toegangspoort tot het geheugen van Antwerpen. Iedereen is er welkom van dinsdag t.e.m. vrijdag tussen 8.30u en 16.30u. Een afspraak maken hoeft niet, wij vragen alleen u te registreren als bezoeker via de website www.felixarchief.be. U kan archiefstukken opzoeken via de inventarissen op onze website of in de leeszaal. Stukken aanvragen kan tussen 8.30u en 15.30u. Medewerkers van het FelixArchief halen de gewenste stukken dan voor u op uit de magazijnen. Archieven raadplegen gebeurt steeds in onze leeszaal, breng eventueel een eigen draagbare computer mee of een fototoestel, onder bepaalde voorwaarden mag u immers foto's nemen van archiefdocumenten.

Contact: FelixArchief, Oudeleeuwenrui 29, 2000 Antwerpen.
[T] 03 29 29 411 [E] stadsarchief@stad.antwerpen.be [W] www.felixarchief.be
Meer informatie: vraag het uitgebreide informatieboekje *Stadsarchief wordt FelixArchief* door een e-mail met uw gegevens te sturen naar stadsarchief@stad.antwerpen.be

Jan-Frederik Abbeeloos,
assistent vakgroep
Nieuwste
Geschiedenis, UGent

Francine Mestrum & Donald Weber

**Inside Outside.
Past and Future of the Anti-globalization
Movement. Proceedings of the International
Colloquium on Anti-globalism, Ghent,
9 September 2005**

De anti- of andersglobaliseringsbeweging werd bekend dankzij de gemediatiseerde protesten tegen de top van de Wereldhandelsorganisatie in 1999 te Seattle. Deze *Battle of Seattle* was hét sacraliseringsmoment van een heterogene groep activisten die de ongelijkheid, de armoede en het ecologisch-democratisch deficit in de wereld associeerden met globalisering, een moeilijk grijpbaar proces dat we in navolging van Joseph Stiglitz kunnen zien als de voortgaande integratie van landen en markten door de verlaging van de kosten van transport en communicatie en de afbraak van barrières tegen de transnationale stroom van goederen, diensten, kapitaal, kennis en (in mindere mate) mensen.⁽¹⁾

Anno 2006 lijkt de tijd rijp voor een blik terug en vooruit. Met enkele jaren afstand kunnen we de vraag stellen hoe we de andersglobaliseringsbeweging moeten begrijpen en evalueren als antisysteembeweging enerzijds, en waar het nog heen gaat met de andersglobalisten anderzijds. Nu de mediastorm is gaan liggen lijkt de 'beweging der bewegingen' immers veel minder de harten en de geesten te raken.⁽²⁾

Deze twee vragen beheersten het International Colloquium on Anti-globalism dat de International Association of Labour History Institutions, Amsab-ISG en de Stichting Gerrit Kreveld samen organiseerden te Gent op 9 september 2005. De lezingen van dit colloquium zijn gebundeld in een boekje dat prikkelt en provoceert maar, hoe kan het ook anders, eerder eclectisch dan rechtlijnig is. Deze bespreking ervan is gestructureerd rond de twee basisvragen van het colloquium.

Ten eerste: hoe moeten we de andersglobaliseringsbeweging begrijpen en evalueren als antisysteembeweging? Los van de half symbolische discussie of het nu anti of anders is of globalisering of mondialisering, blijven de eisen en het karakter van de beweging lastig om te vatten, zowel voor de activist als voor de onderzoeker. Twee opties lijken alvast onhoudbaar. Of men reduceert de beweging louter tot een nogal vage, humanistische roep om meer democratie, of men begint de beweging te deconstrueren tot een onoverzichtelijk kluwen van vrouwen-, boeren-, vredes- en milieubewegingen, mensen-rechtenactivisten, culturalisten, nationalisten, neomarxisten, communisten en andere protestgroepen. Elk met eigen eisen, kritiek en agenda's die daarom niet altijd stroken met elkaar. De groepen zijn naast talrijk ook vaak ongrijpbaar. Veel protestgroepen binnen de beweging steunen op het internet, een snelle maar vluchtige vorm van netwerking. Piet Creve van Amsab-ISG wijst er in deze bundel op dat weinig groepen zorgvuldig omspringen met hun digitale, maar ook met hun papieren intellectuele erfenis. Er bestaat geen centraal archief van de andersglobaliseringsbeweging en de bestaande nationale en private archieven kunnen om organisatorische redenen en een te kleine verwerkingscapaciteit vaak niet kort genoeg op de bal spelen. De eigentijdse onderzoeker lijkt dus vooral aangewezen op de mondelinge bron en op de toevallige ijver van een activist die misschien een poging tot archivering heeft ondernomen.

Enkele bijdragen proberen het 'goddelijke monster' van de andersglobaliseringsbeweging toch te temmen tot een bestudeerbaar object, ondanks de allergie voor enige centralisering die leeft binnen de beweging zelf. Marcel van der Linden (Universiteit Amsterdam) doet dit door de beweging te laten kristalliseren rond de activiteiten van grotere protestgroepen zoals ATTAC, de zapatisten of het Comité voor de Afschaffing van de Derde Wereld Schuld. Allemaal roepen ze globaal voor een globale oplossing. François Houtart, medeoprichter van het jaarlijkse Wereld Sociaal Forum, keert terug naar Marx om het nieuwe van de andersglobaliseringsbeweging te typeren. Oud links zoekt volgens Houtart de maatschappelijke breuklijn in het bezit van de productiefactoren. Terwijl nieuw links begrijpt dat het salariaat in de wereld daalt en andere thema's, zoals genderrelaties en de milieuproblematiek, ondertussen de politieke agenda mee beheersen. De achterliggende gedachte bij dit proces is dat het kapitalisme de commodificatie of 'vermarkting' van de hele levenssfeer beoogt en indirect evenzeer drukt op ecologische en culturele verhoudingen als op arbeidsrelaties. De vraag is dan hoe de beweging hierop reageert. Francine Mestrum (ATTAC) en Donald Weber (Amsab-ISG) stellen een klassieke politiek-economische typologie voor van neokeynesianen, postkapitalisten en antikapitalisten. De neokeynesianen willen een correctie op de markt, de rest wil een meer radicale verandering maar verschilt van mening of zij daarvoor moet wachten tot de val van het kapitalisme of nu al in de marge van het systeem moet opereren. Een meer hedendaagse classificatie komt van Thomas Ponniah (Harvard University). Hij onderscheidt een *anti-corporate* alternatief en een *anti-hierarchical* alternatief. Het eerste alternatief gelooft dat de globalisering de economie te veel heeft onttrokken

aan de samenleving en daardoor onvoldoende gereguleerd wordt. De aanhangers hiervan willen geen zacht keynesianisme maar een radicale controle over de economie en de staat door de samenleving. Het tweede alternatief focust niet zozeer op het gebrek aan economische controle als wel op het teveel aan hiërarchische besluitvormingsprocessen binnen de staat en de economie, processen die het individu van zichzelf doen vervreemden en de persoonlijke autonomie ondermijnen. Deze groep aanhangers gelooft minder in het reguleren van de economie en de staat en meer in de creatie van een aparte economische en sociale sfeer die steunt op horizontale relaties.

De gemeenschappelijke vraag bij deze twee optieken is hoe de economie en de politiek te democratiseren? Beide strekkingen stellen hun hoop daartoe op de civiele maatschappij, de *civil society*, een maatschappelijke sfeer van individuen en organisaties naast de strikt institutionele sfeer van economie, politiek en het staatsapparaat.⁽³⁾ In een recent artikel benadrukt de socioloog Erik Olin Wright bijvoorbeeld dat, hoe meer macht geworteld is in deze civiele maatschappij, hoe socialistischer, of toch socialer, de samenleving wordt.⁽⁴⁾ De andersglobalisten geloven dus veel minder dan oud links in de staat om hun agenda door te drukken. Niet alleen overstijgen de problemen die de andersglobalisten aankaarten de nationale actieradius, de staat lijkt vandaag volgens sommige waarnemers onmachtiger te worden en bleek in het verleden al een politiek toneel te zijn waarop sociaaldemocraten, communisten en derdewereldbevrijders hun agenda te sterk zagen verwateren. Hiertegenover staat dat er geen enkele politiek relevante globale organisatie bestaat die niet op een nationale vertegenwoordiging steunt ofwel direct op de civiele maatschappij. Het dilemma van de andersglobalisten is dus dat van elke antisysteembeweging: hoe kunnen we, zonder de eigen agenda te verloochenen, de nodige macht verwerven binnen een wereld met machtsstructuren die niet de onze zijn?⁽⁵⁾

Dit machtsdilemma brengt ons bij de tweede vraag die centraal stond in het colloquium. Waar gaat het nu heen met de andersglobaliseringsbeweging? En hoe kan of zal die civiele maatschappij de economische relaties controleren of vervangen?

In een debat geleid door Gie Goris, hoofdredacteur van *MO*-magazine*, gaven een aantal wetenschappers en stemmen uit het middenveld hun mening hierover. Marc Bontemps van Ethibel, Rudy De Leeuw van het ABVV en Tim Nooman van de International Confederation of Free Trade Unions kunnen we typeren als neokeynesianen of als aanhangers van het *anti-corporate* alternatief. Voor hen moet de globalisering pragmatisch bestreden en gecorrigeerd worden met de dialoog als voornaamste wapen. Het volstaat niet om eilandjes van verzet te creëren wanneer die geïsoleerd in de hoofdstroom blijven liggen. Er moet een alternatieve economische macht ontwikkeld worden die kan concurreren met de hedendaagse organisatieverbanden. Bontemps haalt als voorbeeld de ontwikkeling van de fairtradehandel aan als alternatief voor de onevenwichtige verdragen die binnen de Wereldhandelsorganisatie worden onderhandeld. De Leeuw en Nooman menen dat die Wereldhandelsorganisatie, maar ook het

IMF en de Wereldbank, moeten opereren binnen een sociaal en ecologisch raamwerk zoals dat binnen de Verenigde Naties ontwikkeld wordt, bijvoorbeeld door de Internationale Arbeidsorganisatie. Uiteraard val je dan terug op staten maar dat is geen probleem zolang ook die staten voldoende de rechten van arbeiders en mensen respecteren. De Leeuw pleit zelfs voor de ontwikkeling van een sociaal Europa als een belangrijk machtsblok om de wereldpolitiek te beïnvloeden. Alle drie hebben ze geen schrik om de handen vuil te maken, om te praten op het Wereld Sociaal Forum en het Wereld Economisch Forum, en om te discussiëren met zowel Oxfam als Chiquita.

François Houtart en Anne Morelli, de twee academici in het panel, zien het enigszins anders. Houtart steunt op de analyses van Mestrum om een mogelijke hervorming van instellingen zoals de Wereldbank te betwijfelen. Het establishment recupereert kritieken eerder dan er rekening mee te houden. Zo gaat de Wereldbank vlot mee met het idee om armoede of ongelijkheid te bestrijden, zolang dat gebeurt door de markttoegang van de armen te bevorderen. Niet de markt is het probleem, wel de participatiegraad in die markt.⁽⁶⁾ Ook de Wereldbank rekent hiervoor op de civiele maatschappij en deze wordt volgens de definitie van de bank een maatschappelijke sfeer waartoe ook ondernemers en het Wereld Economisch Forum behoren. Er is dus weinig reden om de civiele maatschappij automatisch een democratisch en emanciperend potentieel toe te schrijven. Net zoals de politieke sfeer is de civiele maatschappij een arena van conflict en strijd tussen verschillende belangen.⁽⁷⁾ Houtart pleit dus voor een ander soort realisme waarin niet pragmatisme centraal staat maar de uitbouw van concreet verzet en de creatie van een nieuw historisch subject dat de arbeidersklasse als drager van verandering kan vervangen. Hiervoor zijn strategieën van samenwerking nodig tussen alle antikapitalistische krachten en acties op korte en lange termijn, zonder dat die het kapitalistische systeem zelf helpen in stand houden. De globalisering is volgens deze logica een uiting van het kapitalisme en moet dus bestreden worden in plaats van bijgestuurd. Dus toch antiglobalisering eerder dan andersglobalisering. Dries Lesage wees er in de keynotespeech al op dat dergelijk verzet gestroomlijnd kan worden rond een fundamentalistische interpretatie van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, een verklaring die bijvoorbeeld het recht op werk en het recht op bescherming tegen werkloosheid bevat. Morelli betoogt dat de antiglobalisten ook moeten durven nadenken over het wapenen van dit verzet, aangezien structurele veranderingen alleen mogelijk zullen worden “*if the balance of power is on the side of the advocates of change and if they have efficient means of inspiring fear, including violence*” (p. 86).

Morelli is een radicale stem in een debat waarin de discussianten vooral lijken te weten waar ze tegen zijn. Al moet gezegd dat tijdens het debat en in het boekje nooit duidelijk wordt of iedereen hetzelfde verstaat onder globalisering. Houtart ziet globalisering bijvoorbeeld als een fase in het uitdeinende kapitalisme, voor Lesage is globalisering de manifestatie van het imperiale netwerk uit Antonio Negri's en Michael Hardt's *Empire* en Van der Linden refereert aan een groeiende internationalisering van

politieke organisatieverbanden, economische transacties en communicatiekanalen zoals het internet. Hoe al deze benaderingen van globalisering en de opgemerkte sociale wantoestanden met elkaar verbonden zijn, komt slechts impliciet aan bod in de bundel. Zoals Goris het stelt op pagina 62: “*Er is aanzienlijke overeenstemming dat neo-liberale globalisering ongelijkheid doet groeien en er niet in slaagt om de armoede in de wereld uit te roeien.*” Hoe dit juist werkt, wordt niet geduid maar velen zijn het er wel over eens.

Wat de sprekers, en misschien wel de andersglobalisering in globo, typeert is een duidelijk geloof in iets wat echter een hypothese blijft: globalisering (of ook kapitalisme) genereert ongelijkheid. Het klopt dat je geen zware politiek-economische inzichten nodig hebt om te weten wanneer bijvoorbeeld de mensenrechten geschonden worden, alleen zijn de andersglobalisten zelf de eersten om de globalisering of het kapitalisme of een ander systeem als de oorzaak te zien van sociale wantoestanden. Het probleem is dat dit systeem en de gevolgen ervan te weinig benoemd worden en te weinig met elkaar verbonden zijn om een oorzakelijk verband tussen de twee zomaar te veronderstellen. Na het lezen van deze bundel overheerst dan ook het gevoel dat de andersglobaliseringsbeweging, wil zij een geschikt alternatief kunnen bedenken op basis van de civiele maatschappij of een strategie om dit alternatief te bereiken, scherper en fijner de kwaal moet analyseren die zij denkt te bestrijden. De andersglobalisten willen de wereld op verschillende wijze veranderen, maar het komt er evenzeer op aan om de wereld te interpreteren.⁽⁸⁾

Francine Mestrum & Donald Weber, Inside Outside. Past and Future of the Anti-globalization Movement. Proceedings of the International Colloquium on Anti-globalism, Ghent, 9 September 2005. IALHI/Amsab-ISH/Foundation Gerrit Kreveld, 2006, 110 p. Prijs: € 10. Bestellen: [T] 09 224 00 79 [E] orders@amsab.be

- (1) J. STIGLITZ, *Perverse globalisering*, Utrecht: Het Spectrum, 2002. Voor een verdere bespreking van de argumentatie en houding binnen de andersglobalistische beweging ten opzichte van globalisering en meer bepaald van liberalisering verwijs ik naar J.F. ABBELOOS, Het andersglobalisme en de liberaliseringsthese: anders en beter? In: *Brood & Rozen*, 24(2005)3, p. 7-25.
- (2) In een recente bijdrage in *Samenleving en politiek* onderstreept Francine Mestrum dat de internationale beweging nog steeds springlevend is. Ondanks het stilzwijgen van de media bloeien de internationale fora, althans buiten Europa. Europa blijft achter en wil misschien, volgens Mestrum, “*verder inslapen of zich wettelen in zijn decadente welvaart cum [sic] angst.*” F. MESTRUM, Horen we die andersglobalisten nog? In: *Samenleving en politiek, tijdschrift voor een democratisch socialisme*, 13(2006)7, p. 55-58.
- (3) Ik schuif deze vage definitie naar voor omdat de inhoud van de term *civil society* zelf enorm bediscussieerd wordt onder wetenschappers en activisten. Hoe breed die maatschappelijke sfeer wel is en hoe los ze staat van de institutionele sfeer van economie, politiek en staatsapparaat, is voorwerp van een debat met belangrijke gevolgen voor de andersglobalistische agenda. Hoe plaats je bijvoorbeeld vakbonden, politieke partijen, maar ook belastingbetalers in dit kader en in je strijd? Wie zich verder wil verdiepen in dit complexe vraagstuk vindt een mogelijk startpunt bij J.L. COHEN & A. ARATO, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge: MIT Press, 1994. Met dank aan Berber Bevernage voor deze tip.
- (4) E.O. WRIGHT, Compass Points. Towards a Socialist Alternative. In: *New Left Review*, (2006)41, p. 93-124.
- (5) G. ARRIGHI, T.K. HOPKINS, I. WALLERSTEIN, Dilemmas of Antisystemic Movements. In: *Social Research*, 53(1986)1, p. 185-206.
- (6) F. MESTRUM, *Globalisering en armoede. Over het nut van armoede in de nieuwe wereldorde*, Berchem: EPO, 2002 en F. MESTRUM, *De ratenvanger van Hameln. De wereldbank, armoede en ontwikkeling*, Berchem: EPO, 2005.
- (7) Wright is er zich ervan bewust dat de civiele maatschappij een sfeer is waarbinnen ook groepen opereren die alleen het eigenbelang voor ogen hebben. Hij benadrukt daarom de rol van de staat als een delibererend mechanisme dat niet overboord kan worden gegooid, maar meent dat die staat te veel

gericht is op het dienen van de belangen van bedrijven en de eigen bureaucratie en te weinig op het filteren van de belangen die binnen of door de civiele maatschappij worden geoperd. E.O. WRIGHT, *Compass Points* [...], partim.

- (8) Ik alludeer hier op Marx' elfde stelling over Ludwig Feuerbach: “*De filosofen hebben de wereld slechts verschillend geïnterpreteerd; het komt er op aan haar te veranderen.*” Zie F. ENGELS, *Ludwig Feuerbach en het einde van de klassieke Duitse filosofie*, Baarn: Wereldvenster, 1980 [oorspronkelijk verschenen in 1886], p. 169.

AUTEURS

Joeri Januarius (°1983) is licentiaat geschiedenis (VUB). Zijn eindverhandeling behandelde de rol van de socialistische vakbond in de ontwikkeling van de werkloosheidsverzekering (1945-1970). In 2006 behaalde hij een bijkomend diploma journalistiek aan de Erasmushogeschool. Sinds september 2006 is hij als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de VUB, waar hij onderzoek doet naar de alledaagsheid en materiële cultuur van de Limburgse mijnwerkers.
jjanuari@vub.ac.be

Joris Van Elsen (°1981) studeerde moderne geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen (UFSIA) en de K.U.Leuven. Hij is leraar geschiedenis en cultuurwetenschappen aan het Koninklijk Atheneum Kapellen. Een eerste artikel over de havenarbeid verscheen in *Brood&Rozen*, 2005/2 onder de titel 'Het slagveld van den arbeid'. Sinds kort werkt hij mee aan educatieve uitgaven voor de derde graad van het secundair onderwijs.
jorisvanelsen@hotmail.com

AANKONDIGING

Zoals elk semester organiseert het **SOMA** ook de eerste helft van 2007 elke maand een Seminarie. Hieronder vindt u een overzicht van de Seminaries die nog volgen in de maanden april-mei.

Op **18 april** stelt historicus Marc Swennen zijn licentiaatsverhandeling over de anti-communistische bewegingen in België in de jaren twintig voor. Ondanks de numerieke en politieke zwakte van de Belgische communistische partij heeft de `angst voor rood` een mobilisatie op gang gebracht die veel verder reikt dan de inplanting van de partij op het terrein. Deze mobilisatie is verbonden met het bestaan van de Sovjetunie en de angst voor infiltratie in het staatsapparaat en in het maatschappelijk weefsel. Ze is ook het gevolg van de vrees voor een vijand die de morele en materiële orde leek te bedreigen. Uit deze reële en gesublimeerde angsten ontstaan verscheidene anticomunistische groepen. Welke zijn het precies en welke zijn hun doelstellingen?

Op **16 mei** stelt socioloog Luc Huyse een ander aspect van het alomtegenwoordige verleden aan de orde. Na de kwestie voor België bestudeerd te hebben is Luc Huyses aandacht verschoven naar de internationale dimensie van het fenomeen. Hij stelt vast dat traumatiserende conflicten uit het verleden in alle samenlevingen aanwezig blijven. Het leed is persistent in Afghanistan, Zuid-Afrika, Ethiopië en Argentinië. Samenlevingen hebben geprobeerd met waarheidscommissies en klassieke of andere rechtbanken het verleden en het opgelegde vergeten met elkaar te verzoenen. Zijn het vergeten, het pardon, de amnestie en de repressie onvermijdelijk tot mislukken gedoemd?

Op **30 mei** presenteert Fabrice Maerten (SOMA) zijn nieuwe onderzoeksresultaten over de Belgische Jezuïeten. Sinds de Belgische onafhankelijkheid verbindt een impliciet contract de Jezuïeten met de katholieke elite : de machtsuitoefening aanleren in ruil voor het vrijwaren van het katholicisme. Vanaf het interbellum komt dit systeem in gevaar door de democratisering en de dechristianisering en voor de francofone wereld, door het streven naar autonomie van de Vlaamse Jezuïeten. Bij deze dreigingen komt vanaf het midden van de jaren dertig die van nazi-Duitsland. Het Seminarie zal duidelijk maken welke strategieën de Jezuïeten gebruikten om het hoofd te bieden aan deze uitdagingen en zal proberen er de balans van op te maken.

De Seminaries vinden zoals gewoonlijk plaats in de conferentiezaal van het SOMA vanaf 14.30 u. De toegang is gratis.

Chantal Kesteloot
Verantwoordelijke wetenschappelijke activiteiten

Rudi Van Doorslaer
Directeur

SOMA Luchtvaartsquare 29, 1070 Brussel.
Inlichtingen : [T] 02 556 92 11 [E] cegesoma@cegesoma.be

AANKONDIGING

HERDENKING: 70 JAAR LOS NIÑOS

Tijdens de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939) zwermden tienduizenden Spaanse kinderen uit over Europa, op de vlucht voor het oorlogsgeweld. Circa vijfduizend van hen kwamen terecht in Belgische families en opvangtehuizen. Het is al zeventig jaar geleden dat de vluchtelingenkinderen naar België kwamen, dat Guernica werd gebombardeerd. De Spaanse burgeroorlog was verscheurend. Verschillende organisaties herdenken de gebeurtenissen van toen.

TENTOONSTELLING: SOLIDARITEIT WAS/IS MENSENWERK!

Deze expo toont uniek beeldmateriaal over de vele Spaanse vluchtelingenkinderen. De nieuwe tentoonstelling rond deze solidariteitsactie wordt in primeur **zondag 6 mei** tijdens LeuvenOndersteBoven geopend, zeventig jaar na de bombardementen op Guernica (26 april 1937). Voorafgegaan door de ontvangst van enkele 'getuigen' door gastheren Jef Baeck en Louis Tobback op het Leuvense stadhuis. Er worden liederen en poëzie gebracht door een grote naam uit de Chileense politieke folk, Carmen Luisa Parra en dochter. Daarna is er een receptie en een collectief bezoek van de expo.

BESCHRIJVING

Op basis van foto's uit de archieven van Amsab-ISG wordt een kant en klare expo ontworpen en afgewerkt, bestaande uit circa 35 fotoprints (o.v.). Bij elke foto hoort een begeleidende tekst in drie talen (Nederlands, Frans en Spaans). Het boek *Los Niños* van Emilia Labajos-Perez en Fernando Vitoria-Garcia (uitgegeven door Amsab-ISG, 1994) doet dienst als catalogus (prijs: € 2,50).

RESERVATIES

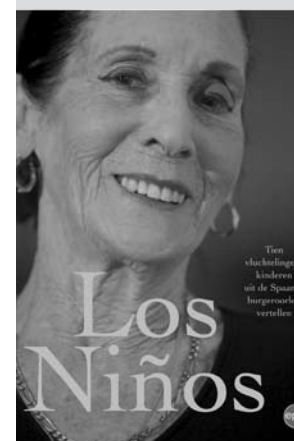
Ca. 35 fotoprints(ingekaderd) formaat 60 x 80cm en 50 x 70cm -
Prijs: € 100 per 2 weken. - Verzekering verplicht. - Contact: anjer@skynet.be
Productie: Linx+ BewogenFotografen - Federatie van Socialistische Mutualiteiten Brabant

AGENDA

- van 6 mei tot 20 mei 2007: opening op 'LeuvenOndersteBoven' (Bibliotheek Tweebronnen, Leuven).
- van 13 tot 29 juni 2007: Federatie van Socialistische Mutualiteiten (FSMB), Zuidstraat 111, 1000 Brussel
- van 2 juli tot 27 juli 2007: ABVV 'Ons Huis', Vrijdagmarkt 9, 9000 Gent (i.s.m. Trefpunt vzw en VIVA/ SVV)
- van 1 tot 31 augustus 2007: Vakantiecentrum FSMB Oostduinkerke
- september - oktober 2007: Linx+ West-Vlaanderen (later volgen exacte data en locatie)
- van 6 tot 23 november 2007: Socialistische Mutualiteit 'De Voorzorg', Sint Bernardsesteenweg 200, 2020 Antwerpen
- van 29 november tot 7 december 2007: Belfort, Grote Markt, 9300 Aalst

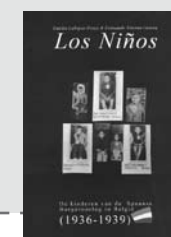
Contact: Wolters Roelant [T] 02 289 01 73 [W] www.bewogenfotografen.be en www.leuvenondersteboven.be

PUBLICATIE LOS NIÑOS

"Ik kende die madam niet die me na de burgeroorlog vanuit Spanje was komen opzoeken. Ze was mijn moeder. Ik wilde naar mijn mama, zoals ik mijn pleegmoeder altijd ben blijven noemen." Dat zegt Carlos Pascual Madorran. Hij was vier jaar toen hij naar België kwam, hij is hier blijven wonen. Hij is een van de vijfduizend Spaanse kinderen die in België terecht kwamen. Het ging om kleuters en lagere schoolkinderen. Ze woonden bij pleeggezinnen in Gent, Mechelen, Brussel en Luik. Hoe is het hen later vergaan? Welke impact had de burgeroorlog? En hoe denken hun kinderen over de ervaringen van hun ouders? Elf oorlogskinderen, niños de la guerra, vertellen.

Interviews: Stefaan Anrys, Karin Eeckhout, Hilde Pauwels, André Rubbens, Karel Van Keymeulen en Jan Verstraete
Historische duiding: Frank Caestecker en Sarah Eloy
Beeld: Lieven Van Assche
Coördinatie: Hilde Pauwels

Uitzonderlijk aanbod voor de lezers van Brood & Rozen:

Bij aankoop van het boek *Los Niños* krijgt u het oudere boek met dezelfde titel (Amsab, 1994) er gratis bij en dit aan de prijs van € 16
Bestellen: www.linxplus.be

MULTIMEDIALE PRODUCTIE / TREFPUNT VZW

Trefpunt vzw gaf aan Dick Van der Harst en Fabio Wuytack de opdracht om een nieuwe productie uit te werken met de Spaanse burgeroorlog als thema. Dick Van der Harst componeert een stuk dat met een live orkest zal worden gebracht. Fabio Wuytack maakt een documentaire film op basis van historische en actuele opnames. De film en het muziekstuk worden voorgesteld tijdens de 11 juliviering van de stad Gent en tijdens de Gentse feesten.

Partners: Los Niños de la guerra en Trefpunt vzw (www.trefpuntvzw.be); Gent Cultuurstad vzw (www.gent.be); Erfgoedcel stad Mechelen (www.mechelen.be); Linx+ (www.linxplus.be en www.bewogenfotografen.be); Dienst feestelijkheden stad Gent (www.gent.be); Amsab-ISG (www.amsab.be)

AANKONDIGING

VGI INNOVATIEPRIJS 2007

Ook in 2007 zal de Vereniging voor Geschiedenis en Informatica (VGI) de meest vernieuwende Vlaamse of Nederlandse ICT-toepassing op het terrein van geschiedenis en cultuur belonen met de VGI-innovatieprijs. Deze prijs werd in 2003 door de VGI in het leven geroepen om waardering uit te spreken voor goede en innovatieve geschiedenis toepassingen en om aandacht te vestigen op het belang van toegankelijkheid van historische gegevens.

Het innovatieve hoeft niet per se te blijken uit gebruik van geavanceerde technologie, maar kan ook betrekking hebben op andere aspecten van toepassingen op het terrein van de geschiedenis zoals:
de manier waarop een bestaande doelgroep wordt bediend;
de manier waarop met een bestaande doelgroep wordt gecommuniceerd;
de manier waarop een nieuwe doelgroep wordt aangeboord;
nieuwe, geschiedwetenschappelijke toepassingen die zijn bedacht voor bestaand ICT-gereedschap;
nieuw ICT-gereedschap dat is ontwikkeld ten dienste van historisch onderzoek

De VGI roept iedereen op om websites, applicaties of projecten aan te melden voor de innovatieprijs. Een deskundige jury zal drie Vlaamse of Nederlandse toepassingen nomineren die naar de mening van de jury tot de meest vernieuwende van het jaar gerekend kunnen worden. Deze drie zullen op een speciale studiedag van de VGI in september worden gepresenteerd, waarna een winnaar gekozen zal worden.

De winnaar krijgt een oorkonde, het recht om het speciale "VGI ICT Innovatieprijs 2007"-vignet te gebruiken en diverse andere prijzen; ook wordt een persbericht op ruime schaal verspreid.

Aanmelden

Wie een toepassing wil voordragen voor de VGI innovatieprijs 2007, kan een e-mail sturen naar Marcel Ras, marcel.ras@kb.nl. Vermeld in het bericht behalve naam, adres en telefoonnummer van de inzender, de naam van de toepassing, de URL (indien aanwezig) en een toelichting op het innovatieve aspect van de toepassing. De termijn voor de voordracht eindigt op 1 augustus 2007. De winnaar van de VGI innovatieprijs 2007 kan zich scharen in het illustere rijtje winnaars van de vorige edities:

2006: Teleblik, www.teleblik.nl

2005: Literair Gent, www.literair.gent.be

2004: Ename Expertisecentrum voor erfgoedontsluiting, www.literair.gent.be

2003: De schatkamer van het Gemeente-archief Amsterdam, gemeentearchief.amsterdam.nl/schatkamer/

AANKONDIGING

160 p. - € 20

ISBN: 978 90 441 2196 4

Meer info: www.sensoa.be

LIEF EN LEED EDITIE 2

SEKS EN RELATIES ANDERS BEKEKEN

Zetten we hem nog steeds op na 20 jaar aidspreventie in Vlaanderen? Is de coming-in van jonge holebi's wollig en roze? Zorgt het internet voor een nieuwe dimensie in onze seksualiteitsbeleving? Zijn meisjes en vrouwen die zich vulgair en hoerig gedragen een toonbeeld van emancipatie, of net niet? Klopt het dat de ene helft van de bevolking seksuele problemen heeft en dat de andere helft ernaast ligt in bed?

De tweede editie van Lief en Leed voorziet nieuwe tendensen, data en theorieën op het terrein van seks en relaties opnieuw van duiding en commentaar. Met dit jaar onder meer een terugblik op 20 jaar hiv-preventie, een heus dossier 'seksueel geweld' en notities bij het spraakmakende werk van columniste Ariel Levy, relatie-therapeut David Schnarch, filosoof Michel Onfray en onderzoeker Murray Straus.

De literaire bijdrage is dit jaar van Saskia de Coster, de portfolio van Marijn Achten en Biem D'hondt.

p & v

loyd

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 40 euro

Los nummer: 5 euro (+ 2 euro portkosten)

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG.

De leden ontvangen Brood & Rozen en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

is tevens te verkrijgen bij:

DE GROENE WATERMAN, Wolstraat 7, 2000 Antwerpen

Boekhandel FORUM, D. Boucherystraat 10, 2800 Mechelen

Boekhandel MARNIX, Nederkouter 209, 9000 Gent

Nieuwscentrum WALRY, Zwijnaardsesteenweg 6, 9000 Gent

Marxistisch Antiquariaat AURORA, Jean Volderslaan 34, 1060 Brussel

amsab
Instituut voor Sociale Geschiedenis

Met steun van de
Vlaamse overheid

